

**ÇİN'İN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARININ JEOPOLİTİK
ANALİZİ: ORTA DOĞU ÖRNEĞİ**

BEYZA ARIDİL

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞAHİN ÇAYLI**

DÜZCE, 2024

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÇİN'İN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARININ JEOPOLİTİK
ANALİZİ: ORTA DOĞU ÖRNEĞİ

Beyza Arıdil tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI

Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI

Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa ATATORUN

Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev ÇELİK

Düzce Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 18/01/2024

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

18 Ocak 2024

Beyza Arıdil

TEŞEKKÜR

Bu alıŐma boyunca desteklerinden ötürü değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI'ya, kıymetli jüri hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev ÇELİK ve Doç. Dr. Mustafa ATATORUN hocama, her daim arkamda duran aileme ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Ocak 2024

Beyza ARIDİL

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

BEYAN	III
TEŞEKKÜR	IV
ŞEKİL LİSTESİ.....	VIII
ÇİZELGE LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR	X
ÖZET	XI
ABSTRACT.....	XII
1.GİRİŞ.....	1
2. TEORİK ÇERÇEVE: JEOPOLİTİK.....	4
2.1. JEOPOLİTİĞİN TEMEL KAVRAMLARI VE KAPSAMI	4
2.2. JEOPOLİTİK VE ENERJİ İLİŞKİSİ: ENERJİ JEOPOLİTİĞİ	7
2.3. KÜRESEL JEOPOLİTİKTE ENERJİ GÜVENLİĞİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ	18
3. KÜRESEL REKABETTE DEĞİŞMEYEN MÜCADELE ALANI: ORTA DOĞU ENERJİ PAZARI	23
3.1. DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARINDA FOSİL YAKITLARIN YERİ VE ÖNEMİ	23
3.2. ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDE ROL OYNAYAN KÜRESEL AKTÖRLER	27

3.3. KÜRESEL ENERJİ TALEBİNDE ORTA DOĞU’NUN JEOPOLİTİK ÖNEMİ..	37
3.4. KÜRESEL DEĞİŞİMLER BAĞLAMINDA ENERJİ KAYNAKLARININ DAĞILIMI VE ORTA DOĞU BÖLGESİ.....	39
3.4.1. Orta Doğu’da Bitmeyen Enerji Mücadelesi: Petrol Rezervleri	41
3.4.2. Artan Jeoekonomik Öneme Sahip Enerji Kaynağı: Doğal Gaz Rezervleri	44
3.5. ORTA DOĞU’NUN PETROL TRANSİT GEÇİŞ GÜZERGAHLARI VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ	49
4. YÜKSELEN GÜÇ ÇİN’İN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA DOĞU’NUN ARTAN ÖNEMİNİN JEOPOLİTİK ANALİZİ.....	57
4.1. ÇİN’İN ARTAN İHTİYACI: ENERJİ GÜVENLİĞİ.....	57
4.1.1. Küresel Enerji Rekabetinde Ekonomik ve Stratejik Çıkarlar: Çin’in Enerji Güvenliği Politikaları	60
4.1.2. Başat Güç Olma Yolunda Çin: Enerji Bağımlılığı ve Artan Enerji Talebi	64
4.2. ENERJİ JEOPOLİTİĞİ EKSENİNDE ÇİN’İN ORTA DOĞU POLİTİKASI	67
4.3. YENİ İPEK YOLU PROJESİNİN ORTA DOĞU- ÇİN ENERJİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ.....	70
4.4. ÇİN’İN ORTA DOĞU ÜLKELERİ İLE GÜÇLENEN İLİŞKİLERİ: ENERJİ DİPLOMASİSİ	74
4.4.1. Petrol ve Ekonomik Çıkar Hesapları: Çin - Suudi Arabistan İlişkileri.....	75
4.4.2. Küresel Güç Geçisi ve Enerji Sektörü Çerçevesinde Çin - İran İlişkileri.....	77
4.4.3. Enerji Üzerine İş Birliği Anlaşmaları: Çin - BAE İlişkileri	80
4.4.4. Çin - Irak İlişkilerinin Temel Dayanak Noktası: Enerji Ortaklığı	81
4.4.5. Medeniyetlerin Stratejik Ortaklığı: Çin - Mısır İlişkilerinin Jeopolitiği	82

4.5. ÇİNLİ ENERJİ ŞİRKETLERİNİN KÜRESEL ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDEKİ ROLÜ.....	83
5. SONUÇ	86
6. KAYNAKLAR	89
ÖZGEÇMİŞ	102

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 3. 1. Dünya Toplam Kömür Üretimi 1971- 2020.....24

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa No

Çizelge 3. 1. Orta Doğu Bölgesi Petrol Rezerv, Üretim, Tüketim Miktarları (2021 Yılı)..43-44

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BGC	Basra Gaz Şirketi
CNPC	Çin Ulusal Petrol Şirketi
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
GECF	Gaz İhraç Eden Ülkeler
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
LNG	Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
NBS	Çin Ulusal İstatistik Bürosu
NIOC	İran Ulusal Petrol Şirketi
NISOC	İran Ulusal Güney Petrol Şirketi
OECD	Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SCO	Şangay İş Birliği Örgütü
UEA	Uluslararası Enerji Ajansı
UNFCCC	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
SOMO	Irak Petrol Pazarlama Şirketi
YASREF	Yanbu Aramco Sinopec Rafineri Şirketi

ÖZET

ÇİN'İN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARININ JEOPOLİTİK ANALİZİ: ORTA DOĞU ÖRNEĞİ

Beyza ARIDİL

Düzce Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI

Ocak 2024, 101 sayfa

Çin Halk Cumhuriyeti, Deng Xiaoping'in başlattığı 1978 yılı reformları ile birlikte önemli bir dönüşüm süreci yaşamaya başlamıştır. Dünya da bu dönüşümün dikkat çeken boyutu ise ekonomik büyüme olmuştur. Ekonomik büyümenin artması, Çin'in enerji talebini de sürekli artırmıştır ve Çin, 1993 yılında petrol ithalatçısı haline gelmiştir. Enerji ithalatının büyük bir bölümü Orta Doğu bölgesinden temin edilmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin büyümesinin temelinde üretim vardır ve üretimin devamlı olabilmesi için güvenli, temiz, kesintisiz bir enerji akışının olması gerekir. Çin'in artan enerji ihtiyacı, ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir ve çözümü de enerji güvenliğinin sağlanmasıyla mümkündür. Çin yönetimi, enerji güvenliğinin sağlanması ve enerji ihtiyacı için Orta Doğu ülkeleri ile kültürel, ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Çalışmada, kuramsal çerçeve olan enerji jeopolitiğine dayanılarak Çin'in giderek artan enerji talebi karşısında Orta Doğu bölgesine jeopolitik yaklaşımı, enerji güvenliğini nasıl sağladığı ve enerji diplomasisi analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı yükselen güç Çin'in artan enerji ihtiyacında Orta Doğu bölgesinin rolünün analiz edilmesidir. Çalışma kapsamında Çin'in ulusal enerji güvenliği politikalarının değişim ve dönüşümünde Orta Doğu bölgesinin stratejik önemi ve Çin'in artan enerji ihtiyacını hangi kaynaklardan sağladığı sorularına cevap aranmıştır. Araştırma kapsamında dünyada artan enerji ihtiyacında Orta Doğu bölgesinin önemi, dünya ve Çin için bir kez daha anlaşılmıştır. Çalışma sonucunda dünya güç dengelerinin değiştiği ve bu değişimde Çin Halk Cumhuriyetinin yükselen ekonomisi ile çok önemli bir yere sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Çin'in yükselen ekonomisiyle birlikte artan enerji ihtiyacının hem kendisi için hem de uluslararası enerji piyasası için ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çin, Orta Doğu, Enerji Jeopolitiği, Enerji Güvenliği, Enerji Diplomasisi

ABSTRACT

GEOPOLITICAL ANALYSIS OF CHINA'S ENERGY SECURITY POLICIES: THE MIDDLE EAST CASE

Beyza ARIDİL

Düzce University
Graduate School, Department of International Relations
Master's Thesis

Supervisor: Assistant Professor Şahin ÇAYLI

January 2024, 101 pages

The People's Republic of China started to experience a significant transformation process with the reforms initiated by Deng Xiaoping in 1978. The most striking dimension of this transformation in the world has been economic growth. Increasing economic growth has continuously increased China's energy demand and China became a net importer of oil in 1993. Most of the imports are from the Middle East region. The growth of the Chinese polity is based on production, and for production to be sustained, there must be a secure, clean, uninterrupted flow of energy. China's economic growth has become a national issue, and its solution is possible by ensuring energy security. The Chinese government is trying to strengthen cultural, economic, commercial and political relations with the Middle Countries to ensure energy security and energy needs. In the study, based on the theoretical framework of energy geopolitics China's geopolitical approach to the Middle East region in the face of increasing energy demand how it ensures energy security and energy diplomacy were analyzed. The aim of the study is to analyze the role of the Middle East region in the increasing energy needs of the rising power China. Within the scope of the study answers were sought to the questions of the strategic importance of the Middle East region in the change and transformation of China's national energy security policies and from which sources China provides its increasing energy needs. Within the scope of the research the importance of the Middle East region in the increasing energy needs in the world has been understood once again for the world and China. As a result of the study it has been concluded that the world power balances have changed and that the People's Republic of China has a very important place in this change with its rising economy. It has been understood how important China's increasing energy needs are both for itself and for the international energy market with its rising economy.

Keywords: China, Middle East, Energy Geopolitics, Energy Security, Energy Diplomacy

1.GİRİŞ

Dünya tarihinin köklü medeniyetlerinden birine sahip olan Çin, 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler etrafında şekillenen dünya düzeninde etkili bir güç olmaktan çok uzaktı. 20. yüzyıl sonlarında dünya diplomasisi ve ekonomi sahnesine tekrar çıkmaya başlayan Çin, son dönemde gerçekleştirdiği atılımla birlikte durumu tersine çevirmiştir. Çin'in yaptığı atılımın temel ayağı ekonomik büyümedir. 1978 yılında gerçekleştirilen reformlar ile birlikte hızlı bir büyüme süreci geçiren Çin, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş yapmıştır. Çin'in ekonomik büyümesini devam ettirebilmesi, ülke için ulusal bir meseledir ve bunun sorunsuz devam edebilmesi için Çin'in enerji ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. 1993 yılına kadar Çin, enerji kaynakları açısından kendi kendine yetebilen bir ülke olmuştur(Qui ve Li, 2012: 10678). Ancak gelişen ekonomisiyle birlikte artan enerji ihtiyacını karşılamak için Çin yönetimi, enerji ithalatına başlamıştır.

Enerji kaynaklarının temini için zamanla dış ülkelere bağımlı hale gelen Çin, enerji güvenliğini ve enerji kaynaklarının geleceğini garanti altına almak için enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler ile askeri, kültürel, ekonomik olarak iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Kaynak Coğrafyası konumunda olan Orta Doğu bölgesi, sahip olduğu zengin enerji kaynakları açısından ve enerji güzergahları üzerinde yer alan stratejik konumu itibarıyla Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve stratejik çıkarları için kritik öneme sahip bir bölgedir. Çin, artan enerji ihtiyacıyla birlikte Orta Doğu bölgesine verdiği önemi giderek artırmaktadır. Enerjiye duyduğu ihtiyacı Orta Doğu ile ilişkileri artırma noktasında araç olarak kullanan Çin, kurduğu iyi ilişkiler üzerinden Orta Doğu pazarında konumunu sağlamlaştırmaktadır ve yeni pazarlar bulma noktasında Orta Doğu'da pazar payını genişletmektedir (Cömert, 2001: 33).

Dünyanın en büyük ikinci ekonomisine sahip ülke olan Çin, artan enerji ihtiyacı ve enerji bağımlılığı nedeniyle dünya'nın çeşitli bölgelerinde yumuşak güç siyaseti uygulayarak diyologunu ve işbirliğini artırmaya çalışmaktadır. Çin, enerji noktasında işbirliğini artırdığı ülkeler de eşitlikçi ve uzlaşmacı politikalar izlerken daha çok yumuşak güç politikasını ön plana çıkarmaktadır.

Araştırmanın amaçlarına yönelik çalışma kapsamında şu sorulara cevap aranmaktadır; Çin'in ulusal enerji güvenliği kapsamındaki değişimi ve dönüşümü nasıl olmuştur? Çin'in ulusal

enerji arz ve talep güvenliğini sağlamak için uyguladığı stratejiler ve politikalar nelerdir? Çin, artan enerji ihtiyacını hangi kaynaklardan temin etmektedir? Yükselen güç Çin'in artan enerji ihtiyacında Orta Doğu bölgesinin yeri ve önemi? Artan enerji talebi bağlamında Çin'in Orta Doğu bölgesine ve Orta Doğu ülkelerine yaklaşımı nasıl olmuştur?

Çin'in enerji güvenliği politikalarının jeopolitik analizini Orta Doğu bölgesi üzerinden değerlendiren bu çalışma, üç ana bölüm altında konuyu incelemektedir. Bu bağlamda ilk bölümde teorik altyapı olarak jeopolitik ve enerji jeopolitiği tanımlanmış ve çalışmanın gidişatında etkin rol oynayan enerji güvenliği kavramına yer verilmiştir. Teorik çerçeve kullanılarak enerji kaynaklarının uluslararası politika üzerinde nasıl belirleyici bir faktör haline geldiği ve bu süreçte özellikle enerji kaynaklarına erişimi sınırlı olan büyük güçler açısından nasıl stratejik öneme sahip olduğu çalışma içerisinde analiz edilmiştir. Enerji jeopolitiğinin küresel düzeyde ekonomik ve siyasi ilişkiler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti gibi yükselen ekonomiler için enerji kaynaklarına erişimin kritik bir öneme sahip olduğu tez çalışması kapsamında irdelenmiştir.

İkinci bölümde, Orta Doğu bölgesinin enerji jeopolitiğine ve jeoekonomik önemine değilmiştir. Dünya enerji piyasalarında kilit bir rol oynayan Orta Doğu Bölgesinin sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve rezervlerine, enerji güzergahları itibariyle sahip olduğu stratejik konumuna odaklanılmıştır. Orta Doğu'nun jeopolitik öneminin ve bölgenin enerji kaynaklarının küresel enerji güvenliğine etkileri detaylıca anlatılmıştır. Orta Doğu bölgesinin tarihsel ve güncel jeopolitik dinamiklerinin, enerji jeopolitikaları üzerindeki etkileri incelenerek Orta Doğu bölgesinin neden stratejik bir enerji merkezi olduğu ve bölge ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynak rezervleri açıklanmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise Çin'in enerji güvenliği, enerji güvenliği politikaları ve enerji diplomasisi üzerinden Orta Doğu bölgesi ve ülkeleri ile olan ilişkisi analiz edilmiştir. Çin'in enerji talebinin hızla artması ve bu artan talebi karşılamak için dış kaynaklara olan bağımlılığının artması, Çin'in dış politikasında önemli bir değişime neden olmuştur. Hem Çin'in iç politikasında hem de uluslararası enerji pazarları üzerinde bu durum derin etkiler oluşturmuştur. Orta Doğu bölgesi, Çin için stratejik bir partner haline gelmiş ve Orta Doğu ile ilişkiler, Çin'in global enerji stratejisinin merkezinde yer almıştır. Çin'in Orta Doğu politikasındaki bu dönüşüm Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde daha da belirginleştirilmiştir. Günümüzde küresel enerji sistemi pazar odaklı hale gelmiş olsa da jeopolitik ve dolayısıyla

enerji jeopolitiği kavramı enerji politikalarının oluşturulması ve uygulanması noktasında önemini korumaya devam etmektedir. Çin, bu doğrultuda enerji güvenliği politikaları oluşturmakta ve enerji diplomasisini yürütmektedir. Bu bölümde ilk olarak Çin'in enerji güvenliğinin iç ve dış politikasını nasıl etkilediği ve bu doğrultuda Çin'in Orta Doğu bölgesine yönelik uygulamalarında ne gibi değişmelere ve gelişmelere neden olduğu değerlendirilmiştir. Çin'in uluslararası ilişkilerinde enerji kaynaklarının ne anlam ifade etmek istediği, Çin'in Orta Doğu bölgesine yaklaşımı sadece enerji ithalatçı olmasından dolayı mı olduğu çalışmada açıklanmaya çalışılmıştır. Çin'in Orta Doğu bölgesine yönelik politikaları ile dış siyaseti bağlamında Çin'in bölge ile ve bölge ülkeleriyle olan enerji ilişkileri ele alınacak ve dış yardım gibi uygulamaların nasıl katkı sağlayacağı tartışılmıştır.

Araştırma sonucunda yükselen güç Çin'in büyük bir enerji ihtiyacı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle tüm dünyada önemi artan Orta Doğu bölgesine Çin'in de ilgisinin arttığı görülmüştür. Çin, bu kapsam da Orta Doğu ülkeleri ile hem uluslararası örgütlerde hem de ikili devletlerarası ilişkilerde enerji diyalogunu geliştirmiştir. Orta Doğu bölgesindeki enerjinin çıkarılması ve taşınmasında Çin, güvenlik stratejileri geliştirmiştir ve ulusal enerji güvenliğini sağlama noktasında Orta Doğu'ya özel bir önem atfettiği anlaşılmıştır. Orta Doğu bölgesinin Çin'in ekonomisi, enerji güvenliği ve enerji piyasası için ne kadar önemli bir bölge olduğu anlaşılmıştır. Gelecek yıllarda Çin'in Orta Doğu ile olan ilişkilerinin enerji odaklı olarak daha fazla artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çin devlet politikalarında Orta Doğu bölgesine verilen önemin de bu kapsamda önceleneceği tahmin edilmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE: JEOPOLİTİK

2.1. JEOPOLİTİĞİN TEMEL KAVRAMLARI VE KAPSAMI

Jeopolitik, bir ülkenin coğrafyasının politik öncelikleri ile stratejileri üzerindeki etkileri inceleyen bir disiplindir. Özellikle uluslararası ilişkilerde bir ülkenin fırsat ve güçlerini en üst düzeyde kullanması gerektiği düşüncesi, zamanla o ülkenin coğrafi unsurlarının da kullanılmasına ve dış politikada uygulanması olanaklarının araştırılmasına yönelmiştir. Jeopolitik, bir ülkenin dış politikasının oluşturulmasında rol oynayan çeşitli kilit unsurları içermektedir bunlar arasında stratejik konum, ekonomik güç, demografik özellikler, teknolojik kapasite ve enerji kaynaklarına erişim bulunmaktadır (Dodds, 2007).

Dünya coğrafyasını, coğrafi yapıları ve evrensel değerleri inceleyen Jeopolitik bölge, ülke ve dünya çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırması yapmaktadır. Jeopolitik, politika belirmesi amacıyla bir bölgenin, ulusun ya da uluslar topluluğunun jeopolitiğinin değişen ve değişmeyen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesini yapan, bölgedeki güçleri inceleyen ve o günkü dünya güç merkezlerini değerlendiren bir bilimdir. Jeopolitik, coğrafi platform üzerinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir, politik düzeyde hedef ve güç ilişkisi kurar. Bir devletin gelişme ve güvenlik politikasının bilimsel zeminini oluşturur (İşcan, 2004: 49-52).

1897 yılında Friedrich Ratzel tarafından yayınlanan “Siyasi Coğrafya” eseri, çağdaş jeopolitiğin başlangıcını oluşturmuştur. Ratzel bu eseriyle birlikte coğrafya ve politika arasında ilişki olduğu düşüncesini yerleştirmiş, böylece jeopolitik kavramına geçişi hazırlamıştır. Siyaset bilimci Rudolf Kjellen tarafından 1899’da ilk kez jeopolitik kavramı kullanılmıştır. Kjellen, jeopolitik kavramını ilk kez İsveç’in sınırları hakkında yazılan makalede kullanmıştır. Kjellen’e göre jeopolitik; bir organizma ve boşlukta duran bir olgu olan devletin bilimidir, devletin coğrafi teşekkül ya da mekan içinde tabiat kanunları ve insanların davranışları bakımından ilmi olarak değerlendirilmesidir. Jeopolitiğin bir bilim olarak kabul edilmesi, 19.yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında olmuştur. Jeopolitik kavramının birçok tanımı vardır ancak her bir tanımda ortak olan bazı unsurlar bulunmaktadır. Jeopolitik kavramını tanımlamaya çalışan bilim insanları tanımlarında coğrafya, politika ve devlet kelimelerini kullanmaktadır. Jeopolitiği tanımlamak için bu üç kavram yeterlidir ancak birinin eksikliği jeopolitik tanımı eksik kılmaktadır. Jeopolitika, başka bir ifadeyle

uluslararası politikada coğrafi faktörlerin güç ilişkileri üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Jeopolitik bir ülkenin coğrafi konumunun küresel politikalara olan etkisidir. Jeopolitik siyaset ve yer kavramlarının bir araya gelmesi ile oluşmuştur ve buradan hareketle jeopolitik, politika ve yerin etkileşimlerini içermektedir (Mütercimler, 1997: 3).

Temelde coğrafya ve politikanın karşılıklı etkileşimine dayanan Jeopolitik, bazı temel jeopolitik teoriler ve kuramlar ortaya koyan bir bilim dalıdır. Bunlardan bazıları klasik jeopolitik teoriler olarak kabul edilen; Mahan'ın Deniz Hâkimiyeti Teorisi, Mackinder'in Kara Hâkimiyeti Teorisi, Spykman'ın Kenar-Kuşak Teorisi ve modern jeopolitik teoriler olarak sınıflandırılan Scitaklian'ın Hava Hâkimiyeti Teorisi, Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Tezi, Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası teorisi ve Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi'dir (Doğanay ve Atun, 1994: 6-14).

1945'ten günümüze kadar jeopolitik kavramı, inişli-çıkışlı dönemler geçirmiştir. Özellikle Almanya ve Anglo - Sakson dünyasında İkinci Dünya Savaşı kadar jeopolitik kavramlardan yaygın olarak bahsedilmekteydi ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da ki bilim literatürünün kısmen dışına itilmiştir. Temel sebep ise jeopolitiğin, Almanya'nın dünyaya egemen olması için stratejik plan denemesi olarak algılanmasıdır (Sevim, 2012: 4379- 4380).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da önemini kaybeden Jeopolitik, ABD'de farklı bir yaklaşım sergilemiştir. West Point Askeri Akademisine jeopolitik dersleri konulmuştur ve diğer düşünce, eğitim kuruluşlarında da jeopolitik konular üzerine çalışmalar devam etmiştir. 1970'li yıllarda jeopolitiğin geri dönüşü, küreselleşmenin başlangıç döneminde ortaya çıkan yeni bölgelerin iktidar çekişmelerine konu olması ile olmuştur. 1973 petrol krizi, Vietnam Savaşı ve İran Devrimi gibi stratejik gelişmeler söz konusu dönemde jeopolitik yaklaşımları zorunlu kılmıştır (Defay, 2005).

18 ve 19. yüzyıllarda dünya da Avrupa merkezli jeopolitik güç dengesi hakim iken Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında ABD'ye doğru geçiş göstermiştir. Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu olan küresel denge, çok kutuplu hale gelmiş ve bu oluşan çok kutuplu sistemde jeostratejik ve jeopolitik dengenin ağırlık merkezi Atlantik bölgesinden kısmen Pasifik bölgesine doğru kaymıştır (Sevim, 2012: 4380). Jeopolitik, pratik uygulamada değişik düzeylerde değişik amaçlar hedeflemektedir. Süper güçler düzeyinde global ölçekte gerçekleştirilen gelişimi yönetmek amaçlanırken, bölgesel güçler düzeyinde global düzeyde ortaya çıkan çıkar çatışmasını bölge nezdinde kullanmak amaç olmaktadır ve nihayet devlet

(küçük ve orta devletler) düzeyinde ise uluslararası ilişkilerde mevcut durumu anlayarak ülke için tercihte bulunmak jeopolitiğin bu düzeydeki temel amacı olmuştur (İşcan, 2004: 53).

Jeopolitiğin bir bilim alanı olarak Avrupa’da doğup, kurumsallaştığı görüşü yaygındır. 19. ve 20. yüzyılın önemli jeopolitik kuramcıları olarak kabul edilen Ratzel, Ritter, Kjellen, Leopold von Ranke ve Haushofer Kıta Avrupa’sı jeopolitik kuramının temelini atmışlardır. Bir bilim dalı olarak jeopolitiğin realist bir bilim alanı olarak şekillenmesinde ve Kara Avrupa Okulu’nun kurulmasında Alman Jeopolitikçi Friedrich Ratzel (1844-1904) önemli bir rol oynamıştır. Siyasi coğrafyanın temellerini atan ve kendi döneminde jeopolitik düşüncenin şekillenmesinde başat aktör olan Ratzel’in en önemli jeopolitik teorilerinden biri “Zorunlu Yaşam Alanı Teorisi”dir. Ratzel, Devletlerin Ticari ve Askeri Coğrafyası ile Siyasi Coğrafya isimli çalışmalarıyla devletin oluşumu ve gelişiminin sistemli analizini yaparak jeopolitik kuramını geliştirmiştir. Ratzel, teorisini iki temel unsura dayandırmaktadır bunlar; ülkenin konumu ve mekandır. Mekan, ülkenin fiziki yapısı, iklimi, genişliği gibi özelliklerdir. Ülkenin konumu da mekanın yeryüzündeki vaziyetini belirlemektedir (Sandıklı, 2011: 5).

“Ülke sınırları değişebilir ve genişleyebilir” görüşüyle Ratzel, genişleme politikaları için jeopolitik dayanak oluşturmuştur. Büyük devletlerin coğrafi yayılmacılığına hak veren ve bu sürecin doğal olduğunu savunan ilk isimlerden olan Ratzel’e göre, Avrupa’nın karasal mekanını birleştirmek ve en büyük kara devletini oluşturmak herkesten çok Almanya’nın hakkıdır. Jeopolitik kavramını ilk defa kullanan Rudolf Kjellen, Ratzel’in görüşlerini devam ettirerek “Küçük devletler eyaletlere dönüşür, sınır bölgelerine sıkışır ya da yok olur; burada adalet veya adaletsizlik gibi kavramlardan söz edilmemesi gerekir” şeklinde düşüncesini açıklamıştır. Teorik analizler ile yetinmeyen Kjellen, Nazi Almanya’sının kurulmasına pratik olarak da katılmıştır (Hasanov, 2012: 51-54).

Merkezileşmiş bir devlete dönüşen Almanya’nın her geçen gün daha fazla güçlenerek Avrupa’yı tehdit edecek konuma geldiği bir dönemde, Fransız jeopolitiğinin fikir babası olan Elisee Reclus (1830-1905), kendi döneminden önceki jeopolitikçilerin “doğal ortamın gelişimin üzerindeki etkisi” temeline dayanan Coğrafi Determinizm Teorisini eleştirmiş ve her türlü gelişimin ya da çöküşün temelinde insanın veya onun çalışmasının olduğunu iddia etmiştir. Klasik Fransız Jeopolitik Okulu’nun kurucularından kabul edilen Paul Vidal de la Blache (1845-1918), “insan yerel çevre şartlarının sadık bir öğrencisidir” demiştir ve tarihte devletlerin, toplumların gelişim düzeyleri arasında ortaya çıkan farkın çevre şartlarıyla ve

çevrenin kendisine tanıdığı olanaklarla şekillenen insan ile ilişkilendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Blache'ye göre insan, daimi bir mücadele ile hayat merkezi kurabilir ve coğrafi şartlar değil insanın özgürlüğü, girişimciliği ön plana çıkmalıdır (Bahtiyar, 2022: 5).

Halford John Mackinder (1861-1947), kendi döneminin en büyük jeopolitikçilerinden sayılan İngiliz bilim adamı, düşünür, coğrafyacı, siyaset bilimci, tarihçi ve Klasik Anglosakson Jeopolitik Okulu'nun kurucusudur. Halford John Mackinder; jeopolitiğin Heratland, iç ve dış kenar ülkeleri, eksen bölgesi, iç okyanus bölgesi gibi bazı terim ile kavramların dünya siyasi tarihine ilişkin en özgün düşüncelerin sahibidir (Hasanov, 2012: 67).

Mackinder, 1904'te yayımlanan 'Tarihin Coğrafya Ekseni' isimli eserinde jeopolitik ve siyasi coğrafya konusunda birçok yeni düşünce ortaya koymuştur. Jeopolitiğin temel kuramlarından biri olarak kabul edilen 'Tarihin Coğrafya Ekseni Teorisi'ni geliştirmiştir ve bu eserinde Dünyanın Kalbi (Kalpgah Heartland) teorisini de işlemiştir. Mackinder'e göre Dünyanın Kalbi, yeryüzünün en büyük kalesidir ve Sibiry'a da başlayarak Orta Asya ile Volga havzasını kapsamaktadır en önemli özelliği ise sert kara iklimine sahip olması ve sıcak denizlerden uzak olduğu için deniz gücünün etki alanı dışında kalmasıdır. Mackinder, Tarihin Coğrafya Ekseni Teori'sinde Kalpgah'ın denize erişme güçlüğü'nün onu, yerküre de en büyük doğal kale haline getirdiğini iddia etmiştir. Tarihi süreç içerisinde kara ile deniz gücü dengelerinin değişebildiğini ancak yeni uluslararası sistemde dünya egemenliğini kara devletlerinin sağlayacağını savunmuştur. Kara Hakimiyet Teorisi'ni, İngiltere'nin dünya üzerindeki etkisini kaybetmeye başladığı zamanlarda oluşturan Mackinder'in en çekindiği ülke Almanya olmuştur. Çünkü Almanya'nın Doğu Avrupa'yı etkisi altına alarak Rusya ile ittifak kurması, İngiltere tarafından istenmeyecek bir durumdur o nedenle Mackinder, Almanya-Rusya ittifakına karşı Doğu Avrupa'da iki ülke arasına tampon devletler kurulmasını önermiştir (İşcan, 2004: 59-62).

İngiliz Amiral Alfred Thayer Mahan'ın (1840-1914) "Deniz Hakimiyet Teorisi", hakimiyet teorileri arasında başta gelmektedir. 1890 yılında yayımlanan "Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi" isimli eseri ile Mahan, "Deniz Hakimiyet Teorisi"ne ait esasları ortaya koymuştur. Amiral Mahan, deniz gücünün ve deniz savaşlarının, kara gücü ve kara savaşları karşısındaki üstünlüğünü savunmaktadır. Mahan'a göre, "Denizlere hakim olan dünyaya da hakim olur". Okyanus ve denizlerde adalar, boğazlar, geçitler gibi kritik öneme sahip noktalarda hakimiyet kurmak yeterli olacaktır çünkü bu bölgeleri ele geçiren denizleri ve okyanusları kontrol eder

ve bunları kontrol eden de dünyaya hakim olur. 19. yüzyılda yaşanan Endüstri Devrimi sonrasında yeni keşifler yapılmış ve ekonomik ilişkiler gelişmiştir. Hem hammadde arayışı hem de yeni ürünlerin pazar ihtiyacı ile birlikte deniz yollarının önemi artmış ve gelişen teknolojiyle beraber mesafeler kısalmıştır. İpek Yolu giderek önemini kaybederken Mahan'ın "Denizlere hakim olan dünyaya da hakim olur" tezi ortaya çıkmıştır (Sandıklı, 2011: 4).

Prof. Nicholas Spykman (1893-1943) ile birlikte Amerikan jeopolitik ekolü gelişmeye başlamıştır. Spykman'a göre jeopolitik; bir memleketin güvenlik politikasının coğrafya olaylarına göre planlanmasıdır. Spykman, "Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi" ve "Sulhün Coğrafyası" isimli iki önemli eseri ile jeopolitiği, Amerikan milli güvenlik stratejisi ve politikasının dayanacağı coğrafi esasları, dünya coğrafyası değerlendirmesiyle de "Kenar Kuşak Teorisi"ni ortaya koymuştur. Nicholas Spykman, "tek başına deniz, kara ve hava kuvvetlerinin yeterli olmayacağını, üç kuvvetin de dengeli kullanılması gerektiğini" söylemiştir. Dünya hakimiyeti için sadece bir bölgeye ya da kıtaya hakim olmak yeterli değildir. İngiltere'den başlayıp Japonya'ya kadar uzanan kuşağa hakim olmak gerekmektedir, Spykman'ın bahsettiği bu kuşak üzerinde Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye, Yunanistan, İran, Orta Asya Ülkeleri, Hindistan, Pakistan ve Çin gibi ülkeler yer almaktadır işte bu kuşak üzerinde hakimiyet kuran, dünyaya hakim olur. Nitekim tarih boyunca tüm imparatorluklar bu kuşak üzerinde kurulmuştur (Bahtiyar, 2022: 6-7).

Dünyada değişen jeopolitik ortam, yeni düşünceler ve yeni değerlendirmeler üretilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ABD'nin en etkili güç haline gelmesinden sonra oluşan boşluğun doldurulması için jeopolitik düzeyde çeşitli düşünceler üretilmeye başlanmıştır. Çin, Rusya, AB, Japonya gibi güçlerin belirginleşmeye başlamasıyla birlikte ABD'nin kaybolan taraf düzenini tekrar oluşturmak, yandaşları belirlemek, kültür ve din farklılıkları gibi unsurlar üzerinde durmaya başladığı görülmüştür. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması, ABD'nin küresel ölçekte yarışında bir başarı olarak görülmüştür ve dünyada serbest piyasa ekonomisine dayanan liberal anlayışın hakim olacağına dair teoriler öne sürülmüştür. 1992'de Francis Fukuyama'nın Tarihın Sonu, 1996'da Huntington'ın Medeniyetler Çatışması, 1997'de Brezezinski'nin Büyük Satranç Tahtası gibi çalışmalar, tek kutuplu dünya düzeninde güç ilişkilerinin nasıl seyredeceğine ve politik yönelimlerin gelecekte hangi yönde olacağına dair teoriler öne sürmektedir. Yapılan çalışmalar, jeopolitik yaklaşımların yeniden gündem oluşturmasına alan açmıştır (İlhan, 1999: 2-3).

Francis Fukuyama, 1999 yılında “Tarihin Sonu ve Son İnsan” isimli kitabını yayımlamış ve teorisini ortaya koymuştur. Francis Fukuyama, liberal kapitalist değerlerin insanlığın ulaşabileceği en yüksek değerler olduğunu iddia etmektedir. Fukuyama, insanlığın tanıdığı sosyal, siyasal düzenlerin en mantıklısı ve en mükemmelinin kapitalizm, kapitalizmin en iyi örneğinin de ABD olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Batı medeniyetinin evrenselliğinin tartışılmaz sonucu olarak ortaya çıkan liberal demokrasinin doğruluğu tartışmaya gerek kalmayacak şekilde kanıtlanmıştır. Fukuyama, medeniyetler arası veya kültürler arası uyumu reddetmektedir ona göre, tüm alternatif değer sistemleri ile medeniyet yapıları Batı’nın üstün değerleri karşısında boyun eğmek zorunda kalacaktır. Fukuyama’nın öngörüsüne göre, Batı’ya ait değerlerin yayılması biraz daha devam edecektir, üçüncü dünya ülkelerinin istikrarlı olması uzun sürecektir ama mutlaka bütün dünya liberal demokrasiye ulaşacaktır. Günümüzde yaşanan Çin ve Rusya’nın yükselişi gibi gelişmeler, Fukuyama’nın Batı medeniyetinin üstünlüğü ile liberalizm konusunda erken davrandığını ve teorinin gerçeklerden uzak kaldığını göstermektedir (Bahtiyar, 2022: 6-7).

Samuel P. Huntington, 1995 yılında yayımlanan “Medeniyetler Çatışması Mı?” adlı makalesinde beşeriyet arasındaki mücadelenin ve büyük ayrılıkların asıl kaynağının kültür olacağına, medeniyetler arasındaki fay hatlarının gelecekte yaşanacak çatışma alanlarını oluşturacağına ve İslam ile Batı arasında asırlardır süren mücadelenin son bulma ihtimalinin olmadığına değinmiştir. Huntington’a göre medeniyetlerin arasındaki kültürel farklılıklar, fikir çatışmalarına neden olacak ve yaşanan bu çatışmalar kutuplaşmaları hızlandırarak fiili hale dönüştürecektir. Jeopolitiğin daha çok kültürel yönüne ağırlık veren Huntington, jeopolitiğin jeokültürel yönünü de açığa çıkarmıştır. Huntington ayrıca Kuzey Amerika ve Avrupa arasında dayanışmayı ilerleterek kültürleri Batı medeniyetine yakın olan Latin Amerika ve Doğu Avrupa’yı Batı toplumlarına katarak Japonya ve Rusya ile iş birliğine dayanan ilişkiler geliştirmeyi önermiştir ancak Huntington’ın bu önerisi, Çin ve İslam dünyasını dışarı da bırakmaktadır (Huntington, 1993: 31).

Zbigniew Brzezinski, “Büyük Satranç Tahtası” adlı kitabında görüşlerini açıklamıştır ve gelecek dünyanın ana hatları ile ABD’nin dünya egemenliğine ait yeni formülünü jeostratejik doktrin olarak öne sürmüştür. Brzezinski, günümüz jeopolitiğinin temel coğrafyası olarak Asya ve Avrupa (Avrasya)’yı kabul etmektedir. Dünya egemenliği kavramı ile Avrasya’nın dünya egemenliğindeki rolünü ve önemini gündeme getiren Brzezinski, sahip olduğu yer altı kaynaklarıyla Avrasya’yı küresel mücadelenin sürdürülebileceği bir satranç tahtası olarak

görmektedir. Brzezinski Almanya, Fransa, Rusya, Hindistan ve Çin'in Avrasya'da büyük ve etkin oyuncular olduğunu Azerbaycan, Ukrayna, Türkiye, İran ve Güney Kore gibi ülkelerin de jeopolitik mihver rolünde olduklarını belirtmiştir. Brzezinski'ye göre, Çin'in gelişerek genişlemesi ve olası bir Rusya-Çin-İran işbirliği Avrasya için iki büyük tehdittir (Sandıklı, 2011: 8).

Jeopolitik teoriler ekseninde şekillenen dış politika stratejilerine sahip olan ABD; Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisinin etkisi ile dünyanın en büyük ticari ve askeri filosunu, Aleksander De Seversky'nin Hava Hakimiyeti Teorisi'nin etkisi ile hava gücünü kurmuştur. ABD ayrıca Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi'ni, demir perdeyi yıkmak için Çevreleme Politikası adı altında hayata geçirmiştir ve bu stratejisinde başarılı olmuştur (Karabulut, 2023).

2.2. JEOPOLİTİK VE ENERJİ İLİŞKİSİ: ENERJİ JEOPOLİTİĞİ

Jeopolitik ve enerji arasındaki ilişki, uluslararası ilişkilerin belirleyici faktörlerinden biri olmuştur. Yirminci yüzyılın başından günümüze kadar jeopolitik ve enerji politikaları arasındaki etkileşim sürekli artış göstermiştir. Küresel enerji paradigmasının simetrik dağılıma sahip olan kömür ile asimetrik dağılıma sahip olan petrol'ün yer değiştirmesiyle birlikte ülkeler için enerji arzı ve enerji kaynaklarına erişim ulusal güvenlik konusu haline gelmiştir (Sevim, 2020: 57-58).

Jeopolitik ve enerji kaynakları arasındaki bağlantı, dış politika ve enerji güvenliği arasındaki karşılıklı ilişkide, devletlerin strateji planları ve ittifaklarını oluşturmalarında temel role sahiptir. Enerji kaynaklarına erişim, genel olarak devletin ekonomik ve politik çıkarlarına göre şekillenen jeopolitik bir öncelik olarak kabul edilmektedir. Devletler, doğal gaz ve petrol gibi önemli enerji kaynaklarının dağıtımını ve uluslararası enerji pazarlarında bu kaynakların pozisyonunu belirlemek için askeri strateji ve dış politika araçlarını kullanırlar. Enerji kaynaklarının coğrafi dağılımı ve bu kaynaklara erişim, uluslararası ortamda dengenin nasıl dağıtılacağı ve güç dengesinin nasıl kurulacağı konusunda belirleyici olan ekonomik ve stratejik çıkarları şekillendirmektedir. Bir devletin jeopolitik konumu, enerji diplomasisinde ve enerji güvenliği stratejilerinde belirleyici bir role sahiptir. Enerji jeopolitiğinin, enerji güvenliği ve enerji politikaları kavramları üzerinde bu kadar etkin olmasının en önemli nedeni

de günümüzdeki enerji paradigmasının merkezinde fosil enerji kaynaklarının bulunmasıdır (Çılgın, 2023: 71- 73).

Enerji jeopolitiğinin üç sacayağı bulunmaktadır ve bunlar: kaynak coğrafyası, talep coğrafyası, güzergah coğrafyasıdır. Enerji jeopolitiğinin birincil basamağı kaynak coğrafyasıdır. Kaynaklar, küresel düzeyde farklı bölgelerde bulunmaktadır ancak enerji jeopolitiği açısından önemli olan kaynak coğrafyası, küresel ölçekteki talebi karşılayabilme kapasitesine sahip rezerv büyüklüklerinden oluşmaktadır. Rezervlerin devreye girdikleri bölgeye göre, yeni rezervler devreye girdikçe enerji jeopolitiği de güncellenmektedir. Enerji jeopolitiği de ağırlıklı olarak kömür, petrol, doğal gaz rezerv bölgeleri ve bu enerji kaynaklarının taşınmasında kullanılan transport coğrafyası ile enerji kaynaklarının talep coğrafyasına odaklanmaktadır. Enerji jeopolitiğinde temel olarak talep coğrafyasındaki ülkeler kaynağı, kaynak coğrafyasındaki ülkeler ise talebi çeşitlendirmeyi hedeflemektedir. Enerji jeopolitiği yalnızca enerji kaynaklarının bulunduğu alanları değil, arz-talep ilişkisinin çevrelediği bütün coğrafi unsurları kapsamaktadır. Enerji jeopolitiği bu nedenle küresel jeopolitiğin tüm gelişmelerini de içermektedir (Demir, 2010).

Talep coğrafyası enerji jeopolitiğinin diğer bir unsurudur. Enerji ihtiyacını güvenli olarak karşılamak isteyen talep coğrafyasının dünyadaki jeopolitik konumu, arz coğrafyaları açısından da önemlidir. Enerji talebinin yoğun olduğu bölgelere yakın olan arz bölgeleri diğerlerine göre daha avantajlı sayılabilmektedir. Çünkü enerji alanında birincil hedef en az maliyetle en güvenli kaynağa ulaşmaktır. Enerji jeopolitiği bu nedenle enerji arz coğrafyasına ve transport coğrafyasına daha çok vurgu yapmaktadır. Enerji arz eden ülkelerin enerjiiyi bir ambargo aracı haline getirmemesi ve güzergah ülkelerinde enerji altyapısına yönelik güvenliğin sağlanması, enerji jeopolitiğinde arz ve transport coğrafyalarının önemini ortaya koymaktadır (Balcı, 2020: 41-43).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrol ve doğal gaz kaynakları, küresel enerji paradigması içinde önemli bir yere gelmiştir bu durum jeopolitik kavramının enerji politikalarının oluşturulmasında ve analizinde yararlanılmasına neden olmuştur. Yeni oluşan jeopolitik yapı eskiye göre daha dinamik hale gelmiştir ve jeopolitik değişimler daha da hızlanmıştır. Jeopolitik değişimlerin en fazla yaşandığı alan ise enerji jeopolitiği olmuştur. Bunun en önemli nedenleri ise enerji kaynaklarının rezerv durumu ile ilgili gelişmeler, enerji

oyunundaki büyük oyuncuların enerji taleplerindeki hızlı değişimleri ve enerji teknolojilerinde inovasyondur (Sevim, 2012: 4380).

Soğuk Savaş dönemi dahil 1950 yılları sonrası dönem enerji jeopolitiğinde özellikle Orta Doğu ve Avrasya da bulunan enerji kaynaklarına yönelik jeopolitik kurgularda klasik jeopolitik teorilerden Mahan'ın Deniz Hâkimiyeti Teorisi, Mackinder'in Kara Hâkimiyeti Teorisi, Spykman'ın Kenar-Kuşak Teorisi ve modern jeopolitik teorilerden Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası teorisi etkin olmuştur. 1902 tarihli "Persian Gulf and International Relations" isimli makalesinde Mahan, ilk kez orta doğu ifadesini kullanarak jeopolitik literatüre Deniz Hakimiyeti Teorisini ve orta doğu tanımını kazandırmıştır. Mahan, Deniz Hakimiyeti Teorisi kapsamında dünya hakimiyetine ulaşmak için Orta Doğu'yu stratejik bir bölge olarak ifade etmiştir (Brzezinski, 2005).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem de özellikle Orta Doğu kaynaklı petrol de büyük bir artış yaşanmıştır. Dönemin en önemli sorusu Orta Doğu petrolünün Batı'ya nasıl taşınacağı ve bölge kaynaklarının nasıl kontrol edileceği olmuştur. Küresel petrol fiyatları da bu dönemde büyük bir hızla artmıştır. 1948 yılında petrol fiyatı 1945 yılındaki fiyatın 2 katı düzeyine ulaşmış ve fiyat artışının nedenleri; savaş esnasında aşırı petrol tüketimi, savaş sonrasında petrol talebinin hızla yükselmesi olmuştur. 1950'li yıllarda doğal gaz, petrolün çok fazla ticari değere sahip olmayan bir yan ürünü olarak kabul edilmiş ve petrol fiyatının 1/5'ine satılmıştır. Doğal gaz ile ilgili en büyük problem yakıtın nasıl taşınacağı konusu olmuş ve bu noktada ABD, radikal bir karar alarak mevcut ulusal çelik üretiminin büyük bir kısmını doğal gaz boru hattı üretimi için seferber etmiştir. ABD, doğal gazın ulusal kullanımdaki payını artırarak ithal petrol seviyesinin düşmesini ve kendi rezervlerinin korunmasını amaçlamıştır. Doğal gaz yatırımları konusunda ABD'nin verdiği bu karar, enerji politikalarında ve enerji paradigmasının değişiminde oldukça önemli kararlardan biri olmuştur (Baysal, 2012: 219-222).

Avrupa'ya sevk edilen petrolün 2/3'ü Kızıldeniz ve Akdeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı yolu ile gönderilmiştir. Süveyş Kanalı, petrol sevkiyatı için vazgeçilmez bir yoldur ve İngiltere bu nedenle 75 yıl boyunca Kanal'ı kendi kontrolünde tutmuştur. Yıllar içerisinde İngiltere'ye karşı şiddetli bir Mısır milliyetçilik akımı oluşmuş ve 1956'da Mısır Hükümeti, Kanal'ı kamulaştırmıştır. Mısır havaalanı, İngiliz askeri güçleri tarafından 1956 yılında bombalanmıştır ve bunun üzerine Mısır, Süveyş Kanalı'nı kaya parçaları ve gemiler vasıtasıyla

tıkayarak deniz trafiğini kapatmıştır. Avrupa'ya giden Orta Doğu petrol akışının büyük bir bölümü durmuştur ve petrol kesintisinin yaşandığı bu dönemde Fransa ile İngiltere, iki dünya savaşı boyunca en büyük petrol tedarikçileri olan ABD'den petrol alamamıştır. ABD politikasına paralel hareket eden Suudi Arabistan'da Fransa ve İngiltere'ye petrol vermemiştir. Aynı dönemde IMF'den umduğu desteği de alamayan İngiltere'de büyük çaplı bir finansal kriz başlamıştır. Fransa ile İngiltere Süveyş Kanalı'ndan geri çekilmek zorunda kalmıştır ve Mısır tarafından Kanal, deniz trafiğine açılmıştır (Kılıçoğlu, 2021: 744-750).

1956 Süveyş Krizi'nden sonra deniz taşımacılığının petrol arz güvenliğinin sağlanması bakımından Süveyş Kanalı'nın güvensiz olduğu sonucuna varılmıştır ve küresel enerji sektöründe köklü yenilikler yapılmıştır. Yapılan yeniliklerin başında deniz yollarına alternatif olarak petrolün boru hatlarıyla taşınabileceği fikri öne sürülmüş ve Süveyş Kanalı'na alternatif olarak da Ümit Burnu'nun kullanılması gündeme gelmiştir. Ümit Burnu'nun kullanılması durumunda yol daha uzun olacağından dolayı birim taşıma maliyetlerinin düşürülmesi için daha fazla petrol taşıma kapasitesi olan dev tankerlerin inşasına karar verilmiştir. Petrol ile sağlanan elektrik üretiminin düşürülmesi için de Avrupa'da ilk nükleer enerji programı başlatılmıştır (Serbest, 2017: 700-708).

Sovyetler, petrol üretici olarak Orta Doğu ülkelerine rakip olmuş ve Avrupa ülkelerine petrol satmaya başlamıştır. 1958 yılında Orta Doğu ülkeleri ham petrol fiyatlarında indirimler yapmaya başlamıştır. Petrol satışlarında rekabetçi fiyat politikaları uygulayan Sovyetlerin temel amacı ekonomi değil, soğuk savaş döneminde Batı Avrupa'yı Sovyet petrolüne bağımlı hale getirerek NATO birliğini dağıtmak olmuştur. Standard Oil başta olmak üzere, ABD petrol şirketleri tek taraflı fiyat indirimi yapmıştır fakat bu durum Arap petrol üreticisi olan ülkeler de büyük bir hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. ABD'nin bu kararı Arap ülkeleri ve Venezüella'yı çok büyük ekonomik kayıplara uğratmıştır, bu duruma tepki olarak 1960 yılında OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) kurulmuştur. OPEC o dönemlerde küresel petrol üretiminin % 80'ini temsil ediyordu. Petrol fiyatı için OPEC ile birlikte yeni bir mekanizma oluşmuştur (Mut, 2010: 42-46).

Libya'da bulunan petrol sahalarında 1961 yılında üretim başlamıştır. Libya'da üretilen petroldeki kükürt oranı diğer Orta Doğu ülkelerinde üretilen petrolerin kükürt oranına göre daha düşüktür. Libya petrolü bu nedenle "Sweet Oil" olarak da isimlendirilmektedir. Libya'nın petrol üretim imtiyazlarının dağıtımında uyguladığı farklı strateji, Libya petrol

sahalarının çok kısa süre içinde hızlı bir şekilde gelişmesine neden olmuştur. Uygulanan stratejinin temelleri 1955 yılında oluşturulan Libya petrol yasası ile atılmıştır. Libya petrol sahaları bu yasaya göre küçük bölgelere ayrılmış ve petrol imtiyazları bu bölgeler üzerinden farklı şirket ve ülkelere verilmiştir. Libya'nın uyguladığı bu yöntem, o dönem diğer petrol rezervlerine sahip Orta Doğu ülkelerinin uyguladığı stratejilerden farklıydı. Diğer Orta Doğu ülkeleri, kendi petrol sahalarındaki petrol arama ve işletme imtiyazlarını blok olarak tek bir ülkeye vermiştir. Libya'nın uyguladığı yeni stratejideki temel amaç ise çok sayıda farklı şirketin çalışması ile daha hızlı petrol çıkarılması ve üretilen petrolün pazara satılmasıydı. Uygulanan bu yeni strateji başarılı olmuş ve 1955 yılında hiç petrol üretimi yapamayan Libya, 1965 yılında dünyanın ilk beş petrol üreticisi arasında yer almıştır (Kuşoğlu, 2012: 102-104).

Arap ülkeleri, Süveyş krizinden sonra 1967 yılındaki altı günlük Arap- İsrail savaşı sırasında bir kez daha petrol kozunu kullanarak İsrail'in müttefiki olan ülkelere karşı petrol ambargosu uygulamıştır. Avrupa ülkelerinin o dönemdeki petrol talepleri ABD tarafından karşılanmıştır. Arap-İsrail savaşıyla birlikte Avrupa ülkeleri ve ABD'de enerji ve petrol güvenliği kavramları sorgulanmaya başlamıştır, Batı ülkelerinde de petrole her an erişim olamayacağı fikri oluşmuştur (Kaştan, 2007: 1801-1803).

1970'li yıllarda petrolün üretim maliyeti kömürün altına düşmüştür. ABD ve Avrupa'da kömürden petrol teknolojisine geçilmiştir. 1955'te Avrupa'daki enerji kullanım oranları % 75 kömür, % 22 petrol şeklindeyken 1972 yılında bu oranlar % 25 kömür, % 60 petrol şekline dönüşmüştür. 1970'lerden sonra kısmen petrol talep ve arzı dengeye ulaşmış, petrol arz fazlalığına dayanan ekonomik büyüme de yavaşlamaya başlamıştır. 1948- 1972 yılları arasındaki dönemde petrol sektöründe köklü değişiklikler yaşanmıştır. 1948 yılında küresel çapta günlük petrol üretimi 8,7 milyon varil iken 1972'de 42 milyon varile yükselmiştir. Kanıtlanmış petrol rezervler değerleri, 1948'de 62 milyar varil iken bu değer 1972'de 534 milyar varile yükselmiştir. ABD'nin petrol üretimindeki payı 1948'de % 64 iken 1972'de % 22 olmuştur. Küresel petrol piyasalarındaki en büyük tedarikçi 1948'de ABD iken 1972'de Orta Doğu ülkeleri olmuştur. 1948- 1972 yılları arasındaki dönemde tüm dünya da petrole dayalı ekonomik büyüme yaşanmış ve hayat standartları yükselmiştir (Sevim, 2022: 128-130).

Arap - İsrail savaşlarının dördüncü ve en şiddetlisi 1973 yılında başlamıştır. Orta Doğu'daki petrol üreticisi ülkeler tarafından batı ülkelerine savaş süresince ve sonrasında tarihin en sıkı petrol ambargoları uygulanmıştır. 1973 yılında uygulanan petrol ambargosu ile birlikte batı

ülkelerinde iktisadi büyüme durmuş ve enflasyon artmıştır. Batı ekonomisinin kalkınma faaliyetlerinin merkezinde petrol olduğu için petROLSÜZ kalma fikri Avrupa ülkelerinde paniğe neden olmuştur. Petrol krizi esnasında petrol fiyatlarında çok büyük fiyat artışları meydana gelmiştir ve 1970-1971 yıllarında 2 dolar/varil seviyelerinde olan petrol fiyatları, 1973’de Arap - İsrail savaşı öncesinde 2,9 dolar/varil olan petrol fiyatı savaş sonunda 11,65 dolara yükselmiştir. 1973 petrol krizinin sonunda petrol ambargosu ve savaş sonrası oluşan rekor fiyat artışları karşısında Avrupa ülkeleri ile ABD bütün politika ve ilişkileri gözden geçirmişlerdir, enerji politikaları ve enerji piyasalarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Oluşan yeni duruma yönelik yeni jeopolitik planlar oluşturulmuştur (Öztürk ve Saygın, 2017: 1-4).

1973 petrol krizinden sonra batı ülkelerinde nükleer enerji yatırımları ve yenilenebilir enerji araştırmaları ivme kazanmıştır. Petrol krizinin batı üzerindeki önemli sonuçlarından biri de ABD ve Avrupa ülkeleri tarafından Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) kurulması oluşmuştur. IEA’nın temel amacı ABD ve Avrupa ülkelerinde ortak bir enerji politikasının oluşturulması ve uygulanmasını sağlamaktır. Küresel enerji piyasalarında 1973 petrol krizinden sonra ikinci büyük şok 1979’da İran devrimi ile gerçekleşmiştir. 1973 petrol krizindeki durumun tekrarlanacağı korkusuyla panik yaşayan petrol ihracatçısı ülkeler, gereğinden fazla petrol alımı yapmış ve stoklamıştır. Ancak bu durum stok maliyetinin çok yükselmesine neden olmuştur. Petrolün fazla stoklanması petrol piyasalarında zincirleme reaksiyonlar ortaya çıkarmış ve petrol fiyatları daha da yükselmiştir. Petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde petrol stoku yapan ülkeler, petrolü daha da yüksek fiyata satabilmek için piyasaya petrol sürmemiş ve süper tankerlerde depolamışlardır. Uygulanan bu politika sonucunda petrol fiyatları daha çok artmış ve kriz, küresel petrol krizine dönüşmüştür (Özcan ve Öten, 2022: 185-186).

Uluslararası enerji politikaları açısından 1979 yılında yaşanan enerji krizi sonrasında önemli kabul edilen bir gelişme de ABD tarafından yayınlanan Carter Doktrinidir. Doktrin temeli, “körfez bölgesini ele geçirmeye yönelik her türlü tehdit doğrudan ABD’ye yönelik kabul edilir” şeklindedir. 1979’daki enerji krizinden sonra İran - Irak savaşının başlaması da uluslararası enerji piyasalarında şok etkisine neden olmuştur. IEA, İran - Irak savaşı döneminde stok yapmak için petrol alımını önlemiş ve krizin daha da büyümemesini sağlamıştır. Petrol talebi kontrollü olarak düşürülmüş ve petrol fiyatları üzerindeki baskı azalmıştır (Kanapiyanova, 2017: 555-557).

Günümüzdeki enerji talebinin büyük bir bölümü gelişmekte olan ülkelerden gelmektedir. Bu eğilim yakın gelecekte de devam edecektir ve enerjiye olan talep uluslararası politikanın, ekonominin ve toplumların belirlenmesinde kritik bir öneme sahiptir. Dünya nüfusunun yaklaşık olarak üçte birini oluşturan ve hızla büyüyen ekonomilere sahip olan Çin ve Hindistan büyük bir enerji ihtiyacını temsil etmektedir. Dünya enerji talebindeki büyümenin yaklaşık % 40'ını Çin gerçekleştirmektedir ve bu nedenle Çin'in alabileceği bir ekonomik karar ya da enerji teknolojilerine yönelik uygulamaya koyacağı bir politika tüm dünyayı ilgilendirmektedir (Chellaney, 2010).

Küresel petrol tüketimi, 2011 yılı itibariyle ABD'de % 25, AB'de % 17, Çin'de % 8 ve Hindistan'da % 3 olarak gerçekleştirilmiştir. Petrol rezervleri tepe noktasına ulaşan ve arz yönündeki artışları nedeniyle ABD, kendisine yakın olan arz merkezlerini kullanmaya öncelik vermektedir böylece OPEC'e olan bağımlılığını belli bir düzeyde azaltmaya çalışmaktadır. ABD'nin küresel rezervlerin büyük bölümünün bulunduğu Orta Doğu bölgesindeki etkin rolünün de devam edeceği kuşkusuzdur. ABD, olası bir petrol arzı ya da petrol fiyatı şoklarından korunmak için 500-550 milyon varillik petrolü stratejik rezerv olarak elinde tutmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin petrol taleplerindeki hızlı büyümeler, petrol piyasalarının uluslararası güvenliğini karmaşıklaştırması kaçınılmazdır. Çin ve Hindistan'da yakın gelecekte hızla büyümeye devam edecektir ve iki ülkenin de büyüme hızının 2025'e kadar % 7-8 civarında olması beklenmektedir. Her iki ülkenin de büyüme hızlarına paralel olarak enerji tüketimi de artarak devam edecektir ve 2025'lerde iki ülkenin petrol tüketimi, OECD ülkelerinin petrol tüketimi toplamının üzerine çıkacaktır (Sevim, 2022: 132-133).

Ekonomik olarak geleceğin süper ülke adayı olan Çin, petrol konusunda ABD'nin en önemli potansiyel rakibidir. Hazar bölgesindeki ülkelerden enerji kaynakları temini için çeşitli projeler geliştirmeye çalışan ve gelişen ekonomisine bağlı olarak artan petrol talebini yalnızca Hazar bölgesinde karşılaması mümkün olmayan Çin'in yakın gelecekte Orta Doğu petrollerine karşı ilgisinin artması beklenmektedir. 1993 yılı itibariyle petrol satan ülke görünümünden çıkıp petrol alan ülke kimliğine bürünen Çin, günlük 600.000 varilden fazla petrol alımı yapmaktadır ve 2025 yılında günlük petrol ihtiyacının 10 milyon varile ulaşması beklenmektedir. Çin'in petrol talebinin üzerine küresel petrol rezervlerinin tepe noktasına ulaşmış olduğu gerçeğinin de eklenmesi ile Çin'in savunma politikasını ve dış politikasını değiştirmesi ihtimal dâhilindedir. Yeni politik eğilimlere göre de geniş doğal gaz ve petrol

rezervlerine sahip olan Güney Çin Denizi üzerinde Çin'in egemenlik iddialarını artırması söz konusu olabilir (Sevim, 2022: 134).

Gün geçtikçe artan küresel enerji ihtiyacının karşılanmasında, temel kaynaklar olarak yerini koruyacak olan petrol ve doğal gazın temin edilmesi noktasında arz bölgeleri, tüketim bölgeleri ve transit bölgeler daha fazla stratejik öneme sahip olacaklardır. Petrol arzında çok önemli olan Basra Körfezi'nin azalan küresel petrol rezervleriyle birlikte 20 yıl sonra da jeopolitik önemini koruyacağı şüphesizdir. Alaska, Sibiryaya ve Hazar bölgelerinde yeni petrol sahaları bulunmuş olmasına rağmen Orta Doğu, petrol rezervlerinin 2/3'üne sahiptir ve Orta Doğu bölgesi gelecekte de petrol kaynağı konusunda dışa bağımlı olan ülkeler için mücadele alanı olmaya devam edecektir (Öztürkler, 2009: 74-79).

Petrol ve doğal gaz kaynaklarının tüketiminin artmasındaki en büyük pay, OECD üyesi olmayan ülkelere aittir. Petrol talebinin 2030 yılına kadar her yıl ortalama % 1 büyüyeceği öngörülmektedir. Önümüzdeki dönemlerde petrol tedarik zincirinin çeşitli güçlükler ile karşılaşılabilmesi düşünülmektedir. Orta Doğu'da üretilen petrolün küresel piyasalara ulaştırılabilmesi için bazı stratejik suyollarının kullanılması gerekmektedir. Orta Doğu petroleri ilk olarak Hürmüz Boğazı'ndan transit geçmektedir, petrolün Avrupa piyasalarına ulaşması için Bab'ül Mendeb Boğazını ve Süveyş Kanalını da geçmesi gerekir ve petrolün Asya'ya ulaşması için de Malakka Boğazını geçmesi gerekmektedir. Ancak bu kanal ile boğazlar, deniz korsanlığı ve jeopolitik unsurlar nedeniyle çeşitli güvenlik riskleri içermektedir (Bayraç ve Çemrek, 2022: 581-584).

Küresel enerji sektörünün yüzleşmek zorunda olduğu iki temel sorun vardır, bunlardan ilki iklim değişikliğidir. Sanayi devrimi ile birlikte insanların aşırı üretim ve tüketimi sonucu ortaya çıkan iklim değişikliği sorunu, en geniş çaplı çevre sorunudur. 1990'lı yılların başından itibaren enerji tüketiminden kaynaklanan karbondioksit emisyonunu azaltmak amacıyla birçok uluslararası zirve düzenlenmiştir fakat yeterli politik destek sağlanamadığı için söz konusu zirveler başarısız olmuştur. İklim değişikliği ile mücadele için gerçekleştirilen bu uluslararası zirvelerde hızlı sanayileşen ve sanayileşmiş devletler, hayat standartlarında dönüşüm fikrine sıcak bakmadıkları için gereken politik desteği sağlamamışlardır (Sevim, 2022: 139).

İklim değişikliği ile ilgili uluslararası bağlayıcılığı olan bir kararın alınamamasındaki temel sebep, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin arasında ortak görüş birliğinin

olmamasıdır. Gelişmiş ülkelerin ulusal düzeyde aldıkları kararların etkileri tüm dünya üzerinde görülmektedir ve bu durum iklim değişikliği sorununa karşı uluslararası birlikteliğin sağlanarak çözüm bulunması gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda 1994'te Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), 1997'de Kyoto Protokolü ve 2015'te Paris Anlaşması imzalanmıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde sorumluluk bilinci ile oluşturulan bu anlaşmalar, iklim değişikliği sorunu ile ilgili farkındalığın ve sorumluluk bilincinin oluştuğunu gösterir. Ayrıca Paris anlaşmasında ki azaltım hedeflerini ülkelerin kendi ulusal katı beyanları ile belirleyecek olması, en yüksek karbon emisyonuna sahip olan Çin'in 2030 yılına kadar azaltım yapmamasını meşrulaştırmıştır. Enerji piyasalarının yüzleşmek zorunda olduğu ikinci büyük sorun ise artan enerji talebinin nasıl karşılanacağı ve yeterli fosil yakıtın kalıp kalmayacağıdır. Fosil olmayan enerji ve yakıt türlerinin kısa dönemde sürekli artan küresel enerji talebine cevap vermesi pek mümkün gözükmemektedir (Selçuk, 2023: 11-18).

2.3. KÜRESEL JEOPOLİTİKTE ENERJİ GÜVENLİĞİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ

Enerji, insanoğlunun ilk gününden bugününe kadar farklı formlarda yaşamın merkezinde olmuştur. Enerji, mal ve hizmet üretiminde, ekonomik ve sosyal refahın artırılmasında bütün ekonomilerin ihtiyaç duyduğu mühim bir kaynaktır. Ekonomik gelişim, sosyal kalkınma, kentleşme ve sanayileşme ile birlikte enerji talebinin giderek artması enerji güvenliğinin devletler için temel önceliklerden biri haline gelmesine neden olmuştur. Ülkelerin enerji güvenlikleri ve ulusal güvenlikleri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle günümüzde uluslararası ve ulusal arenalarda üzerinde konuşulan konuların başında enerji güvenliği gelmektedir (Demir, 2021: 5).

Enerji güvenliği kavramına genel olarak iki yaklaşım bulunmaktadır. Yaklaşımlardan biri enerjiye diğeri de güvenliğe ağırlık vermektedir. Enerji ağırlıklı olan enerji güvenliği tanımı, enerji kaynaklarının erişilebilirliği, bulunabilirliği ve kabul edilebilirliği kavramlarını içermektedir. Güvenlik ağırlıklı olan enerji güvenliği tanımı ise enerji arama, üretim, geliştirme, iletim, çevrim, pazarlama, dağıtım ve tüketim ağındaki tesislerin her türlü saldırıya yönelik fiziki olarak korunmasına odaklanmaktadır (Ediger, 2007).

20. yüzyıl, kömür döneminden petrol dönemine geçilirken devletlerarasında askeri, iktisadi ve siyasi mücadelelerin yaşandığı modern bir dönem olmuştur. Enerji sorunu, özellikle fazla miktarda enerji ihtiyacı olan ülkelerin gündeminde ilk sırada yerini almaktadır. Enerji sorunu,

talep ve kaynak dengesizliği sonucu ortaya çıkmaktadır. Çok fazla miktarda enerji tüketen ABD, Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkeler ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda enerji kaynağına sahip değildir. Enerji kaynağının büyük bir çoğunluğuna sahip olan Arabistan, Irak ve İran gibi ülkeler de az miktarda enerji tüketmektedir. Üretim ve tüketim arasındaki bu dengesizlik, enerji kaynaklarının dünyanın en büyük ticaret ürünü olmasını sağlarken beraberinde en büyük sorun alanını da oluşturmaktadır. Devletlerin kalkınmasında önemli role sahip olan ve modern anlamda ilk sırada yer alan enerjiye ulaşmak çok kolay değildir. Enerji kaynakları üzerinde yaşanan anlaşmazlıkların küresel enerji piyasalarını etkilemesi, enerji fiyatlarını arttırmaktadır (Yergin, 2006: 69).

Takriben dünyada ki her ülke kayda değer miktarda enerji ürünü ithal veya ihraç etmektedir. Enerji ürünlerinin asimetrik küresel dağılımı ile ortaya çıkan aşırı enerji bağımlılığı, enerji güvenliğinin mahiyetini arttırmaktadır. Gelişmiş ekonomiye ve güçlü siyasi yapıya sahip olan büyük güçler de 20. yüzyılın başlarında enerji güvenliği sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Çebi, 2021: 20).

İlk kez 20. yüzyıl İngiltere’inde görülen enerji güvenliği sorunu, 1912 yılında Winston Churchill’in İngiliz donanmasının enerji kaynağını kömürden petrole çevirmeye karar vermesiyle ortaya çıkmıştır. Churchill’in bu kararı almasının nedeni donanma gemilerinin denizlerde hakimiyet kuracağına inanması ve İngiltere’nin denizlerdeki en büyük rakibi olan Almanya’nın kömür ile çalışan gemilerine karşı donanmasının daha dayanaklı ve hızlı olacağı hedefine dayanmaktadır (Klare, 2005: 49).

Winston Churchill’in “petrolde güvenlik ve risksizlik” olarak tanımladığı bu süreç ile birlikte artık üzerinde güneş batmayan imparatorluğun enerji kaynağı, Galler bölgesinden elde ettiği kömür yerine Pers bölgesinden temin etmek zorunda olduğu petrol olmuştur ve aynı zamanda enerji güvenliği bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir. Churchill’in enerji güvenliği ile ilgili olan bu kararı döneminde olduğu gibi günümüzde de ulusal ve uluslararası sistemde en önemli meselelerden biri olmaya devam etmektedir. Günümüz uluslararası ilişkiler sisteminde enerji, ekonomi ve askeri gücün bir parçası olarak görülmektedir. Kısıtlı miktarda olan petrol ve türevlerinin temin edilmesi, büyük güçlerin politikalarını belirleyen önemli jeostratejik sorun haline almıştır. Örneğin süper güç olarak devamlılığını sağlamak isteyen ABD, ekonomik ve askeri gücünü koruyabilmek için küresel enerji kaynakları noktasında rakip olarak gördüğü Çin’e yönelik enerji güvenlik ağı oluşturmaktadır (Klare, 2005: 53).

Enerji güvenliği, geçirdiği evrim ve yaşadığı derinleşmeyle birlikte ekonomik güç, enerji ve politik güç ile bağlantılı birçok unsuru barındıran şemsiye bir olgu halini almıştır. Enerji arz ve tedarikinin güvence altında olması, dünya genelinde birçok ülkenin en önemli ulusal hedeflerinden birini oluşturmaktadır. İhtiyaç fazlası olan enerji kaynaklarını üçüncü ülkelere yüksek fiyatla ve kesintisiz bir şekilde satarak gelir elde eden ülkeler, enerji talep güvenliğini ön plana çıkartmaktadır. Kısıtlı miktarda enerji kaynağı olan, enerji üretiminin enerji tüketimini karşılayamadığı ülkeler de enerji arz güvenliğini ön plana çıkarmaktadır (Uğurlu, 2009).

Enerji güvenliğinin kilit unsurlarından biri olan arz güvenliği, bireysel devletlerin ve özellikle enerji ihracatçısı olan ülkelerin başarıyla ilerlemek için dikkat etmeleri gereken bir faktördür. Arz güvencesi, enerji kaynaklarının kesintisiz ve stabil olarak tedarik edilmesidir. Arz güvencesinin gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi birtakım zorlukları ve engelleri de beraberinde getirmektedir. Politik ve ekonomik istikrarsızlıklar, enerji dışa bağımlılığı ve enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi faktörler enerji arz güvenliğini etkileyebilir. Enerji tedarikçileri ve alıcılar arasındaki iş birliği ve diyalog, enerji güvenliğinin ve arz güvencesinin sağlanması için kritik bir öneme sahiptir (Çılgın, 2023: 68-69).

Kısıtlı miktarda enerji kaynağı olan ülkeler enerji arz güvenliğinde mevcudiyet (availability), hesaplılık (affordability), sürdürülebilirlik (sustainability) ve erişilebilirlik (accessibility) olmak üzere dört esası göz önünde bulundurmaktadır (Hatipoğlu, 2019: 2-7). Mevcudiyet kısmı enerji kaynaklarının jeopolitik varlığı ile ilgilidir. Zengin enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkeler, arz kesintisi ile karşılaşmamak için kaynak çeşitlendirmesi yapmaktadırlar. Hesaplılıkta enerjinin mali boyutu ön plandadır ve tüketici ülkeler, ülkeler arasında rekabete sebep olan enerji kaynaklarına çok ücret ödemediği uygun fiyatlara satın almayı amaçlamaktadırlar. Sürdürülebilirlik, enerjinin uygun fiyatlarla olmak şartıyla ihtiyaç olduğu ve istenilen zamanda, istenilen miktarda ulaşılabilirliği durumudur. Erişilebilirlik, enerji kaynağının kullanımındaki zorlukların ve engellerin giderilmesidir. Enerji ihtiyacı olan ülkeler, bu hususta enerji alt yapısının oluşturulması, enerji teknolojisinin verimli bir şekilde kullanılması ve jeopolitik soruların giderilmesi gibi unsurlardan oluşan eksikleri gidermeyi planlamaktadırlar (Cherpa ve Jewell, 2014: 2).

ABD'nin Enerji Stratejisindeki enerji güvenliğiyle ilgili tanımlar, AB'nin tanımına göre daha genel geçer olmakla birlikte enerji güvenliği kavramına ağırlıklı olarak enerji ithalatçısı olan

Ülkelerin bakış açısı ile bakılmış durumdadır. Enerji güvenliği kavramının enerji ihracatçısı ve enerji ithalatçısı ülkeler için farklı anlamları vardır. Enerji kaynaklarına sahip olan ve üreten devletler ekonomik kalkınmalarını sağlamak için talep çeşitliliği aramaktadır, enerji ihracatçısı devletler ise arz çeşitliliğinin peşine düşmektedirler. Devletler bu şekilde enerji güvenliklerini sağlamaktadır. Herhangi bir siyasi ya da ekonomik kriz döneminde, tüketiciler enerji yokluğu ile karşı karşıya kalmaz ve tek bir tketickiye bağlı kalmayan üreticiler de enerjiden gelir elde etmeye devam edebilirler. Enerji ithalatçısı olan ülkelere göre, enerji arz güvenliğini sağlamanın en iyi yolu arz çeşitliliğini sağlamaktır. Enerji arz çeşitliliğinin sağlanması enerji stratejilerinin merkezini oluşturur. Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve enerji kaynaklarının sağlandığı bölgelerin çeşitlendirilmesi iki temel faktördür (Sevim, 2012: 4385-4386).

Enerji güvenliğinde transit geçiş güvenliği de önemli bir yaklaşımdır. Transit geçiş güvenliği, alıcı ülkeye ihraç edilen enerjinin ulaştırıldığı gzerghın güvenli olup olmadığı ile ilgilidir. Transit güvenlik, enerji kaynaklarının üretildiği bölgelerden tketicilediği bölgelere güvenli ve kesintisiz bir şekilde sevk edilmesidir. Transit güvenliği, üreticiler ve tüketiciler açısından önemlidir. Üreticiler için enerji kaynaklarının hedef pazarlara zamanında ulaşması gerekmektedir çünkü bu durum pazar paylarını ve gelirlerini etkilemektedir. Tüketiciler için de enerji kaynaklarının düzenli ve kesintisiz olarak temin edilmesi sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyüme için zorunlu bir faktördür (Yergin, 2011).

Transit güvenlikte fiziksel altyapılar yani boru hatları, taşıma kapasitesi ve tankerlerde kilit konumda olan unsurlar arasında yer almaktadır. Transit güvenlik açısından geçiş güzergahlarında bulunan devletlerin politik istikrarı da önemlidir çünkü jeopolitik gerilimler ya da çatışmalar enerji arz güzergahlarında kesintilere neden olabilir ve bu durum transit güvenliği olumsuz olarak etkileyebilir. Transit güvenliği alanında yapılacak düzenlemelerde, hem enerji arz ve talebinin olduğu ülkeler hem de enerji geçiş güzergahlarında bulunan ülkeler arasında daha fazla koordinasyon ve iş birliği sağlanmalıdır (Yergin, 2013).

Küresel ölçekte yaşanan enerji rekabeti, petrol tüketimi ve fiyat artışları, enerji kıtlığı, nüfus artışları ile birlikte kişi başına düşen enerji tüketimi gibi faktörler küresel enerji talebine yönelik tehdit oluşturmaktadır. Enerji talebini karşılamak için güvenli ve sürdürülebilir şekilde kesintisiz bir enerji arzına sahip olmak oldukça önemlidir. 1970’li yıllarda yaşanan Petrol krizinde ortaya çıkan klasik enerji güvenliği kavramı, ucuz ve güvenilir petrol arzına

dayanmaktaydı. Enerji güvenliği, 1990'lı yıllarda petrol fiyatları ve petrol tedarik edilen bölgelerdeki göreceli istikrar sebebiyle daha az öneme sahip olmuştur. Fakat 21. yüzyılda enerji güvenliği yeniden tartışmanın bir parçası olmuştur. Enerji güvenliği doğası gereği sürekli değişen karmaşık yapısı gereği ve iktisadi, askeri, siyasi, çevre sorunlarını doğrudan ilgilendiren geniş kapsamlı bir kavrama karşılık geldiği için küresel ölçekte bir tanımlama yapılamamıştır. Somut bir ifade ile enerji güvenliğinin ne olduğunun anlaşılabilmesi için 1992 yılında Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yapılan ve tüm dünyada kabul gören tanıma göre enerji güvenliği, “enerji kaynaklarının uygun bir fiyatla kesintisiz kullanılabilirliğidir” (International Energy Agency, 2014: 13).

Enerji güvenliğinin geçirdiği dönüşümü son zamanlarda en çok etkileyen gelişme ise siyasi ve ekonomik olarak yükselen Çin'in dünya enerji piyasalarına hızlı bir giriş yapması ve iktisadi bir hegemonya kurması olmuştur. Çinli enerji firmaları, artan enerji talebi ile birlikte enerji üreten ülkeler ile siyasi ilişkilerde de belirgin bir hale gelmiş, diğer enerji devi şirket ve ülkeleri de etkilemiştir. Etkileşim yalnızca ekonomik anlamda gerçekleşmemiş, uluslararası diplomasi ve siyaseti de etkilemiştir (Kıncır, 2015: 5).

3. KÜRESEL REKABETTE DEĞİŞMEYEN MÜCADELE ALANI: ORTA DOĞU ENERJİ PAZARI

3.1. DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARINDA FOSİL YAKITLARIN YERİ VE ÖNEMİ

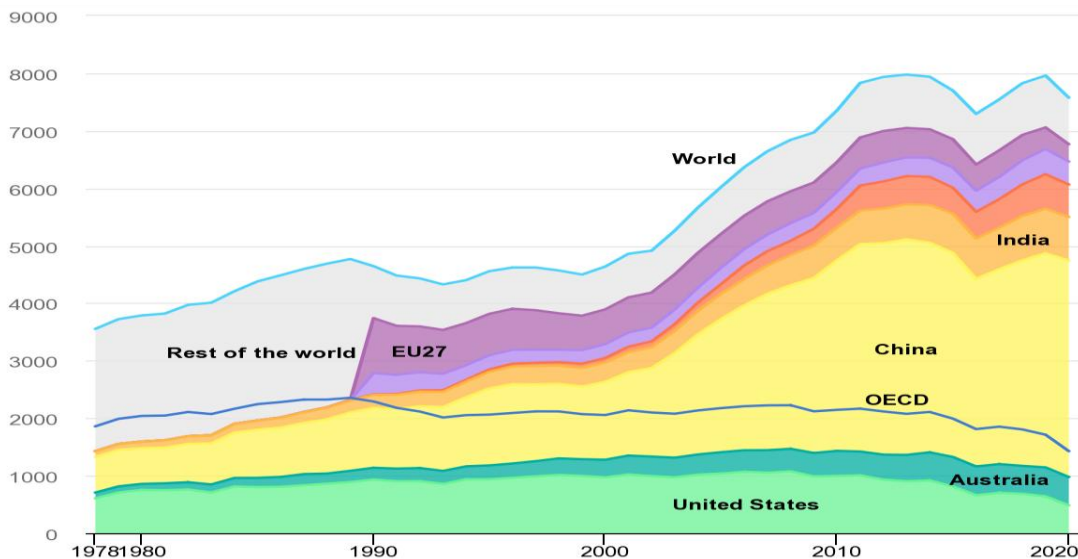
Dünya nüfusunun artması, kentsel gelişim ve sanayileşme ile birlikte enerji tüketimi de giderek artmaktadır. Sanayi devrimi ile tıp teknolojisinin gelişmesi ve tarımsal üretimdeki artış, daha fazla insanın ucuz ve bol gıdaya erişimini sağlamıştır. Beslenme kalitesinin artması aynı zamanda ortalama yaşam süresini de yükseltmiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda doğum oranlarındaki artış ve ölüm oranlarındaki azalış, dünya nüfusunun önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Nüfus artışının iktisadi olarak önemli bir sonucu, insan ihtiyaçlarının ve talebin artmasına bağlı olarak mevcut kaynaklar üzerindeki baskının artmasıdır. Bu kaynaklardan biri olan enerji kaynakları da nüfus artışıyla birlikte önemli gelişmeler ile karşı karşıya kalmıştır. Nüfus artışı ve üretim olanaklarının gelişmesine paralel olarak enerji üretimi ve tüketimi de artmıştır. Yapılan çalışmalara göre 2030 yılında dünya nüfusunun 8,2 milyara yükselecek olması, enerji tüketiminin de artacağını ve enerji kaynakları üzerindeki baskının da daha fazla artacağını göstermektedir (United Nations, 2006: 9).

Dünya nüfusunda hızlı artış ile birlikte enerji kaynakları üzerindeki baskının artması aşırı nüfusa bağlı olarak bu nüfusu karşılayacak kaynaklar arasındaki dengenin bozulma olasılığı, insanların gelecekte karşılaşacağı en önemli tehlikelerden biri olarak görülmektedir. İngiliz iktisatçı Maltus'un nüfus artışının gıda malları arzı artışından fazla olacağı için kıtlık, açlık ve salgın hastalıklar ile nüfusun azalacağı yönündeki kötümser nüfus kanunu, yeşil devrim ile birlikte ortadan kalkmıştır. Fakat nüfus artışıyla oluşan kentleşme ve sanayi üretiminin yükselmesi, insanlığı kaynaklar açısından zor durumda bırakma riski de taşımaktadır. Enerji kaynakları, yenilenebilir enerji gibi konulara ulusal ve uluslararası kamuoyunda ilginin artması da bu olası riskten kaynaklanmaktadır (Çermikli ve Öztürkler, 2010: 1-22).

Yaşamın her alanında kullanılan enerji, ekonomi ile doğrudan bağlantılı ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine etki eden önemli konulardandır. Elde edildiği kaynaklara göre enerji farklılık göstermektedir. Enerji kaynaklarının literatüre göre sınıflandırılması geleneksel enerji kaynakları, yeni nesil enerji kaynakları, yenilenemez enerji kaynakları, yenilenebilir ya da alternatif enerji kaynakları şeklinde yapılmaktadır. Konvansiyonel enerji kaynakları da pek

çok çalışmada fosil kaynaklar olarak isimlendirilmiştir. Fosil yakıtlar içerisinde kükürt, azot ve karbon barındırmaktadır. Hayvan ve bitki atıklarının yüksek basınç altında kimyasal etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan fosil yakıtların en belirgin özelliği kullanıldıktan sonra yerine yenisinin gelme süresinin çok uzun olmasıdır. Kömür, doğalgaz ve petrole ek olarak uranyum ve toryum gibi kaynaklarda konvansiyonel enerji kaynağıdır. Çalışmada konvansiyonel enerji kaynaklarından kömür, petrol ve doğalgaz'a yer verilmiştir (Bayraç, 2009: 117-121).

Karbon, hidrojen ve oksijen elementlerinden oluşan kömür az miktarda kükürt ve nitrojen de içermektedir. Oluşumunu milyonlarca yılda tamamlayan kömür, bilinen eski fosil yakıtlardandır. 12. yüzyılda ilk olarak Çin'de kullanıldığı düşünülen kömür, 16.yüzyılda Britanya'da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 16. yüzyılda nüfus artışı ve tarımsal verimliliğin artmasıyla birlikte yoğun bir şekilde kullanılan odun ve kereste miktarı, orman tahribatlarına neden olmuştur. Kömürün kullanımına daha önceki dönemlerde rastlanılsa da yükselişi orman krizi ile olmuştur. Kömürün kullanılmasında bol miktarda ve kolay erişilebilir olması, kolay taşınabilmesi ve oduna göre daha sıcak alevle yanması gibi faktörler etkin rol oynamıştır.17. yüzyılda nüfusun sürekli artması ile birlikte kömüre olan ihtiyaç pekişmiş, odun kömürü fiyatları tüketim mallarından daha pahalı hale gelmiştir. 18. yüzyılda sanayi devrimi ile buharlı makinelerin icat edilmesi kömüre olan bağımlılığı arttırmıştır. 19. yüzyılda buhar medeniyetin gücünün simgesi haline gelirken kömür de ekonomik ve askeri gelişmelerin yakıtı olarak kullanılmıştır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'nın verilerine göre, dünyada kullanılan enerjinin üçte birini kömür sağlamaktadır. Kömür elektrik üretiminde, demir ve çelik endüstrilerinde önemli rol oynamıştır. Petrol ve doğalgaz kullanılmasına rağmen kömür, önemli fosil yakıtlardan olmaya devam edecektir (Çermikli ve Öztürkler, 2010: 4-5).

Şekil 3.1. Dünya Toplam Kömür Üretimi 1971- 2020

Kaynak: <https://www.iea.org/reports/coal-information-overview/production>, (Erişim Tarihi: 17.12.2022)

Toplam kömür üretimi, üç yıllık büyümeden sonra 2020 yılında %4,8 azalmıştır. 2020’de kömür üretimini %1,1 artıran tek büyük üretici Çin olmuştur. Yüzyılın başında ABD ve Avrupa Birliği’nde başlayan gerilemeler, belirgin olarak Almanya, Polonya ve Yunanistan’da da devam etmiştir. Endonezya, Hindistan, Rusya ve Türkiye’deki üretim artışı ise son zamanlar da zirve yapmıştır (IEA Coal Information Overview, 2022).

Hidrojen ve karbondan(hidrokarbon) meydana gelen petrol, yeraltındaki gözenekli kayalar içerisinde birikmiş hidrokarbonlardır. Farklı sıcaklık ve basınç şartlarına göre katı, sıvı ve gaz halde bulunabilen petrol, kayaların gözeneklerinde meydana gelen bir hidrokarbon karışımıdır. ABD’de günümüz teknolojisine benzer petrol arama çalışmalarının 1850’li yıllarda yapıldığı bilinmektedir. Fakat petrol’ün kullanılmaya başlanması 4. yüzyıla dayanmaktadır. 4. yüzyılda Çin’de tuz üretimi için petrolün yakılarak suyun buharlaştırıldığı bilinmektedir. Bağdat’ta 8.yüzyılda sokakların inşasında katrandan yararlanılmıştır. Bizans’ın 10.yüzyılda savunma için ve savaşlarda kullandığı “Rum Ateşi” olarak bilinen silahlar, ham petrol diğer adıyla taş yağı ile kullanılmıştır. 1850’li yıllardan önce balina yağı kullanılan lambalarda endüstri devrimiyle birlikte önemi artan ve bol miktarda bulunan petrol, lamba yağı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Herrin, 2010: 496).

Petrolün ilk sondajlı kuyusu 1859’da gerçekleştirilmiştir. Petrole artan talep ve tedarik edilebilmesi fiyatları düşürmüştü böylece balina yağı da geçmişte kalmıştır. Ancak bu dönemlerde petrol, kömürle yarışabilecek kapasiteye ulaşamamıştır. 19. yüzyılın sonlarında sıvı yakıt motorları petrolün önemini arttırmıştır ancak petrole yönelimde içten yanmalı motorlar daha etkili olmuştur. Bu dönemde petrole çalışan araçlar ile taşımacılık hızlı bir artış göstermiştir. Teksas’ta petrol arama faaliyetleri, 20. yüzyılın ilk otuz yılında sonuç vermiş ve petrol yakıtlı arabaları, Ford markası hedef kitlenin bütçesine uygun hale getirmiştir. İkinci dünya savaşından önce benzinli arabaların, tankların, tırların ve uçakların çoğalması da hidrokarbon çağını pekiştiren sebepler olmuştur (Montgomery, 2014: 29).

Petrolün kimyasal oluşumu, birçok ürün elde edilmesine imkan vermektedir ve bu yapısı petrolü en dinamik kaynaklardan biri haline getirmektedir. Bir varil petrol 42 galondur, yaklaşık olarak 159 litredir. Dünya genelinde oranlar değişebilse de küresel ölçekte ortalama

alındığında petrolün rafine edilmesiyle birlikte %50 benzin, %20 ısınma yakıtı ve dizel, yaklaşık olarak %10 LPG ve akaryakıt, %10 jet yakıtı, kalan kısım da diğer türevleridir (Balcı, 2020: 30).

Doğal gaz da gözenekli kayaların içine toplanmış buhar halindeki hidrokarbonlardır. Çok uzun yıllar boyunca yaşamış olan alg, plankton gibi su kökenli organizma ve canlıların, yüksek basınç ve ısıya maruz kalmaları sonucunda hidrokarbon birikintileri oluşmaktadır. Doğal gaz, yapısında metan, etan ve propan gibi moleküler olarak hafif olan hidrokarbonlar içerdiği için havadan daha hafiftir. Doğal gaz renksiz ve kokusuzdur. Çeşitli minerallerden oluşan kayaların gözeneklerinde bulunan doğal gaz, akışkan yapısı sayesinde gözeneklerden üretim kuyularına taşınabilmektedir. Doğal gaz petrole yakın ya da aynı yerlerde olacağı gibi yalnız da bulunabilmektedir. Doğal gaz yakıt olarak ilk kez Çin'de görülmüş, sanayi amacıyla ilk kez Amerika'da kullanılmış ve evlerde ısınma için ilk kez kullanılması da 1855'te Bunsen'in gaz ocaklarını geliştirmesi ile olmuştur (Bağcı, 2002:1).

1882 yılında modern anlamda ilk kez Newyork'ta 4 cm'lik boru ile 9 metre derinlikten doğal gaz çıkartılmıştır. William Murdock önderliğinde doğal gazın ticari ürün olarak satışı gerçekleştirilmiştir. 1883 yılında ilk kez doğal gazın uzun mesafelerde iletimi için boru hatları kullanılmıştır. 1890 yılında 500 metrelik bir borunun ABD'nin Pensilvanya eyaletinin yeraltına döşenmesiyle gaz akışı sağlanmış ve bu durum doğal gaz tüketimini arttırmıştır. 20.yüzyıl boyunca doğal gaz petrolün gölgesinde kalmış ve kar sağlamayan, değersiz bir ürün olarak görülmüştür. 21.yüzyılda ise doğal gazın petrol kadar önemli olmasında sahip olduğu avantajlar, bol olması ve çeşitlilik sağlaması gibi etmenlerin etkisi olmuştur. Doğalgazın yükselişinde daha önemli sebep ise diğer fosil yakıt türlerine göre nisbi olarak çevreye daha az zarar vermesidir (Montgomery, 2014: 123-124.).

21.yüzyıl, Uluslararası Enerji Ajansı'nın değerlendirmelerine göre doğal gazın altın çağı olarak kabul edilmiştir. Yaygın kullanımı dolayısıyla küresel doğal gaz üretimi, 2009 yılı itibariyle her sene %2,6'lık bir artış seyretmektedir. 2017 yılında küresel üretim rekoru kıran doğal gaz, 3768 milyar metreküpe (Bcm) ulaşmıştır. 2010 yılı itibariyle görülen en yüksek seviye olmuştur ve 2016 yılından da %3,6'lık daha büyük bir artıştır. Uluslararası enerji ajansının verilerine göre, OECD ve GECF (Gas Exporting Countries Forum-Gaz İhraç Eden Ülkeler) üyesi olmayan Malezya, Çin, Suudi Arabistan ve Brezilya gibi ülkeler 1 Tcm (Trillion Cubic Metres- Trilyon Metreküp) sınırı ilk kez aşmış ve %2,7 oranında üretimleri

artmıştır. 1990 yılında bu ülkelerin küresel üretimdeki payları %19,8 iken 2017 yılında %26,6'ya kadar yükselmiştir (IEA Natural Gas Information, 2018: 11).

2009 yılı itibariyle küresel doğal gaz talebi, sürekli artış göstermiştir. 2017 yılında küresel doğal gaz talebi, 2016 yılına oranla %3,2 artarak 3757 milyar metreküpe ulaşmıştır. Doğal gaz üreten ilk beş ülke; Amerika, Rusya, İran, Kanada, Katar dünya üretiminin %53,6'lık kısmını oluşturmaktadır. 2017 yılında üretimini yaklaşık olarak 4.8 Bcm (Billion Cubic Metres- Milyar Metreküp) arttıran Çin, üretimini hızlandırmış ve dünyadaki en büyük gaz üretici konumunu da güçlendirmiştir. Uluslararası Enerji Ajansına göre doğalgaz kullanımındaki artış, ülkeler arası siyasi gelişmelerin olumsuz etkileri ve 2022 yılında Rusya-Ukrayna Savaşı nedeniyle yaşanan ambargo ve kısıtlamaların etkisiyle Avrupa ve Avrasya da düşüş yaşamıştır ancak dünya genelinde önümüzdeki yıllarda artmaya devam edecektir (Alan, 2022).

3.2. ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDE ROL OYNAYAN KÜRESEL AKTÖRLER

OPEC, 16 Eylül 1960 yılında başlıca beş petrol üreticisi olan Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt ve Venezüella tarafından kurulmuştur. Kuruluş aşamasında çok fazla dikkate alınmayan örgütün etkisi giderek artmıştır. OPEC zamanla dünya enerji piyasalarının şekillenmesinde, dünya ekonomisi ve politikasının yönelimlerinde azımsanmayacak bir etkiye sahip olmuştur. OPEC'in etkili olmasında petrol endüstrisinin yıllar içindeki durumu ve başlıca unsurlarının hareketleri etkin rol almıştır. OPEC'in kurulduğu yıllarda petrol fiyatları, başlıca petrol şirketlerinin belirlediği bir afişe fiyat üzerinden belirlenmekteydi. "Yedi Kız Kardeşler" olarak adlandırılan bu şirketler, varil başına petrolünü çıkarttıkları ülkelere ödeme yapmaktaydı. Petrol şirketlerinin ülkelere yaptığı ödemeler, şirketler tarafından tek taraflı olarak belirlenmekteydi. Başka herhangi bir geliri olmayan ülkeler için bu ödemeler hayati bir önem taşımaktaydı (Yergin, 1999: 595).

1959 yılında başlıca petrol şirketleri, üretici ülkelere yapılan ödemelerde temel alınan afişe fiyatta %10'luk bir indirim yapmıştır. 1960'da fiyat indiriminden sonra Yedi Kız Kardeşten biri olan Exxon, afişe fiyat üzerinde %7'lik indirim yapma yoluna gitmiş ve bu indirim diğer şirketler tarafından da uygulanmıştır. Böyle bir ortamda kurulan OPEC'in birincil hedefi de petrol şirketlerinin uygulayabileceği yeni bir fiyat indirimine karşı üretici ülkelerin gelirlerini koruma altına almaktır. OPEC kurucu anlaşmasının 2.maddesi; "bireysel ve toplu olarak üye

ülkelerin çıkarlarının en iyi şekilde korunması için petrol politikalarının birleştirilmesi ve koordine edilmesi” örgütün ana amacını ifade etmektedir (OPEC Statute, 2001: 1).

OPEC’in kuruluş amaçlarından biri de petrol pazarındaki üretici ve tüketicilerin çıkarlarına hizmet etmek, üretici ülkelerin petrol gelirlerini güvence altına alacak fiyat sistemini kurmaktır. OPEC’in kuruluşunun hemen ardından üyelerinde bir artış gözlenmiştir. Abu Dabi Emirliği (Birleşik Arap Emirlikleri), Endonezya, Katar, Libya, Cezayir, Nijerya, Gabon ve Ekvator OPEC’e üye olmuştur. Fakat 1990’lı yıllarda Ekvator ve Gabon OPEC’ten ayrılmıştır. Kuruluş aşamasında olan OPEC’in bu şekilde genişlemesi, petrol şirketlerine yönelik pazarlık payının artmasında çok etkili olmuştur. Fiyat dalgalanmalarına karşı önlemler alıp petrol endüstrisine normlar sağlamak isteyen OPEC’in ilk çabalarından biri, üye ülkelerin vergi sistemlerini birbirleriyle uyumlu hale getirmek olmuştur (Chalabi, 2004: 755).

OPEC, kuruluşunun ilk yıllarındaki süreçte fiyat istikrarsızlığına neden olan serbest pazar anlayışının genişlemesini önlemeye çalışmıştır. Petrol endüstrisinin arama, tarama ve üretim faaliyetlerinde büyük şirketlerin payı 1960’da %72 iken OPEC’in politikaları ve uygulamaları ile 1966 yılında %76 olmuştur. Petrol endüstrisinin alt kısmındaki taşıma, dağıtım, rafinaj gibi faaliyetlerde büyük şirketlerin payı 1960’da %53 iken 1966’da %61’lik bir orana ulaşmıştır. Petrol üretiminde kartel bir güce sahip olan ve üretimin önemli bir kısmını sağlayan OPEC ülkelerinin petrol piyasasına ilk etkisi 1973 yılında uygulanan ambargo kararı ile olmuştur. 1973’lü yıllarda dünya petrol üretiminin yaklaşık olarak %50’sini gerçekleştiren OPEC ülkeleri, Mısır ve Suriye Yom Kippur Savaşında İsrail’e destek verdikleri için ABD ve sanayileşmiş diğer ülkelere petrol ihracatını azaltarak ambargo uygulamıştır. 3 dolardan 12 dolar seviyesine yükselen petrol fiyatları, petrol ithal eden ülkelerin ekonomisinde ağır tahribata yol açmıştır (Yanar, 2017: 74-77).

Batılı ülkelere karşı petrol üretimindeki güçlerini bir silah olarak kullanmak isteyen OPEC üyesi Arap ülkeleri tarafından 1979 yılında ikinci büyük zam yapılmıştır. 1969 yılında varili 1,84 dolar olan petrol, uygulanan zam ile birlikte 1980’lerin başında 34 dolara yükselmiştir. Petrol fiyatlarının aşırı yükselmesi ithalatçı ülkelerde büyük dış ödeme açığı ve dış borç yükü, iç ekonomilerinde stagflasyona neden olmuştur. Petrol ihracatçısı ülkeler ise yüksek dolar rezervlerine sahip olmuştur. Batılı ülkelerin ekonomisinden çekilip OPEC ülkelerinin ekonomisine dahil edilen ve Petrodolar olarak bilinen bu fonların gelişmiş batı ülkelerinde büyük bir resesyona doğuracağı düşünülmüştür. Ancak beklenen olmamış OPEC ülkeleri, elde

ettiği fonları Batı'dan ithal ettikleri ürünlerin finansmanında ve Batılı sermaye piyasalarına yaptıkları yatırımlarda kullanmıştır (Elmas, 2019: 37-40).

1973 yılından sonra örgüt içinde birlik sağlanamadığı için OPEC'in etkinliğini azalmaya başlamıştır. Piyasada Suudi Arabistan'ın söz sahibi olmak istemesi gibi nedenler, örgüt içerisindeki birliği zedelemiştir. Söz sahibi olmak isteyen Suudi Arabistan bu doğrultuda OPEC'in üretimi kısma kararını yok sayarak üretimi arttırmıştır. Arzın artmasıyla birlikte enflasyonist ortam yumuşamış ve petrol fiyatları yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Petrol fiyatlarının düşmeye başlaması OPEC ülkelerindeki birliğin bozulması ve petrol üretiminin artmasıyla sınırlı değildir. Şirketler petrol fiyatlarının yüksek olması nedeniyle alternatif arayışlarına girmiştir. Petrolün ikamesi olan alternatif kaynakların daha karlı ve ucuz olduğu görülmüş, petrole olan bağlılık azalmıştır (Kaya, 2015: 624-630).

Son 20 yıl içinde petrol fiyatlarındaki düşümlere yönelik OPEC üyesi olmayan ve dünya petrol üretiminde etkin bir rol oynamayan ülkeler ile birlikte hareket etme ve ortak kararlar alma fikri gündeme gelmiştir. 1997'de Güneydoğu Asya ve 1998'de Rusya'da meydana gelen finansal krizler nedeniyle petrol fiyatları düşmeye başlamıştır. OPEC, 1997 yılının ilk aylarında petrol fiyatlarının 25 dolar seviyelerinden 10 dolar düzeyine gerilemesi üzerine petrol üretimini kısma çağrısında bulunmuştur. 1999 yılında Meksika, Norveç, Rusya, Umman ve OPEC petrol üretiminin 2,1 milyon v/g kısıtlamasına karar vermiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra ikinci fiyat krizi gerçekleşmiş, 36 dolar seviyelerinde olan petrol 20 doların altına düşmüş ve bunun üzerine OPEC ülkeleri petrol üretiminde 1,5 milyon v/g kısıntı yapmıştır. 2008-2009 Mortgage Krizi döneminde de fiyatlar 147 dolar seviyelerinden 39 dolara kadar gerilemiştir ve Ekim 2008 tarihinde OPEC petrol üretimini 1,5 milyar varil kısıtlama kararı almıştır (Yanar, 2017: 76-77).

2022 yılının ilk yarısı OPEC'e göre petrol piyasalarındaki temel etkenlerin pandemi öncesindeki seviyelere dönme süreci olmuştur. Ancak yine de bazı petrol üreticisi ülkeler küresel ekonomik büyümede yavaşlamıştır. 2050 yılına kadar sıfır emisyon mevzuatı doğrultusunda petrol üretim sektöründeki yatırımların görece olarak azalması da petrol piyasasına damga vurmuştur. Bu durum OPEC üyesi olmayan petrol üreticisi ülkelerin üretimlerini artırmalarını sınırlandırmıştır. OPEC fiyatları bu dalgalanmalar sonucunda Temmuz 2022'de Haziran 2022'ye göre varil başına 9,17 dolar (%7,8) oranında azalmıştır. Temmuz

2022’de varil başına ortalama fiyat 108,55 dolar olmuştur. 2022-2023 küresel ekonomik büyüme göstergeleri %3,1 düşmüştür (Independent, 2022).

Sanayileşmiş ülkeler 1973-1974 petrol krizi ile birlikte ekonomik gelişimleri açısından dış kaynaklı enerjiye ne kadar bağımlı olduklarını anlamıştır. Petrole olan bağımlılıklarını azaltmak ve petrol arzında oluşabilecek ani kesilmelere karşı hazırlıklı olmak için OECD Konseyi’nin 15 Kasım 1974 tarihli kararıyla Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) kurulmuştur. Yeni bir uluslararası yapılanmanın oluşmasının zaman alacağı düşüncesiyle UEA, OECD bünyesinde “Özerk Ajans” olarak kurulmuştur. Enerji konusunda üyeler arası işbirliğini sağlamak ve acil durumlarda petrol bölüşümü sistemi gibi konularda taraf ülkelere bağlayıcı hükümler getiren UEA’nın Kuruluş Anlaşması, 18 Kasım 1974 tarihinde imzalanmış ve 19 Ocak 1976’da yürürlüğe girmiştir (Özer ve Yıldırım, 2023: 185-192).

Uluslararası Enerji Ajansı’nın 1974 tarihi itibarıyla temel amacı petrol arzı güvenliğinin yanı sıra enerji konusunun küresel bir boyuta ulaşması ile çalışma yelpazesi genişlemiş, dünya enerji analiz ve istatistiklerinde önde gelen bir kuruluş olmuştur. Uluslararası Enerji Ajansı doğal gaz ve petrol piyasalarının periyodik raporlarını hazırlama, düzenli olarak üye ülkelerin enerji politikalarını inceleme, UEA üyeleri dışındaki önemli ülkelerin enerji politikaları takip etmek, enerjinin iklim değişikliği üzerindeki etkileri ve yeni enerji teknolojileri üzerinde çalışmalar yürütmektedir. UEA’nın temel çalışma alanı petrol olmakla birlikte son yıllarda doğal gaz ve elektrik arz güvenliği konuları da çalışmalarda önemli bir yer edinmeye başlamıştır. ABD’de 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan terör eylemleri sonrasında petrol arzı güvenliği ve yaşanabilecek herhangi bir tehlike anında alınacak önlemler, UEA’nın faaliyetleri arasında önemli bir yer almaya başlamıştır. Son yıllarda çevre konuları da UEA’nın çalışmalarında ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede sera gazı emisyonları, enerji verimliliği ve düşük karbonlu enerji teknolojileri konusunda özel bir önem atfedilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022).

ABD, uluslararası arenada sürdürülen enerji mücadelesinin en önemli aktörlerinden biridir. Dünyada en büyük ekonomiye ve gelişmiş sanayiye sahip olan ABD, her yıl önemli oranda artan enerji tüketimine sahiptir. Ülkenin geleceği bakımından ABD’nin ihtiyacı olan enerjiyi nasıl elde edeceği bir güvenlik sorunu olarak ele alınmaya başlamıştır. İhtiyacı olan enerji kaynaklarını ucuz, kesintisiz ve güvenli yollardan sağlamak isteyen ABD, çok yönlü politikalar geliştirmektedir. ABD, 1947 yılından sonra Orta Doğu petrolü üzerinde roller

üstlenmiş ve coğrafi sınırları dışında kalan bu bölgede büyük nüfuz sahibi olarak yıllardır bu bölgedeki petrolü kendi ülkesi için kullanmaktadır. ABD yönetimi, güçlü ekonomisini ayakta tutmak ve süper güç olarak devam etmek için ülkeye demokrasi ve özgürlük getirme vaadleri, terörle mücadele gibi söylemler ile “Yeni Dünya Petrol Düzeni” olarak adlandırdığı bir siyaset uygulamaktadır (Yüce, 2006: 120).

Dünya petrol rezervlerinin %65'ine sahip olan Körfez ülkelerinin ve ABD'nin petrol ithalatının %20'sini sağladığı Orta Doğu kaynaklarının dünya piyasasına arzında önemli rolü olan Basra Körfezinin kontrolü için askeri güce dayalı bir politika uygulayan ABD, I. Körfez Savaşı, Afganistan'a müdahale ve Irak'ın işgalini gerçekleştirmiştir. ABD, Basra Körfezi ile başlattığı konuşlandırma stratejisini doğal gaz ve petrol ticaret yolları için de yaymaya çalışmaktadır ve bu amacına yönelik Orta Doğu, Orta Asya- Hazar bölgelerinde askeri üsler kurmuştur. ABD'nin enerji kaynaklarının kontrolü için sürdürdüğü bu politikada diğer bir amacı da AB, Çin, Hindistan gibi olası rakiplerinin bölge kaynaklarına erişimini de kendi kontrolü altında tutabilmektir (Bayraç, 2009: 121-122).

ABD'nin Orta Doğu'ya ilişkin yakın ilgisinde enerji güvenliği büyük rol oynamaktadır. ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik başlıca amaçları ise; bölgedeki müttefik ülkelere silah ihracatı yapılması, bölgeden serbest bir şekilde petrol sevkiyatının gerçekleştirilmesi, İsrail'in korunması, AB, Çin, Rusya gibi küresel güçlerin bölgede etkinlik kurmasının önlenmesi ve terörizmin engellenmesidir. Körfez bölgesi enerji güvenliği noktasında ayrıcalıklı bir yerdir ve ABD'nin bölgeye olan yakın ilgisi 1970'li yılların sonu, Carter döneminde başlamıştır. 1979 yılında Körfezdeki “Petrol Monarşileri”ne İran'ın saldırısı, İran- Irak Savaşı ve sonrasında Saddam'ın bölge istikrarına yönelik tehditleri gibi yaşanan olaylar ABD'nin politikalarını belirlemede etkili olmuştur (Alakel ve Yıldırım, 2014: 149).

Bush dönemine kadar ABD, Orta Doğu'daki siyasi problemleri halletmek yerine yalnızca kendi çıkarlarının korunmasını hedefleyen bir jandarma görevini üstlenmiştir. Bush yönetimi, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarını temelden değiştirme stratejisi izlemiştir. ABD'nin yeni politikası “Terörizme karşı verilen savaşın kazanılabilmesi için ABD'nin olağanüstü gücünü dünyada özgürlüklerin geliştirilmesi, serbest piyasa ekonomisinin ve demokrasinin yerleştirilmesi için kullanılmalıdır” prensibine dayanır. Yeni oluşturulan politikanın ikinci çıkarımı ise “ön alıcı savaş” konseptine dayanmaktadır (Alakel ve Yıldırım, 2014: 150).

Bush yönetimdeki ABD politika yürütücüleri, 1990'lı yıllar boyunca Neoliberallerin “düzenleyici” ve “politika mühendisliğine” dayanan politikalarının ABD çıkarlarına hizmet etmediğini öne sürmüşlerdir. Orta Doğu'da dengelerin bozulmasına yol açan bu politikaların petrol üretimine ve ihracatına engel olduğu, petrol fiyatlarını da artırdığı söylenmiştir. ABD'nin 11 Eylül'den sonra Orta Doğu'da daha etkin ve müdahaleci politikalar izlemesinde küresel hegemonik düzenin yaşadığı aşınma sürecinin etkisi olmuştur (İzol, 2020: 94-96).

ABD'nin küresel jandarma rolüne ve enerji güvenliğine katkı sağlaması için 2003 Irak işgali'nin gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir ancak ABD'nin 11 Eylül sonrasında bu tutumunda değişikliğe gitmesi hassas dengeler üzerine kurulu olan Orta Doğu'da ciddi sarsıntılara neden olmuştur. Arap baharı süreci de bu sarsıntıların sonucunda olmuştur. ABD'nin Irak müdahalesi de enerji alanlarına sahip olarak küresel hegemon güç olmak çerçevesinde değerlendirilmelidir. ABD için enerji akışının sürekliliği, enerji kaynaklarının olduğu bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması zorunluluk olarak algılanmaktadır. ABD'nin uygulamaya koyduğu Büyük Orta Doğu Projesi ile amaçladığı da enerji kaynaklarına sahip olmak ve enerji akışını kontrol etmektir (Ural, 2009: 141- 144).

Enerji ve enerji güvenliği konularının temel ülkesi haline gelen Rusya Federasyonunun savunduğu “ Liberal İmparatorluk Konsepti” en yalın haliyle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasında doğalgaz, elektrik, telekomünikasyon gibi stratejik sektörlerin Rusya'nın elinde olmasını isterken bir yandan da BDT ülkelerinde Rusça'nın ikinci resmi dil olmasını istemektedir. Ulusal Güvenlik Konsepti, Rusya'nın egemenliğinin ve büyük güç konumunun devamlılığı, müttefik olarak kabul ettiği ülkelerin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün sağlanmasıdır.

Rusya uygulamaya başladığı “ Liberal İmparatorluk Konsepti” çerçevesinde “stratejik ortak” olarak nitelendirdiği Çin'in bölgedeki etkinliğini kontrol etmek ve özellikle bölgeye iktisadi anlamda hakim olmasını engellemek amacıyla enerji ve savunma alanlarında Çin'i kendine bağımlı hale getirmeyi, Çin'e karşı verilen ticari açığı dengelemeyi, Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için yaptığı alternatif enerji koridorlarına karşı Asya'da enerji ihracatına başlayıp kendi pazarını çeşitlendirmeyi, büyük bir pazar olan Çin'e enerji ve silah'ın dışında Rus sanayi mallarını pazarlamayı, Çin'in planı olan 30 ya da daha fazla nükleer reaktörün inşasının Rus şirketleri tarafından yapılmasını sağlayarak ABD- Hindistan

arasında imzalanan nükleer enerji anlaşmasına bu yolla karşılık vermeyi hedeflemektedir (Karaca, 2008: 63).

Rusya enerji devi olmak istemektedir. Devletleştirdiği petrol şirketleri ile ABD ve AB ülkeleri dahil olmak üzere dünyanın pek çok yerinde şirketler almaya çalışmaktadır. Ancak bunun yanı sıra kendi petrol şirketlerini özelleştirmeden kaçınmaktadır. Rusya Federasyonu imparatorluk hayallerinden henüz vazgeçmiş görünmemektedir. Sadece bu imparatorluğu yaratmanın parametreleri değişmiş, ana silah artık tank veya top olmayacaktır. Rusya'nın bu sert gücü kullanması zordur ama petrol ve doğal gazı, Rus dilini ve nüfusu kullanmayı şimdilik ABD'de dahil olmak üzere hiçbir güç engelleyemeyecektir (Karaca, 2008: 64-65).

Enerji konusunda çok büyük bir güç olarak dünyada ağırlığını hissettiren Rusya, dünya petrol rezervleri sıralamasında 8. sırada yer almaktadır. 2019 yılı itibariyle de Suudi Arabistan'dan sonra gelen 3. büyük ham petrol üreticisidir. Rusya bu konumu ile petrol bakımından merkez aktörlerden biri olarak görülmektedir ancak Rusya'nın enerji alanındaki üstünlüğü daha çok doğal gaz rezervlerinden kaynaklanmaktadır. Rusya dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahiptir ve İran, Katar gibi birçok ülkenin önündedir. Aynı zamanda Asya ve Avrupa'ya doğal gaz sevkiyatı sağlayan boru hatlarına sahip olması da kolaylıkla pazarlamasını sağlamaktadır (Rahr, 2007: 109-122).

Rusya enerji bakımından eşsiz bir konuma sahip olmasına rağmen Orta Doğu'daki enerji kaynaklarına yakın ilgi göstermektedir. Rusya, enerji kaynaklarına ihtiyaç duymasa da Orta Doğu'daki enerji mücadelesinde önemli bir aktör olmayı hedeflemektedir. ABD'nin tek kutuplu bir dünya oluşturmasını önlemek isteyen Rusya, pragmatik hedefleri doğrultusunda Orta Doğu'ya olan ilgisini canlı tutmaktadır. ABD ise enerji ikmal yollarını çeşitlendirmek için Hazar Denizindeki doğal gaz ve petrolün alternatif bir şekilde dünya pazarına sunulmasını sağlayarak Rusya'nın stratejik üstünlüğünü dengelemeyi hedeflemektedir (İzol, 2020: 96-98).

Avrupa Bölgesi, enerjinin ve enerji bölgelerinin kontrolü ile coğrafi açıdan dengelenemeyen enerji arzının sonuçlarını dünyada yaşanan iki savaşın merkezi olarak yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın temel nedeni olarak gösterilen kömür ve çeliğin orantısız kullanımının gelecekte yeni bir savaşa neden olmasını önemek için 1951'de kurulan "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu" ile Avrupa'nın siyasi bütünleşmesinin temelleri atılmıştır. AB'nin kuruluş felsefesinin de enerji temelli olduğu görülmektedir (Harrop, 2000: 147).

1973-1974 ve 1979 yıllarında dünya ekonomisinde yaşanan petrol krizleri AB’de arz güvenliğinin olmamasına, fiyatlarda istikrarsızlık ve ödemeler bilançosunda da dengesizliklere neden olmuştur. Ortaya çıkan sorunlar, üye ülkelerin enerji politikası daha aktif ve kararlı bir müdahale politikası izlemesine neden olmuştur. 1983’de Avrupa Konseyi ilk kez AB’ye kendi enerji politikası için yetki vermiştir. AB içerisinde bu tarihten itibaren enerji alanındaki önlemler için birkaç yıllık çerçeve programlar oluşturulmuştur. Çerçeve program kapsamında her üye ülke için ithalat bağımlılığının azaltılması, enerji etkinliğinin artırılması, yurtiçi enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması ve yeni enerji teknolojileri içinde müşterek görev ve amaç projeksiyonları belirlenmektedir (Bayraç, 2009: 123-126).

1995 yılında komisyon tarafından yayınlanan “ AB için bir enerji politikası” konulu Beyaz Kitap, AB’nin uzun vadeli hedeflerini içermektedir. Enerji politikası, birliğin ekonomi politikaları amaçlarına uygun olmalıdır. Avrupa Komisyonu’nun hazırladığı “ Enerji temini güvenliğine dair yeşil kitap”, genişleme hedefi yönüyle AB’nin uzun vadeli stratejisini tanımlamaktadır. AB enerji politikasının temelde üç amacı vardır; çevrenin korunması, rekabet gücü ve enerji arz güvenliğidir. AB’nin bu amaçları gerçekleştirilirken, toplam enerji tüketimindeki kömürün payını koruyarak doğal gazın payını artırmak, nükleer enerji santralleri için güvenlik şartlarını sağlamak ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmak hedeflenmektedir (Harrop, 2000: 185).

2000 yılında Beyaz kitap’ın ardından “ Enerji Arzının Güvenliği için Avrupa Stratejisine Doğru” başlığını taşıyan Yeşil Kitap yayınlanmıştır. Yeşil Kitap’ta öne çıkan ana unsurlar; ithalat bağımlılığının giderek arttığı, AB’nin iklim değişikliği ile mücadele edemeyeceği ve üye olan ülkelerin enerji tüketimini sınırlandırması gerektiği olmuştur. Üzerinde en çok durulan ve çözüm önerisi sunulan konu, enerji güvenliği olmuştur. Enerji güvenliğinin uluslararası ve jeopolitik bir sorun olarak görüldüğü ve enerji kaynaklarının tedarik edildiği bölgelerin çeşitlendirilmesiyle, özellikle Hazar Bölgesi ve Kuzey Afrika’daki tedarikçi ülkelerden doğal gaz tedarik edilmesiyle sağlanabileceği ifade edilmiştir (Kakışım, 2019: 463).

2000’li yıllar AB’de ciddi ekonomik maliyetlere sebep olan enerji krizlerinin yaşandığı ve yaşanan bu krizler doğrultusunda ortak bir enerji politikası oluşturmaya yönelik birçok strateji belgesinin yayınlandığı bir dönem olmuştur. Rusya’nın enerji nakli için yeni hatlar oluşturarak Avrupa enerji piyasasına hakim olmaya çalışması 2006, 2009, 2014 yıllarında

Rusya ile Ukrayna arasında enerji krizine evirilen siyasi sorunlar ortaya çıkarmıştır ve bu durum AB'nin enerji arz güvenliği riskini artırmıştır. 2006'da Rusya-Ukrayna arasında yaşanan enerji krizinin etkisiyle enerji politikaları açısından öncelik ve hedeflerin belirlendiği “Yeşil Kitap” yayınlanmıştır. 8 Mart 2006 tarihinde yayınlanan “Rekabetçi, Sürdürülebilir ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi” adlı Yeşil Kitap'ta AB'nin enerji görüşü ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir ve bunların içinde en dikkat çeken, AB'nin ithalat bağımlılığına karşı olan vurgudur. AB'nin enerji ithalat bağımlılığının sürekli arttığı, doğal gaz ithalatının en çok Cezayir, Norveç, Rusya'dan karşılandığı ve 25 yıl içerisinde doğal gaz ithalat bağımlılığının %80'e ulaşacağı belirtilmiştir (European Commission, 2006: 3).

10 Ocak 2007 tarihinde “Avrupa için Enerji Politikası” adlı yeni bir belge yayınlanmıştır. İklim değişikliği ve enerji güvenliği gibi konularda önemli kararlar içeren belgede, çevrenin korunması ve yenilenebilir enerjiye yönelik 2020 yılı için planlanan hedeflere yer verilmiştir. Ulaşılması gereken temel hedefler; yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji tüketiminde kullanılacak payının %20'ye yükseltilmesi, enerji verimliliğinin %20 artırılması ve sera gazı salınımının en az %20 azaltılması olarak belirlenmiştir. Kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynaklarının kullanım oranının azalması için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranlarının artırılması planlanmış, iklim değişikliği ve çevre kirliliği ile mücadele edilmeye çalışılmıştır. Yüksek oranda doğal gaz ve petrol ithalatına bağımlı olan AB ülkelerinin enerji güvenliğinin oluşturulmasında bu hedefler öne çıkan önlemler arasında yer almıştır (European Commission, 2007).

AB, Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin de etkisiyle daha uygun maliyetli ve daha güvenli bir şekilde doğal gaz tedarik edebileceği ülke arayışına girmiştir, alternatif tedarikçi ülkelere ve farklı bölgelere erişimi hedefleyen strateji belgeleri yayınlamıştır. Strateji belgelerinde özellikle Hazar bölgesi öne çıkan coğrafyalar arasında yer almıştır ve 13 Kasım 2008'de AB Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı'nı içeren ‘İkinci Stratejik Belge Gözden Geçirme Bildirgesi’ yayınlanmıştır. Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının azaltılması için AB'nin gelecekteki doğal gaz ihtiyacının önemli bir kısmını sağlayacağı düşünülen Güney Gaz Koridoru (GGK)'nun geliştirilmesi gerektiği bildirmede belirtilmiştir. Orta Doğu ve Hazar Bölgesi doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak GGK'nın, enerji güvenliğinde AB'nin önceliklerinden biri olduğu da ifade edilmiştir (European Commission, 2008: 17).

AB, 13 Haziran 2009'da yayınladığı üç tüzük ve iki direktiften meydana gelen Üçüncü Enerji Paketi ile enerji piyasalarını serbestleştirmek için yaptığı düzenlemeleri devam ettirmiştir. Enerji paketi ile enerji pazarına daha fazla tedarikçi ülkenin girmesi sağlanarak rekabetin artması hedeflenmiştir. Üçüncü Enerji Paketinin etkisi, Rus doğal gazını Bulgaristan'dan AB üyelerine taşınmasını hedefleyen Güney Akım Projesinde görülmüştür. Komisyon, Rusya'nın projede yer alacak geçiş ülkeleri ile imzaladığı hükümetler arası anlaşmalara rağmen Üçüncü Enerji Paketi kuralları gereğince bir ülkenin hem doğal gaz tedarikçisi hem de boru hattı sahibi olamayacağını gerekçe göstermiş ve bu anlaşmalara karşı çıkmıştır. Güney Akım Projesinin iptal edilmesinde komisyon'un tepkisi önemli rol oynamıştır (Kakışım, 2019: 463).

2006'da yayınlanan Yeşil Kitap'ta 2020 yılına kadar planlanan enerji güvenliği ve iklim değişikliğinde önemli ölçüde başarı sağlanmış ve bu durum komisyon'un yeni hedefler oluşturmaya zemin hazırlamıştır. 15 Aralık 2011'de yayınlanan 2050 Enerji Yol Haritası ile uzun vadeli ve daha büyük olan hedefler belirlenmiş, 2050 yılına kadar sera gazı salınımının 1990 yılındaki seviyeye göre %80 - %95 kadar düşürülmesi hedeflenmiştir. 2050 hedeflerine ulaşılabilmesi için yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının ve enerji verimliliğinin artırılmasının önemli olduğuna vurgu yapılmıştır (European Commission, 2011: 3- 12).

2050 Enerji Yol Haritası ile belirlenen uzun vadeli hedeflere ulaşılabilmesi için 22 Ocak 2014'te yayınlanan Yeni Enerji İklim Paketi ile 2020 hedefleri düzenlenerek artırılmıştır. AB'nin 2020 ve 2030 yılları arasındaki hedeflerini belirleyen pakette, 1990 yılı karşılaştırıldığında 2030 yılına kadarki süreçte sera gazı salınımının %40 azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji tüketimindeki payının %27'ye yükseltilmesi ve enerji tüketiminin de en az %27 oranında azaltılması hedeflenmiştir (Kakışım, 2019: 467).

2009'da Rusya-Ukrayna arasında yaşanan enerji krizi, AB ülkelerine doğal gaz kesintisi olarak yansımış ve AB'nin enerji arz güvenliği alanında yeni bir belge hazırlamasına zemin hazırlamış, 28 Mayıs 2014'te Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi yayınlamıştır. Avrupa Enerji Güvenliği Strateji belgesinde enerji nakil güzergahlarının çeşitlendirilmesi ve doğal gaz tedarikçileri için GGK ile ilgili değerlendirmeler yer almaktadır. Mevcut tedarikçi ülkeler ile olan ilişkilerin geliştirilmesinin yanında yeni tedarikçi ülkeler ile erişim sağlamak için AB'nin girişimlerini artırması gerektiği ifade edilmiştir. Tedarikçi ülkeleri çeşitlendirme hedefi için GGK'nın önemli olduğu ve bu koridor üzerinden Orta Doğu'da bulunan tedarikçi ülkeler ile bağlantı sağlayabileceği de belgede belirtilmiştir (European Commission 2014b: 16).

2014 yılında yaşanan Rusya- Ukrayna enerji krizinde AB'nin doğal gaz arz güvenliği olumsuz etkilenmiş ve krizden en çok etkilenen üye ülkelerden biri de Polonya olmuştur. Ukrayna krizi ile birlikte Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının AB'yi zayıflattığını belirten Polonya Başbakanı, Avrupa'da enerji alanında bir birliğin oluşturulması için harekete geçmiş ve Enerji Birliği'nin oluşturulmasını önermiştir. Enerji Birliğinin de 2014'te yayımlanan Enerji Güvenliği Stratejisi üzerine inşa edilmesi planlanmıştır ve enerji güvenliğinin, üye ülkeler arasındaki şeffaflığa ve komşu ülkeler ile olan yakın ilişkiye bağlı olduğu vurgulanmıştır (European Commission 2015: 6).

3.3. KÜRESEL ENERJİ TALEBİNDE ORTA DOĞU'NUN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Yeryüzünde yerleşik hayatın ilk başladığı bölge olan Ortadoğu'da, M.Ö 6000'li yıllarda düzenli hayatın izleri görülmüştür. Orta Doğu bölgesinin; Dicle, Fırat ve Nil gibi nehirlere, Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı gibi önemli su yollarına ve verimli topraklara sahip olması, yerleşim alanı olarak ilk insanların bu bölgeyi tercih etmesini sağlamıştır. Orta Doğu coğrafyası kuzeyde Türkiye, güneyde Yemen, doğuda Umman ve İran, Batı da Mısır'ı kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır. Orta Doğu Ülkeleri; "Suriye, Irak, Katar, Kıbrıs, Ürdün, İsrail, Lübnan, İran, Filistin, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Kuveyt, Bahreyn, Yemen, Mısır, Afganistan, Pakistan, Tunus, Cezayir, Libya, Sudan ve Fas'tır"(Consulate General of Istanbul, 2023).

Orta doğu yalnızca coğrafi özellikleri bakımından değil, kültürel ve siyasi özellikleri açısından da önemli bir konumdadır. Kuzey Afrika ve Orta doğu ülkelerinin bulunduğu coğrafya, önemli tarihsel mücadelelerin merkezinde olmuştur. Sahip olduğu doğal kaynaklar ve stratejik fay hatlarındaki şiddetli çatışmalar, bu coğrafyanın önemini artırmıştır. Dünya üzerindeki kara ve deniz yollarını kontrol eden bir konuma sahip olan bölge, değerli bir jeopolitik öneme sahip olmuştur. Bu durum yalnızca ekonomik ve ticari önem değil aynı zamanda bölgeye askeri ve stratejik açıdan da önem kazandırmaktadır. Tarih boyunca bölge çok önemli bir aktör olmuş ve önemini günümüze kadar devam ettirmiştir. Birçok ülkenin temel hedefi ise Orta doğu'nun coğrafi konumu itibarıyla getirdiklerinden faydalanmak olmuştur (Bernard, 2005: 24).

Orta doğu bölgesi; semavi dinlerin ortaya çıkıp dünyaya yayıldığı, medeniyetlerin devam ettiği, kıtaları birbirine bağlayan ticaret yollarının bulunduğu ve farklı kültürel değerlerin bir araya geldiği topraklar olmuştur. Orta doğu'nun bu kadar önemli olmasının temeli, sahip

olduğu tarihi derinliğin jeokültürel özelliğinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası ilişkileri anlayabilmek ve çözümleyebilmek için yalnızca fiziksel ve jeopolitik faktörleri bilmek yeterli olmamaktadır. Bu konuda başarı sağlanması açısından insanlar için önemli olan kutsalları da bilmek gerekir. Coğrafya kavramını yalnızca fiziksel ve jeolojik kavramlar çerçevesinde anlamak yetersiz olacaktır, din ve tarih gibi terimlerin de coğrafya kavramına katılması gerekmektedir zira tarih, insanların sahip olacağı toprakların büyüklüğü ve küçüklüğü gibi kriterlerin yanında kutsal sayılan objeler için de pek çok savaşlar verildiğine şahit olmuştur. Hristiyanlık, İslam ve Musevilik gibi üç büyük semavi dine beşiklik yapan ve insanlar açısından kutsal sayılan birçok değeri içeren Ortadoğu, hakimiyet anlamında büyük güçler için vazgeçilmez olmaktadır (Kılıç, 2008: 66-67).

Siyasi açıdan son derece önemli olan Orta doğu bölgesini önemli kılan birçok unsur vardır. Örneğin bölgenin siyasi önemini artıran en önemli unsur, dünya petrol rezervlerinin büyük bir çoğunluğunun bölge sınırları içinde yer almasıdır. Sanayi devrimi sonrasında hayati bir önem kazanan petrol, sanayileşmek ve ileri bir toplum olmak isteyen ülkeler için hayati önem arz etmiştir. XX. yüzyılın başlarında zengin doğalgaz ve petrol rezervlerinin tespit edilmesiyle birlikte Orta doğu'nun jeopolitik önemi daha da artmıştır. Orta doğu bölgesinde bilinen dünya petrol rezervlerinin yaklaşık olarak üçte ikisi ve doğalgaz rezervlerinin üçte birinden fazlası bulunmaktadır. Enerji ihtiyacı artarak artmaya devam etmektedir bu durum, Orta doğu'nun gelecek zamanda da dünyanın en fazla jeostratejik önem arz eden bölge olma özelliğini koruyacağını göstermektedir (Özdem, 2016: 7-8).

Orta Doğu bölgesinin dünya gündemine yansıyan en önemli özelliği, bölgenin dünyadaki en zengin ham petrol yataklarına sahip olmasıdır. Bölge de belirgin, istikrarlı bir gücün olmaması ve ülkelerin birbirleri arasında oluşan siyasi çekişmeler, savaşlar ile sonuçlanmıştır. Savaşların arka planındaki en önemli sebep ise hiç şüphesiz enerji kaynaklarıdır. Aslında bölgenin stratejik öneme sahip olmasına ilk olarak zengin suyolları öncülük etmiştir. 20. ve 21. yüzyıldaki teknolojik gelişmeler ile paralel olarak uluslararası alanda enerji kaynaklarının önemi artmıştır bu durum bölgeyi gücün odağı ve oyun sahnesi haline getirmiştir. Bu oyunun da enerji kaynakları eksenli olduğu açık bir şekilde görülmektedir (Elmas, 2012: 59-60).

3.4. KÜRESEL DEĞİŞİMLER BAĞLAMINDA ENERJİ KAYNAKLARININ DAĞILIMI VE ORTA DOĞU BÖLGESİ

Enerji, stratejik bir maldır ve ekonomik refahın gerçekleştirilmesinin, korunmasının temelini oluşturmaktadır. Yaşamımızın sürdürülebilmesi için zorunlu olan besin kaynakları ve modern yaşamın bir parçası olan ısıtma, soğutma, aydınlatma enerji olmadan gerçekleştirilemez. Enerji olmadan bilgi üretilemez, aktarılamaz, saklanamaz ve iletişim gerçekleştirilemez. Ancak enerji üretmek için kullanabileceğimiz kaynaklar, çeşit ve miktar olarak sınırlıdır. Enerji kaynaklarının dağılımı dengeli değildir, dünyanın bazı bölgeleri enerji kaynaklarının miktar ve çeşitliliği bakımından diğer bölgelere oranla daha çok şanslıdır (Öztürkler, 2009: 77-79).

Dünya da enerji ihtiyacının karşılanması için iki tür kaynak kullanılmaktadır. Birincil enerji kaynakları olan fosil yakıtlar; petrol, doğalgaz ve kömür'dür. Bu kaynakların oluşumu, milyonlarca yıl ile ifade edilebilecek süreler gerektiren doğal bir süreçtir. Orta doğu, doğalgaz ve petrol enerji kaynakları açısından dünyanın en zengin bölgelerinin başında gelmektedir. Orta Doğu Bölgesinin uluslararası ortamda dikkatleri üzerine toplayacak derecede ham petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olduğunun keşfi ise 1870'li yıllarda Bakü'de ilk rafinerilerin kurulmaya başlandığı dönemde ortaya çıkmıştır. Diğer enerji kaynağı ise ikincil kaynaklar olarak bilinen yenilenebilir enerji kaynakları; rüzgâr, nükleer, biomass, su, hidro ve deniz-dalga'dır (Elmas, 2012: 66).

Günümüz ekonomileri açısından petrol, önemli bir enerji girdisidir ve dünya toplam enerji tüketimindeki payı yüksektir. Petrolün yoğun kullanımının en önemli sebepleri arasında sanayi hammadde ve ara girdisi olması, ulaşım sektöründe kullanılması, ülke ekonomileri içindeki sektörlerde doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olması gibi çok büyük bir kullanım yelpazesi bulunmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023). Dünya birincil enerji tüketimi içerisinde en büyük paya sahip olan petrol, bilhassa ulaştırma sektörünün temel enerji kaynağıdır. Petrolü takip eden doğalgaz ve kömür de daha çok elektrik üretiminde kullanılmaktadır (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, 2020: 6).

Doğalgaz taşıma teknolojilerinin (CNG,GTL,LNG) gelişmesi ve petrole göre doğalgaz fiyatlarının avantajlı olması, son yıllarda doğalgaz kullanımında artış yaşanmasına neden olmuştur. Doğalgaz tüketiminin artması ile birlikte ulaşımda çok önemli bir payı olmasa da sanayi ve konutlarda kullanımı da artmıştır. 19. ve 20. yüzyılın önemli enerji kaynağı olan

kömür, dünya genelindeki dengeli arz dağılımı ve çevreye verdiği zarar dolayısıyla son yüzyılda diğer enerji kaynakları karşısında önemini giderek kaybettiği söylenebilir (Uslu vd., 2007: 83-84).

Kanıtlanmış petrol rezervlerinin dağılımı, 1990'lerden itibaren yıllar içerisinde değişmiştir. Yukarıdaki grafikte 2000-2010 ve 2010-2020 yılları arasındaki petrol rezervlerinin dağılımında meydana gelen büyük değişiklikler ve en fazla kanıtlanmış petrol rezervine sahip olan bölgelerin genel bir özetine yer verilmiştir (Hussein, 2018).

1997 - 2007 yılları arasında, Afrika ve Kuzey Amerika'daki petrol rezervlerinin büyük oranda arttığı görülmektedir. Kuzey Amerika'nın petrol rezervleri, 1997'de 127,1 milyar varil iken yaklaşık olarak %74 oranında artarak 221,5 milyar varile yükselmiştir. Afrika'nın petrol rezervleri, 1997'de 75,3 milyar iken yaklaşık olarak % 59 oranında artarak 119,7 milyar varil olmuştur. Güney ve Orta Amerika, Orta Doğu ve Asya Pasifik'in petrol rezervlerinde hafif artışlar fark edilmiştir. Afrika ve Kuzey Amerika'nın petrol rezervlerindeki büyük artış, Orta Doğu petrol rezervlerinin dünya toplam petrol rezervleri içindeki payını 2007'de 58,8'den 52,9'a düşürmüştür. 1997-2007 yılları arasında dünya toplam petrol rezervi, 1162,1 milyar varilden 1427,1 milyar varile çıkmıştır. 2007-2017 yılları, Güney ve Orta Amerika'da petrol rezervlerinin büyük oranda arttığı bir dönem olmuştur, dünya petrol rezervleri içindeki payı 2007'de % 8,8 iken 2017'de %19,5'e yükselmiştir. Güney ve Orta Amerika'nın petrol rezervlerindeki büyük artışı diğer bölgelerin dünya toplam petrol rezervlerinden aldığı pay yüzdelerini azaltmıştır. Orta Doğu Bölgesinin yüzdesi 2007 yılında %52,9'dan 2017 yılında % 47,6'ya düşmüştür. Kuzey Amerika ve Afrika yüzdeleri de %15,5 ve %8,4'ten % 13,3 ve %7,5'e düşmüştür (Hussein, 2018).

Dünya üzerinde Antarktika haricinde tüm kıtalarda doğalgaz üretilmektedir. ABD, Rusya, Kanada, İran ve Hollanda da önemli doğalgaz üreticisi ülkelerdir. Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere kanıtlanmış doğalgaz'ın bölgesel dağılımı; Ortadoğu: %41.2, Avrupa: 33.5, Afrika: %8.2, Asya Pasifik: %8.2, Kuzey Amerika: 4.5, Orta&Güney Amerika: %4.4 şeklindedir. Petrol ilk olarak 1859 yılında Pennsylvania'da bulunmuştur ancak o dönemlerde petrol önemli bir meta olarak kabul edilmediği için çatışmalara neden olmamıştır. Petrol rezervlerinin ABD sınırlarları dışında keşfedilmesi ile birlikte hakimiyet çabaları da başlamıştır. İkinci büyük petrol rezervi Kafkas Bölgesi (Bakü)'nin keşfiyle petrole giderek bağımlı hale gelen Rusya, İngiltere ve Almanya arasında 19. yüzyıldaki ilk çatışma

yaşanmıştır. Ortadoğu'da keşfedilen büyük petrol rezervleri ile birlikte Kafkasya Bölgesindeki çatışmalar Ortadoğu'ya kaymıştır. Petrol, bölge ülkelerine iç çatışmalar, işgaller, savaşlar getirmiştir ve bu eğilim günümüzde de devam etmektedir (Yergin, 2003).

İki dünya savaşı arasındaki dönemde enerji, devletlerin daha çok askeri gücünün temelini oluştururken, kömürün yerini petrolün alması ile birlikte petrol üretimindeki önemli güç, devlet destekli petrol şirketleri olmuştur. II. Dünya savaşı sonrasında bağımsızlık anlayışının hakim olmasıyla birlikte Arap milliyetçiliği artmış ve özel petrol şirketlerinin devletleştirme politikası ile bölgede ve dünya genelinde pek çok petrol şirketi millileştirilmiştir. 1915- 1960 döneminde petrol piyasası şirketlerin hâkimiyetinde iken, 1960-1980 dönemi ise ülkelerin devlet tekellerinin hâkimiyetinde olmuştur. Küreselleşme eğilimleri 1980'lerde enerji sektöründe de yaşanmış ve büyük uluslararası petrol şirketleri arasında birleşmeler gerçekleşmiştir. Şirketlerin birleşmelerindeki genel amaç; enerji maliyetlerini düşürmek, iş kapasitelerini artırmak ve teknolojinin gelişmesi yönünde olmuştur. Birleşen petrol şirketi örnekleri; BP ve AMOCO, TOTAL ve PETRO FINA, EXXON ve MOBIL'dir (Altay ve Nugay, 2013: 16-26).

3.4.1. Orta Doğu'da Bitmeyen Enerji Mücadelesi: Petrol Rezervleri

Orta Doğu, dünyanın en büyük beş petrol sahasına ev sahipliği yapmaktadır. 2019 yılında BP'nin Dünya Enerjisi İstatistik İncelemesi'ne göre, 2018 yılının sonu itibariyle 1729,7 milyon varil kanıtlanmış petrol rezervinin 836,1 milyon varili orta doğu bölgesinde bulunmaktadır. Orta Doğu Bölgesi, dünya toplam kanıtlanmış petrol rezervinin %48,3'lük kısmını elinde tutmaktadır. Bölge aynı zamanda Suudi Arabistan'da bulunan Ghawar ve Safaniya sahaları, Kuveyt'te bulunan Burgan sahası, Irak'ın Batı Kurna-2 ve Rumaila sahaları dahil olmak üzere dünyanın en büyük beş petrol sahasına sahiptir. Orta doğu'nun bazı şirketleri de dünyanın en büyük petrol üreticileri arasında yer almaktadır (Offshore Technology, 2023).

Suudi Arabistan, 2018 yılında 297,7 milyon varil, 2021'de 266,455 milyon varil petrol rezervi ile Orta doğu'nun en büyük petrol rezervine sahip ülkesidir. Dünya'nın toplam kanıtlanmış petrol rezervinin %17,2'sine sahip olan Arabistan, en büyük petrol rezervine sahip olan ülkeler arasında 300.878 milyon varil petrol rezervi bulunan Venezuela'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Krallık aynı zamanda Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'e göre, en büyük petrol ihracatçısıdır (Uret Brülör, 2021). Suudi Arabistan, sahip olduğu enerji

rezervleri ile petrol piyasasını kontrol edebilen ve yönlendirebilen bir aktör olarak uluslararası konjonktürde yerini almıştır. Suudi Arabistan'ın dış politikasında araçsallaştırdığı ve dış politikada tek etkili aracı olan petrol, Arabistan'a stratejik değer katmaktadır (Şeker,2022: 130).

Suudi Arabistan'ın El- Ahsa vahasında, başkent Riyad'ın 100 km doğusunda yer alan Ghawar petrol Sahası, hem günlük üretim hem de rezerv açısından dünyanın en büyük konvansiyonel petrol sahası olarak öne çıkmaktadır. Arabistan'ın ulusal petrol şirketi Saudi Aramco'ya ait olan petrol rezervi, 1948 yılında keşfedilmiş ve 1951 yılında petrol üretimine başlanmıştır. 96 milyar varil petrol rezervine sahip olan Ghawar sahası, günlük 3,8 milyon varil petrol üretimiyle neredeyse Suudi Arabistan'ın günlük petrol üretiminin üçte birini sağlamaktadır. Doğalgaz rezervleri ile de zengin olan Ghawar sahasında günlük 2 milyar fit metreküp doğalgaz üretimi de yapılmaktadır (NS Energy, 2019).

Suudi Arabistan'ın önemli petrol sahalarından bazıları da, Hureys Petrol Sahası, Safaniya Petrol Sahası, Şeybe Petrol Sahası, Manifa Petrol Sahası, Zuluf Petrol Sahası ve Shaybah Petrol Sahasıdır. Suudi Arabistan'ın Basra Körfezi'nde bulunan ve 1957 yılından beri üretim yapmakta olan Safaniya Petrol Sahası, en büyük açık deniz petrol sahası özelliğine sahiptir. Saudi Aramco'ya ait olan dev açık deniz sahasında, günlük 1,3 milyon varil petrol üretim kapasitesinin sürdürülmesi ve operasyonel verimliliğin artması için 2000'li yılların sonunda Safaniya Ana Geliştirme Planı başlatılmıştır. Petrol üretim sahasında bu plan çerçevesinde modernizasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Hureys Petrol Sahası, ülkenin en büyük ikinci petrol sahası olarak öne çıkmaktadır. Basra Körfezi kıyısında bulunan Manifa Petrol Sahası da dünyanın en büyük petrol üretim alanlarından bir tanesidir (Biçeroğlu vd., 2023).

2021 yılı verilerine göre 158,400 milyon varil kanıtlanmış petrol rezervine sahip olan İran; Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'nın ardından dünya da en büyük petrol rezervine sahip dördüncü ülke konumundadır. İran'da bulunan başlıca petrol sahaları arasında Ahvaz sahası, Marun petrol sahası, Gachsaran sahası, Aghajari sahası ve Esfandiar sahası bulunmaktadır. İran Ulusal Petrol Şirketi(NIOC)'nin sahip olduğu ve İran Ulusal Güney Petrol Şirketi (NISOC)'nin işlettiği Ahvaz petrol sahası, 1954 yılından itibaren üretim yapmaya devam etmektedir. Dünyanın en büyük üçüncü petrol sahası olarak kabul edilen ve İran'ın da en büyük petrol sahası olan Ahvaz, yaklaşık 37 milyar varili çıkarılabilir olmak üzere toplam da 66 milyar varil petrol rezervine sahiptir. 23 milyar varili çıkarılabilir olmak üzere toplam da

52 milyar varilden fazla toplam ham petrol rezervi olan Gachsaran sahası, İran'ın ikinci büyük petrol rezervi sahasıdır (Azimy, 2021: 21-23).

Irak, 2021 yılı verilerine göre 142,503 milyon varil rezerviyle Orta doğu'nun en büyük petrol rezervine sahip ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Ülkedeki petrol rezervlerinin çoğunluğu Basra, Bağdat ve Ramadi şehirlerinde bulunmaktadır. Irak, ham petrolün yaklaşık %90'ını karadaki petrol sahalarından üretmektedir. 1953 yılında keşfedilen ve 1954'te üretime başlanan Rumaila Petrol Sahası; Basra Petrol Şirketi, BP, PetroChina, Irak Petrol Pazarlama Şirketi (SOMO) ortak girişimiyle işletilmektedir ve Irak'ın toplam üretiminin üçte birini karşılamaktadır. Dünyanın üçüncü büyük üretim alanı olan Rumaila Sahasından yaklaşık 17 milyar varil geri kazanılabilir petrolün elde edildiği tahmin edilmektedir. Irak, güney Irak'ta bulunan Majnoon petrol sahasını da işletmektedir. Majnoon sahasının 23-25 milyar varil petrol rezervi ve 12,8 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi ile dünyanın en zengin petrol sahaları arasında olduğu iddia edilmektedir (NS Energy, 2019).

Kuveyt, küçük bir ülke olmasına rağmen dünya petrol rezervlerinin ciddi bir bölümünü elinde bulundurmaktadır. Ülke, 101,500 milyon varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir. 1938 yılında keşfedilen Burgan petrol sahası yaklaşık 70 milyar varil petrol rezervi ile Dünya'nın ve Orta Doğu'nun en büyük ikinci petrol sahasıdır. Kuveyt'te bulunan Büyük Burgan petrol sahası; Ahmedi, Burgan ve Magva olmak üzere üç temel petrol sahasından oluşmaktadır. Kuveyt'in güneyinde çöl bölgesinde bulunan Büyük Burgan petrol sahası, günde 1,7 milyon varil kadar üretim kapasitesine sahiptir (Sorkhabi, 2012).

2021 yılı verilerine göre 97,800 milyon varil petrol rezervine sahip olan Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), dünyanın en büyük on petrol üreticisi arasında yer almaktadır. BAE devletine ait olan petrol şirketi ADNOC'un işlettiği en büyük üretim sahası, Yukarı Zakum Petrol Sahası'dır. Günlük 750 bin varil ham petrol üretimi yapılan Yukarı Zakum, dünyanın en büyük ikinci açık deniz petrol sahasıdır. ADNOC, "2030 Akıllı Büyüme Vizyonu" çerçevesinde 30 milyar dolar maliyetli bir proje ile Yukarı Zakum'un üretim kapasitesini 2024 yılına kadar günlük 1 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir. BAE, bu proje ile ülkenin yaklaşık 4 milyon varil olan üretim kapasitesini de 2027 yılına kadar 5 milyon varile ulaştırmayı planlamaktadır (Biçeroğlu vd., 2023).

Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt ve BAE orta doğu bölgesinin başlıca petrol ihracatçılarıdır ve küresel petrol piyasasında kritik bir öneme sahiptirler. Bölgede meydana gelebilecek askeri

çatışma veya politik, ekonomik, toplumsal bir kriz bu ülkelerin ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir. Petrol arzında oluşabilecek azalma ve kısa dönemde petrol talep eksiliğinin az olması da petrol fiyatlarının hızla yükselmesine neden olabilmektedir (Bayraç ve Çemrek).

Aşağıda yer alan Çizelge 3.1’de 2021 yılı Orta Doğu bölgesine ait petrol rezervi, günlük petrol üretim ve tüketim miktarları bulunmaktadır.

ÜLKE	Rezerv Miktarı (Milyar Varil)	Üretim Miktarı (1000 varil/gün)	Tüketim Miktarı (1000 varil/gün)
Suudi Arabistan	297.6	10954	3595
İran	157.8	3620	1690
Irak	145.02	4102	722
Kuveyt	101.50	2741	450
BAE	97.08	3668	952
Katar	25.2	1746	311
Umman	5.4	971	209
Suriye	2.5	96	-
Yemen	3.0	67	-
Diğer Orta Doğu	0.8	191	711
Toplam Orta Doğu	835.9	28156	8640
Toplam Dünya	1732.4	89877	94088

Çizelge 3. 1. Orta Doğu Bölgesi Petrol Rezerv, Üretim, Tüketim Miktarları (2021 Yılı)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2022.

3.4.2. Artan Jeoekonomik Öneme Sahip Enerji Kaynağı: Doğal Gaz Rezervleri

Dünyada doğal gaz rezervleri, 2021 yılında yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde yaklaşık 188,1 trilyon metreküp olarak tespit edilmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı,

2023). Doğal gaz rezervlerinin % 40.9'u (79,1 trilyon metreküp) Orta Doğu ülkelerinde, 32.1'i (62,2 trilyon metreküp) Asya ve Avrupa ülkelerinde, %17.1'i (33,1 trilyon metreküp) Afrika/Asya Pasifik ülkelerinde bulunmaktadır (BOTAS, 2023).

İran ve Katar'ın sınırlarına dahil olan ve 51 trilyon metreküplük rezerve sahip olan Güney Pars/ Kuzey Kubbe enerji sahası, dünyanın en büyük doğal gaz sahasıdır. Rusya, dünyanın en büyük doğal gaz rezervine sahiptir. Rusya, 2020 yılında diğer ülkelerden daha fazla gaz ihraç ederek yaklaşık 238 milyar metreküp gaz sevk etmiştir. Rusya'da doğal gaz oldukça teşvik edilmektedir, otomotiv kullanımına yönelik satış sonrası kitler şirketler tarafından satılmakta ve bazı araçlar doğal gaz ile çalışacak şekilde üretilmektedir. Rusya, pandemi sonrası dönemde 701.7 bcm doğal gaz üreterek küresel üretimin %17'sini gerçekleştirmiştir. 2021 yılında Rusya, 444.3 milyar metreküp doğal gaz tüketimiyle dünyanın en büyük ikinci doğal gaz tüketicisi olmuştur. Üretim ve kullanım arasındaki fark olan artı rezervler, Rusya'yı dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçısı yapmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, küresel olarak en büyük doğal gaz rezervine sahip olmasa da en büyük doğal gaz üreticisidir. ABD'nin en büyükleri Teksas olan ve Oklahoma, Louisiana da bulunan çok sayıda doğal gaz rezervi vardır. ABD kendi doğal gaz üretiminin haricinde ayrıca Kanada ve Meksika'dan da boru hatları ile doğal gaz ithal etmektedir. 2020 yılında pandemi nedeniyle üretim % 1,9 düşmüştür. ABD, 2021 yılında küresel doğal gaz üretiminin % 23'ünden(934,2 bcm) fazlasını üretmiştir. Ülkenin ısınma ve enerji ihtiyacı nedeniyle küresel tüketim listelerinde üst sıralarda olan ABD, 2021'de 846,6 milyar metreküp doğal gaz tüketimiyle birlikte çıkarılan doğal gazın yaklaşık %90'ı tüketilmiştir (BBC, 2022).

Çin Doğal Gaz Kalkınma Raporuna göre Çin, 2020 yılında yıllık %6 artışla 220,1 milyar metreküp doğal gaz üretmiştir ve üst üste altı yıl 10 milyar metreküplük yıllık büyümeyi aşmıştır. Rapora göre Çin Hükümeti, uzun vadede yerli doğalgaza bağımlılığı % 50'nin üzerinde tutmayı ve elektrik talebinin yüksek olduğu dönemlerde doğal gazı zirveyi azaltma aracı için kullanmayı hedeflemektedir. 2022'de Çin'in doğal gaz tüketimi pandemiye bağlı kısıtlamalar nedeniyle yıllık % 1,2 oranında düşerek 364,6 milyar metreküp olmuştur. Çin'in doğal gaz ithalatı da 2022'de % 9,9 düşerek 150,3 milyar metreküp olmuştur. Toplam hacmin % 81'ini oluşturan ana tedarikçiler ise Avustralya, Türkmenistan, Rusya, Katar ve Malezya'dır (Li ve Evet, 2023).

Çin Ulusal İstatistik Büro'sunun verilerine göre, Çin'in doğal gaz üretimi 2023 yılı Nisan ayında hızlı bir büyüme kaydetmiştir. 2023 yılı Ocak- Nisan döneminde Çin'in doğal gaz üretimi, 2022 yılı Ocak- Nisan ayı dönemine göre % 4,8 oranında artarak 78,3 milyar metreküp olmuştur. Çin'in 2023 yılı Nisan ayında bir önceki yıl Nisan ayına göre yaptığı doğal gaz ithalatı % 11 artarak 8,98 milyon ton olmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023).

Orta Doğu'nun toplam doğal gaz üretimi, 2022 yılında 2021 yılına göre % 0,11 oranında azalmıştır. Orta doğu'nun en çok gaz üreten ülkeleri İran, Katar ve BAE'dir. İran, yaklaşık 34 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile dünyada Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. 2019 yılında yapılan bir açıklama da Fars eyaletinde 540 milyar metreküp doğal gaz bulunduğu iddia edilmiştir ve açıklama ile birlikte İran'ın rezervleri daha da artmıştır. Ancak İran buna rağmen küresel doğal gaz ticaretinde önemli bir aktör konumunda olmamıştır. Ambargolar sebebiyle doğal gaz sanayisi yeterince gelişmemiştir. Ülkenin zengin rezervlerine rağmen doğal gaz artışı da beklenenden yavaş olmuştur (Erkul, 2019).

Doğal gaz ve özellikle ham petrol projelerine yatırımı engelleyen ambargolar, uluslararası yaptırımlar İran'ın enerji sektörünün ilerlemesini yavaşlatmıştır. Doğal gaz sektörü İran için petrol sektörüne oranla daha siyasi bir alandır. İran, hem boru gazı hem de doğal gaz üretimini ve LNG ihracatını artırmayı amaçlamaktadır. İran'ın başka bir amacı da LNG ihracatı yapabilecek seviyeye gelmek ve bu sayede ekonomisini geliştirmeyi hedeflemektedir (Ünal, 2016: 11).

İran'ın komşusu olan ülkeler ile toplam 28 petrol ve doğal gaz ortak sahası vardır. Ortak petrol ve doğal gaz sahalarının 15'i Basra Körfezi sularında, 13'ü de karada bulunmaktadır. Ortak sahalar ile ilgili çok fazla bilgi yoktur bunun sebebi ise 2010 yılında İran Milli Petrol Şirketi'nin sahalar hakkında kamuoyuna yayınladığı bilgiler dışında başka bir bilgi paylaşmamış olmasıdır. İran, ortak doğal gaz ve petrol sahalarının işletilmesinde dört farklı bölgedeki komşuları ile rekabet halindedir. İran'a uygulanan uluslararası yaptırımlar sebebiyle doğal gaz ve petrol sanayindeki yabancı şirketler, yeterince yatırım yapmamaktadır ve bu durum ortak sahaların işletilmesinde İran'a komşu olan ülkelerin daha fazla fayda sağlamalarına neden olmuştur. İran, ortak sahaların işletilmesinden diğer ülkeler kadar fayda sağlayamamaktadır (Azimy, 2021: 23-25).

3.700 kilometrekare'si İran karasularında ve 6.000 kilometrekare'si Katar karasularında olan Güney Pars Doğal Gaz Sahası, 1.800 trilyon metreküp rezerv ve 9.700 kilometrekare yüz

ölçümü ile dünyanın en büyük doğal gaz sahaları içinde yer almaktadır. Güney Pars sahası, toplam 40 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile dünya doğal gaz rezervinin % 21'ine sahiptir. Saha da İran'a ait olan kısmın toplam doğal gaz rezervi 14.2 trilyon metreküptür ve bu kapasite İran'ın doğal gaz rezervlerinin yaklaşık olarak % 40'ına, küresel doğal gaz rezervlerinin de % 8'ine eşittir (T.C. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı- İran Masası, 2023).

Katar, 1991 yılından itibaren Güney Pars doğal gaz sahasını işletmeye başlamıştır ancak İran aynı bölgede 12 yıl sonra doğal gaz çıkarmaya başlamıştır. İran, son yıllarda dünyanın en büyük ortak doğal gaz sahası olarak Güney Pars fazlarını geliştirmeye başlarken Katar ise Kuzey Kubbe olarak bilinen alanın diğer tarafındaki sahada çalışmaktadır (The Cradle, 2023). Güney Pars sahasının geliştirilmesi Gazprom, Total ve Petronas ile Güney Pars Faz 2 ve 3 sözleşmelerinin imzalanması ile resmi olarak yürürlüğe girmiştir. Katar şuan da bu ortak sahadan günde 600 milyon metreküp gaz üretimine ulaşmamaktadır, İran ise sahadan günde 700 milyon metreküpten fazla gaz üretmektedir (İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı (IRNA), 2023).

28 Haziran 2023 tarihinde İran Petrol Bakanı Javad Owji, Güney Pars sahasının geliştirilmesine ilişkin, “Burada İran Ulusal Petrol Şirketi ve diğer ilgili firmaların çabalarıyla gaz platformu kuruldu ve önümüzdeki iki veya üç hafta içinde bu projenin hayata geçirilmesini umuyoruz.” demiştir. 28 Ağustos tarihinde İran Cumhurbaşkanı Ebrahim Raisi ve Javad Owji'nin katılımıyla ülkenin en önemli gaz projesi olarak kabul edilen Güney Pars enerji sahasının 11'inci fazını geliştirme projesinin resmi açılış töreni gerçekleştirilmiştir (Mehdi, 2023). Projeye ilişkin açıklama yapan Owji, tesiste ilk etapta günlük 12-15 milyon metreküp gaz üretileceğini söylemiştir. Projenin ana hedefi ise günde en az 50 milyon metreküp gaz üretilmesidir.

Katar enerji sektörünün merkezini doğal gaz oluşturmuştur. 1971'de dünyanın en büyük doğal gaz bölgesi, Katar'ın kuzeyinde bulunmuştur. 1974 yılında devlete ait olan ve tüm petrol, doğal gaz endüstrisinden sorumlu Qatar Petroleum kurulmuştur. 2009 yılında yapılan kesin ölçümler ile bölgede bulunan kanıtlanmış doğal rezervinin 900 trilyon metreküp olduğu tespit edilmiştir. 2006 yılı itibariyle sıvı gaz üretimi teknolojisi (Gas To Liquids (GTL)) geliştirilmiştir ve Katar, önde gelen sıvılaştırılmış doğal gaz (Liquefied Natural Gas (LNG)) ihracatçısı olmuştur (Bayatlı ve Tabakoğlu, 2019: 279-280).

Katar, yaklaşık 25 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile küresel rezervin % 15'ine sahiptir. Doğal gaz ve petrol Katar ekonomisinin omurgasını oluşturmaktadır. Katar Devleti, ülkenin Kuzey Sahası'nda üretilen yaklaşık günde 850 bin varil ham petrol ve yaklaşık 18 milyar metreküp gazdan oluşan bu kaynaklara olan bağımlılığı azaltmak için kaynakları çeşitlendirmeye başlamaktadır (Qatar Embassy in Bucharest - Romania, 2023). Ülkenin elektrik üretim kapasitesi geleneksel olarak fosil yakıtlardan sağlanıyor olsa da Katar Hükümeti, başta güneş enerjisi olmak üzere yenilenebilir kapasiteyi geliştirmek için iddialı adımlar atmıştır. Katar Ulusal Vizyonu 2030 girişimi kapsamında Devlet, 2030 yılına kadar elektriğini gaz dışı kaynaklardan elde etmek için hedefler belirlemiştir (The Energy Year, 2023).

Doğal gaz üreticisi ve tüketicisi konumunda olan Suudi Arabistan'ın 2021 yılı itibaiyle doğal gaz rezervi 8.5 trilyon metreküp olarak açıklanmıştır. Suudi Arabistan'ın sahip olduğu enerji kaynakları; milli gelirinin yarısını, devlet gelirlerinin % 90'ını ve ihracatının % 80'inden fazlasını oluşturmaktadır. Arabistan da dünya petrol rezervlerinin % 17,2'si ve dünya doğal gaz rezervlerinin % 3'ü bulunmaktadır (Şeker, 2022: 126-127).

Suudi Arabistan'ın doğu eyaletindeki en büyük bağlantılı olmayan ve alışılmadık gaz sahası olan Jafurah, Aromco tarihindeki en iddialı projelerden biri olmuştur. Yaklaşık 17.000 kilometrekarelik bir alanı kaplayan Jafurah havzasının 5,66 trilyon metreküp doğal gaz barındırdığı tahmin edilmektedir (Kutlu, 2020). Jafurah, orta doğu'nun sıvı bakımından zengin (yoğuşma maddeleri ve Doğal Gaz Sıvıları (NGL) içeren) en büyük kaya gazı yatağıdır. Jafurah havzanın altındaki gazın emisyonların azaltılmasına yardımcı olabileceği ve gelecekte daha düşük karbonlu yakıtlar için hammadde sağlayabileceği düşünülmektedir (Aramco, 2022).

Irak'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin yaklaşık % 70'i ülkenin güneyindeki Basra vilayetinde bulunmaktadır. Irak doğal gazının üçte ikisi, Kerkük'ün yanı sıra güney Nahr (Bin) Umar, Mecnoon, Halfaya, Nassiriya, Rumaila sahaları, Batı Kurna ve Zübeyr dahil olmak üzere petrol yataklarıyla ilişkilidir. Gaz rezervlerinin % 20'den biraz azı ilişkili değildir, yaklaşık % 10'u tuz kubbe gazıdır (NS Energy, 2019).

Irak, 3.7 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahiptir. Irak'ın doğal gaz rezervlerinin yaklaşık dörtte üçü petrolle ilişkilidir ve bu ilişkili doğal gazın çoğu güneydeki süper dev sahalardadır. Doğal gazı üretim alanlarından taşımak için yetersiz boru hattı kapasitesi ve

diğer orta akım altyapısı nedeniyle Irak'ta doğal gaz yakılmaktadır. Irak'ın ana gaz işleme merkezi olan Basra Gaz Şirketi (BGC), 2013 yılında Irak'ın Güney Gaz Şirketi (% 51 mülkiyet), Shell (% 44) ve Mutsubishi Corporation (% 5) arasında 25 yıllık anonim bir Ortak Girişim olarak kurulmuştur. BGC; Rumaila, West Coursena 1 ve Zubair petrol sahalarından yanan gazı yakalayarak Irak'ın enerji bağımsızlığı ve ihracat yoluyla ekonomik çeşitlendirme stratejisinin gerçekleştirilmesinde rol oynamaktadır. Irak, alevlendirilmiş gaz yakalama yollarını genişletmeye çalışmaktadır. Irak, doğal gazının çoğunu yakmaktadır ve İran'dan enerji santralleri için gaz ithal etmektedir (International Trade Administraton, 2021).

Irak Petrol Bakanlığı, Irak'ın doğu ve güney bölgesindeki üç petrol ve doğal gaz sahasını geliştirmek için BAE'nin Crescent Petroleum şirketi ile üç sözleşme imzaladığını duyurmuştur. Petrol Bakanlığı, anlaşmaların Irak'ın 18 ay içerisinde günde 400 milyon metreküp doğal gaz üretmesine yardımcı olacağını söylemiştir. 17 Ekim tarihinde açıklama yapan Irak Petrol Bakanı Hayan Abdul Ghani, petrol çıkarmayla bağlantılı doğal gazın yakılmasını azaltmak ve doğal gazı elektrik üretiminde kullanmak için gaz yatırım projelerini artırmaya istekli olduklarını söylemiştir (ThemediaLine, 2023).

3.5. ORTA DOĞU'NUN PETROL TRANSİT GEÇİŞ GÜZERGAHLARI VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Uluslararası sistemde her ülkenin ekonomik gelişimi ve sürekli büyümesi için enerji vazgeçilmez bir faktördür. Jeopolitika'nın enerji sektörüne etkisi de tartışılmaz bir gerçektir. Jeopolitik değişimler, enerji ticaret akışını etkileyerek enerji üreten ya da ithal eden ülkelerin politik güç dengelerini belirler, üretici ve tüketici ülkeler arasındaki ilişkileri yeniden yapılandırır (Çılgın, 2023: 72-75).

Jeopolitiğin enerji ticaretindeki rolü; hizmet verilen enerji politikalarında hammadde, işgücü ve teknoloji akışına yönelik farklılıklar ile ilgili stratejik kararları içermek, enerji ticaretinin nasıl gerçekleştirildiği ve hangi yolların tercih edildiği konusundaki taahhütleri ve riskleri açığa çıkarmaktır. Enerji ticaretindeki jeopolitik dinamikler, taşıma yollarının seçilmesini ve enerji transferini de etkilemektedir. Belirli bir ülkeye ya da bölgeye ulaşan enerjinin miktarı ve türü, politik ve jeopolitik çıkarların bir yansımasıdır (Yergin, 2011: 512-523).

Jeopolitik kavramların özünde, enerji koridorları ve stratejik konum gibi unsurlar vardır. Küresel enerji politikalarında enerji koridorları ve stratejik konum, belirleyici bir role sahiptir.

Büyük enerji rezervlerine sahip ya da önemli enerji nakil hattı güzergâhlarının üzerinde bulunan stratejik bölgeler, enerji kaynaklarına ulaşımı sağlama ve enerji arzının kontrolünü yürütme kapasitesi ile devletlerin jeopolitik ve enerji politikalarında önemli rol oynamaktadır. Enerji koridorları, enerji kaynaklarının üretim alanlarından tüketim merkezlerine taşındığı rotalardır. Enerji güvenliği açısından, enerji koridorlarının güvenliği ve işleyişi, enerji arzının sürekliliği kritik öneme sahiptir (Cohen, 2003).

Enerji güvenliği kavramı altında deniz güvenliği konusu önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca enerji kavramları ve deniz yolları hem küresel hem de bölgesel düzeyde ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer almıştır. Yeryüzünün % 70'i denizlerle kaplıdır ve Birleşmiş Milletlere üye ülkelerin de % 81'inin denize kıyısı vardır. Küresel ticaretin yaklaşık olarak % 90'lık kısmı denizler ve okyanuslar üzerinden gerçekleşmektedir. Jeopolitik ve enerji kenetlenmesi açısından deniz yolları son derece stratejik ve önemlidir. Dünya genelinde doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının taşınmasında kullanılan en yaygın yöntem, deniz ulaşımıdır. Doğal kaynakların sadece çıktığı yerler değil, taşıma yollarının geçtiği ülkeler ve güzergahlar da oldukça önemlidir çünkü petrol genel olarak taşındığı yerde işlenmektedir. Küresel ölçekte ham petrolün sadece % 35'i boru hatları ile taşınabilirken kalan % 65'lik kısımda deniz yolları kullanılmaktadır. Doğal gazın ise % 95'i boru hatları ile taşınmaktadır. Doğal gazın sıvılaştırılarak deniz yoluyla taşınması işlemi, petrole göre daha karmaşık bir teknolojidir. LNG taşıma maliyeti ile taşınan miktar arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır, belli miktarın altında LNG'nin taşınması ekonomik olamamaktadır. Ayrıca LNG'nin deniz yoluyla taşınması petrolün deniz yoluyla taşınmasına göre 7 kat daha pahalıdır. Küresel doğal talepteki artışa bağlı olarak her geçen yıl deniz yoluyla taşınan LNG miktarı da artmaktadır ancak genel olarak doğal gazın taşınması için boru hattı stratejileri ve bölgesel pazarlar tercih edilmektedir (Koday vd, 2017: 881-884).

Dünya ticaretinde tarih boyunca deniz yollarının daha fazla kullanılmasının en önemli nedeni, deniz yollarındaki ulaşım maliyetlerinin kara yollarına göre 7 kat, hava yollarına göre 22 kat ve demir yollarına göre 3 kat daha ucuz olmasıdır. Deniz yollarının düşük maliyetli, verimli ve yüksek esnekliğe sahip olması küresel ticarete en çok kullanılan yöntem olmasını sağlamıştır. Enerji güvenliği ve deniz güvenliği arasındaki ilişkide ham petrolün yükleme, boşaltma ve terminal limanları arasındaki deniz ulaştırma rotalarının; geçit, boğaz ve kanallar ile düğüm noktalarının güvenliği kritik rol oynamaktadır. Enerji güvenliği ve jeopolitik stratejiler açısından deniz yollarının kontrolü büyük önem arz etmektedir çünkü deniz

yollarında yaşanabilecek herhangi bir kesinti, enerji sevkiyatını olumsuz yönde etkileyebilir ve enerji fiyatlarında dalgalanmalara sebep olabilir. Dünya denizleri çok sayıda geçide sahiptir ancak günümüz deniz trafiğinde stratejik olarak kabul edilen ve kapanması durumunda uluslararası enerji güvenliğine büyük zarar verebilme potansiyeline sahip düğüm noktaları bulunmaktadır. Stratejik öneme sahip olan düğüm noktaları; Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Bab'ül Mendeb Boğazı, İstanbul- Çanakkale Boğazları ve Panama Kanalı'dır. Stratejik önemine binaen orta doğunun önemine önem katan geçitlerden üç tanesini vurgulamak gerekir (Sevgi, 1988: 239).

Sanayi Devrimi'nden sonra artan ticaret hacmi, ülkeler ve kıtalar arasında ulaşım yollarını önemli hale getirmiştir. Sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddenin taşınmasında ve üretilen malların pazarlara taşınmasında ulaşım yolları büyük önem arz etmektedir. Zamanla insan, veri, mal, sermaye akışı artmış ve bunların çok kısa sürede varış bölgelerine ulaşması zorunluluk haline gelmiştir. Mega altyapılar oluşturulmaya başlanmış ve tüneller, yollar, köprüler yapılmıştır ancak bunlar küresel ticaretin ihtiyacını karşılamakta yeterli olmamıştır. Ulaşım ihtiyacının karşılanması için Süveyş ve Panama Kanalı gibi devasa projeler gerçekleştirmiştir, bu yollar dünya ekonomisine trilyonlarca dolarlık değer katmıştır. Khalili'ye göre "Süveyş Kanalı, küresel kapitalizm için cankurtaran halatıdır" (Khalili, 2022).

Baharat ve İpek yolları, 15. yüzyıla kadar Akdeniz ile Orta Doğu'dan geçen en önemli ticaret yolları olmuştur. Portekizlilerin Ümit Burnu'nu dolaşarak Hint Deniz yolunu bulmuş olmaları hem eski ticaret yollarının hem de Akdeniz limanlarının önemini azaltmıştır. 16. yüzyılda Akdeniz ticaretini tekrar canlandırmak için Süveyş Kanalı projesi gündeme gelmiştir ancak proje o dönem hayata geçirilememiştir. 1859 yılında yapımına başlanan kanal projesi, 1869'da açılmıştır. Süveyş Kanalı 1869 yılında tamamlandığında, dünyanın en büyük gemileri ve en değerli yükleri taşıyan gemiler için daha kısa, daha güvenli ve daha düşük maliyetli bir rota sunmuştur. Küresel kapitalizm için cankurtaran halatı olarak tanımlanan Süveyş Kanalı, açılışından itibaren dünya ticaretinde hayati bir öneme sahip olmuştur. Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki ticareti ve ulaşımı önemli ölçüde kolaylaştıran kanal, Afrika'nın çevresinde dolaşma gereği olmaksızın Asya ile Avrupa arasında deniz taşımacılığı yapılmasını sağlamaktadır. Kanal, aynı zamanda Avrupa ve Asya arasındaki yolu yaklaşık olarak yarı yarıya kısaltmıştır. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Akdeniz'in girişi olan Cebeli Tarık Boğazı ve Kızıl Deniz'in çıkışı olan Bab'ül Mendeb Boğazı'nın jeopolitik önemi de artmıştır. Süveyş Kanalı, Akdeniz ve Hint okyanusunu yani Batı Avrupa ve özellikle İngilizleri Doğu Asya, Güney Asya ve Güney Pasifik'e bağlamıştır (Khalili, 2021).

Süveyş Kanalı'nın açılması, Mısır'ı dünyanın en stratejik ülkelerinden biri haline getirmiştir. Temmuz 1956'da Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır, Süveyş Kanalı'nı işleten "Süveyş Deniz Kanalı Evrensel Şirketi"ni kamulaştırmıştır. Söz konusu kamulaştırma kanal da en fazla hisseye sahip olan Fransızlar, Süveyş üzerinde etkin bir kontrolü bulunan İngilizlerin, İsrail'in ve diğer Batılı devletlerin tepkisini çekmiştir. Nasır'ın bu kararı 1956 Süveyş Krizi'nin yaşanmasına neden olmuştur. Süveyş Kanalı, bölgedeki siyasi anlaşmazlıklar ve savaşlar nedeniyle kapanma dönemleri yaşamıştır. Süveyş Kanalı iki kez kapatılmıştır; bunlardan ilki 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinden sonra İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırması sonucu olmuştur. İkincisi de 1967 Altı Gün Savaşı'nda İsrail'in Mısır'a saldırması ile olmuştur (Çınar, 2022: 209-212).

20. yüzyılın ortalarında Süveyş Kanalı, okyanus ötesi stratejik deniz yolları vazifesine ek olarak Mısır ulusal ekonomisinin önemli bir bileşeni haline gelmiş ve ülkenin bütçesine önemli bir gelir kaynağı olarak hizmet etmeye başlamıştır. Kanal'dan elde edilen gelirler, Hükümetin Süveyş'in modernizasyonu için sosyo- ekonomik nitelikte büyük ölçekli projeler yürütmesine izin vermiştir (Turekulova ve Baitureyeva, 2020: 93- 105).

Avrupa'dan Asya- Pasifik bölgesine ve Süveyş Kanalı üzerinden ters yönde en kısa deniz ulaşım yoluna, 21. yüzyılın başına kadar neredeyse hiç alternatif olmamıştır. Bir deniz gemisinin Afrika kıyılarını dolaşarak Rotterdam'dan Japonya'nın Osaka limanına, Ümit Burnu (Cape Horn) ya da Süveyş Kanalı'nı kullanarak geçmesi durumunda yapılan hesapta mesafe farkı Süveyş Kanalı lehine 3.314 deniz mili olarak hesaplanmıştır. Hindistan'ın Mumbai şehrinden ABD'nin New York şehrine 20 deniz mili hızla yapılacak bir deniz yolculuğunda Süveyş Kanalı kullanılırsa 8.165 deniz mili ve 17 gün, Ümit Burnu kullanılırsa 11.368 deniz mili ve 23 gün, Panama Kanalı kullanılırsa 14.941 deniz mili ve 31 gün, Macellan Boğazı kullanılırsa 18.114 deniz mili ve 37 gün mesafe ve zaman kat edilecektir. Yapılan bu hesaplamalar Süveyş Kanalı'nın dünya deniz ticareti için ne kadar tasarruflu ve stratejik bir rota olduğunu göstermektedir (Çınar, 2022: 217).

Dünyanın kritik ulaşım altyapısının bir parçası olan ve hayati rolü sebebiyle en çok savunulan stratejik alanlardan biri Süveyş Kanalı'dır. İnsanların beslenmesi için gereken gıdanın önemli bir kısmı dünya üzerinde 14 nakliye bölgesinden geçmektedir. Kanallar ve boğazlardan oluşan bu dar bölgeler üç faktör nedeniyle kapanma riski yaşayabilir bu riskler şunlardır; şiddetli hava olayları ve deniz seviyesinin yükselmesi, siyasi istikrarsızlık (savaş, organize suçlar, haydutluk, terör kaynaklı güvenlik), Devlet makamlarının geçişleri kapatma ya da gıda geçişini kısıtlama kararları. Süveyş Kanalı'nın güvenliği yalnızca Mısır devletini ilgilendirmemektedir. Kanalı'nın kapanması küresel

sonuçlara neden olur. Ülkenin güvenlik servisleri ve Mısır 3.ordusunun ana görevi, gemilerin kanal'dan güvenli geçiş yapmasını sağlamaktır. Süveyş Kanalı'nın en büyük güvenlik sorunları, günlük geçen gemilerden kaynaklanmaktadır (Bailey ve Wellesley, 2017: 63-74).

Süveyş Kanalı rotası üzerinde bulunan Kızıldeniz, Bab'ül Mendep, Aden Körfezi, Umman Denizi ve Hint Okyanusu güvenlik açısından hassas alanlardır. Dünyada artan ticaret hacmi, deniz üzerinde taşınan yük miktarını ve gemi sayısını da artırmıştır bu artışa cevap vermek için dünya üzerindeki liman sayısı da artmıştır. 2020 yılının ortalarında dünya da düzenli hat taşımacılığı hizmeti alan 939 konteyner limanı vardır. Dünya gelinde hızlı bir artış yapan deniz ticareti Bab'ül Mendep Boğazı, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı'nın yoğun olarak kullanılmasına neden olmuştur. Aden Körfezi, Bab'ül Mendep Boğazı, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı güzergahında deniz trafiğinin sıkıştığı dar bölgeler bulunmaktadır. Çok sayıda ada ve mercan kayalığına ev sahipliği yapan bu dar bölgeler, coğrafi özellikleri nedeniyle haydutluk eylemleri için elverişli bir ortama sahiptir. Haydutluk eylemlerinin artmasında rota üzerindeki kıyı devletlerin egemenliğinde olan kıyı, liman ve deniz alanları güvenliğinin yetersiz olması en önemli etkenlerdendir. Kıyı ülkelerde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, rüşvet ve yolsuzluk haydutluk eylemlerinin gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Haydutluk eylemleri denizcilik sektöründe önemli maliyetlere neden olur ve bu durum gemi taşımacılığında navlun bedellerinin artmasına sebep olmaktadır (UNCTAD, 2022).

23 Mart 2021 tarihinde Malezya'daki Tanjung Pelepas'tan Hollanda'daki Rotterdam'a giden The Ever Given isimli konteyner gemisi, Süveyş Kanalı'nda karaya oturmuştur. Süveyş Kanalı'nda kuma saplanarak deniz trafiğini altı gün boyunca tıkayan Ever Given gemisi, gemi kurtarma ekipleri tarafından 29 Mart tarihinde kurtarılmıştır. Süveyş Kanalı'na altı gün boyunca bloke eden devasa tanker Ever Given, uluslararası deniz ticaret yollarının kasıtlı ya da kazara kapatılmasına karşı savunmasızlığı keskin bir şekilde göstermiştir. Deniz yolları üzerindeki birkaç dar geçit, haydut devletler ya da terör örgütleri için her zaman hedef olabilecek noktalardır (Çınar, 2022: 219).

21. yüzyılın süper güçlerinden olan Çin Halk Cumhuriyeti, kalkınmasında önemli role sahip olan deniz ulaşımına büyük önem vermektedir. Dünya genelinde farklı lokasyonlarda birçok proje planlayan, uygulayan ya da finansman sağlayan Çin Hükümeti'nin Süveyş Kanalı ve Orta Doğu ile ilgili planları da bulunmaktadır. Orta Doğu ekonomik ve siyasi açıdan Çin için önemli olan coğrafyalardan birisidir. Avrupa'ya ihraç edilen Çin mallarının % 60'ından fazlası Süveyş Kanalı'ndan geçmektedir ve Süveyş Kanalı'nın yıllık ticaret hacminin yaklaşık olarak % 10'unu Çin ticaret gemileri oluşturmaktadır. Şangay Denizcilik Üniversitesi Lojistik Araştırma Merkezi

Müdürü olan Lin'e göre, Çin'den Afrika ve Avrupa'ya giden Çin gemilerinin yaklaşık % 60'ı ve Avrupa ile Çin arasındaki düzenli gemilerin yaklaşık % 95'inden fazlası, Afrika'nın güney ucunda çok daha uzun bir yolculuk yapmamak için yolculukları sırasında Süveyş Kanalını kullanmaktadır (Ying, 2021).

Süveyş Kanalı Kurumu verilerine göre, 2019 yılında Mısır suyolundan günde 9,6 milyar dolar değerinde 1 milyar tondan fazla yük geçişi olmuştur. Panama Kanalından geçen tonajın yaklaşık olarak dört katı kadar bir yük Süveyş Kanalından geçmektedir. Özellikle Asya ve Orta Doğu'dan emtia, enerji, tüketim malları ve bileşenlerinin tedariki için Avrupa, Süveyş Kanalına bağımlıdır. Körfezden gelen petrol açısından Süveyş Kanalı, eski önemini yitirmiştir bunun en önemli nedeni ise Basra Körfezindeki petrol üreticileri için Asya ve Çin en önemli müşteri haline gelmiştir. 2000'li yılların başında Süveyş Kanalından günde yaklaşık olarak 3,8 milyon varil petrol geçerken, bu hacim o zaman itibariyle 2,1 milyon varile düşmüştür (Meyer, 2021).

Süveyş Kanalı, Çin için askeri bir öneme de sahiptir. Rusya ve Çin birlikte 2012'de Sarı Deniz'de, 2014'te Doğu Çin Denizi'nde, 2014'te Japonya Denizi'nde deniz manevraları yapmıştır. Orta Doğu'daki deniz rotası üzerinden yaptığı ticaret büyüdükçe Çin Halk Cumhuriyeti, güvenliği sağlamak için daha kalıcı bir bölgesel deniz varlığı kurmuştur. Çin, 2017 yılında Somali açıklarındaki uluslararası deniz haydutluğuna karşı operasyonlara katılmak için Kızıldeniz kıyılarında bulunan Cibuti'ye 590 milyon dolar harcama yaparak ilk denizaşırı askeri üssünü açmıştır. Çin Halk Kurtuluş Ordusu Cibuti'de bir destek üssü kurarak, gerekli askeri personelleri göndererek denizaşırı misyonlar ve uluslararası stratejik kanalların güvenliğini sağlamak için ilgili taraflar ile çalışmaya öncelik vermektedir. Denizaşırı stratejik güçlü noktaları ve denizaşırı çıkarlarını koruma yeteneğini artırmayı planlayan Çin, 21. yüzyılın ortalarına kadar "Dünya standartlarında bir askeri güç" olmayı hedeflemektedir. Çin Savunma Bakanlığı'nın Çin ordusu ile ilgili 2020 yılı raporunda "Çin'in Cibuti'deki mevcut üssünün ötesinde hava, kara ve deniz kuvvetlerini desteklemek için ek denizaşırı askeri lojistik tesisleri düşündüğü ve planladığı" belirtilmektedir (Çin Savunma Bakanlığı, 2022).

Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi'ni Hint Okyanusu'na ve İran Körfezi'ni Umman Körfeziyle Arap Denizine bağlamaktadır. Hürmüz Boğazı'nın kuzeyinde İran, güneyinde ise Umman Ülkeleri Federasyonu bulunmaktadır. Boğazın en dar yeri 38 km genişliğinde ve en derin yeri de yaklaşık olarak 100 metre'dir. 20. yüzyılın ortalarından önceki dönemlerde Hürmüz Boğazı'nın genişliği 21 deniz mili, İran ve Umman'ın karasuları genişliği 3 deniz mili olarak uygulanmıştır. Hürmüz

Boğaz'ının genişliği 21 mil olduğunda orta kısımda geniş bir uluslararası su yolu oluşmakta ve gemiler sorunsuz bir şekilde geçiş yapmaktadır. 1959 yılında İran, 1972 yılında Umman karasularını 12 mile çıkardıklarını ilan etmiş ve bu durum geçişlerde sorun oluşturmuştur. Boğazın uluslararası su alanı kalmamış, tüm boğaz İran ve Umman'ın karasuları haline gelmiştir (Demir, 2014: 122).

Birleşmiş Milletler Uluslararası Denizcilik Örgütü, büyük gemilerin Hürmüz Boğazının kısıtlı sularındaki hareketlerini düzenlemek amacıyla bir Trafik Ayırma Planı (TSS) tanımıştır. TSS iki mil genişliğinde iki nakliye şeridinden oluşur; biri gelen trafik için, diğeri de giden trafik içindir ve bu iki nakliye şeridi iki millik bir tampon bölge ile ayrılmaktadır. TSS'nin dar sınırları genel olarak petrol tankerlerine ve diğeri büyük ticari gemileri çok az manevra alanı ve TSS içindeki engellerden kaçınma konusunda çok az yetenek sunmaktadır (Strausscenter for International Security and Law, 2023).

Basra Körfezi dünya enerji trafiğinde kritik bir coğrafi geçiş güzergahı olması yönüyle önemlidir. İran, Irak, Kuveyt, Katar, Bahreyn, BAE ve Suudi Arabistan'ın enerji ürünleri Basra Körfezi'nden dünya ülkelerine sevk edilmektedir. Enerji ulaşımı açısından ekonomik anlamda Basra Körfezi, alternatifisizdir. Dünya petrol trafiğinin merkezi Orta Doğu'dur, Orta Doğu'nun düğüm noktası ise Basra Körfezidir ve petrol trafiğinin önemli bir kısmı Basra Körfezi üzerinden akmaktadır. Orta Doğu petrolünün çıkış kapısı konumunda olan Hürmüz Boğazı, dünyanın en önemli petrol geçiş noktasıdır. 2020 ve 2022 yılları arasında kovid-19 salgını nedeniyle yaşanan ekonomik gerileme sonrasında Hürmüz Boğazı'ndan geçen ham petrol, kondensat miktarı günde 2,4 milyon varil artmıştır. 2022 petrol analizine göre boğaz'dan günde 21 milyon varil petrol geçmektedir (Bunker Ports News Worldwide, 2023).

İran, Batı'nın tehditlerine ve petrol ambargosuna karşı Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidi ile cevap vermektedir. Hürmüz Boğazı, 1980-1988 yılları arasında süren İran-İrak Savaşı'nın ve 1991 yılındaki Körfez Savaşı'nın da temel nedenlerindedir. Hürmüz Boğazı dünya petrolü açısından stratejik bir geçittir. Hürmüz Boğazı'nın bloke edilmesi ya da bu yönde tehditlerin gündeme taşınması petrol alıcısı, petrol satıcısı ve boğaz yoluyla uluslararası ticaret yapan tüm ülkeleri tedirgin etmektedir. Böyle bir tehdidin gerçekleşmesi durumunda ise dünya ekonomisi ve siyaseti üzerinde tahrip edici etkilerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Hürmüz Boğazı'nın herhangi bir askeri çatışma sonucu kapanma olasılığı, sevkiyatın aksaması ve dolayısıyla dünya ekonomisinin büyük bir krize girme durumu, hem ülkeleri hem de şirketleri yakından ilgilendirmektedir. Çünkü olası bir aksamanın ya da askeri çatışmanın, askeri ve güvenlik maliyetleri yanında ulaşım ve lojistik

sektörleri ile petrolden elde edilen elektriği ve diğer yan ürünleri kullanan birçok farklı sanayi dalları ve sektör bu durumdan önemli ölçüde etkilenecektir (Diriöz, 2012: 84-86).

Dünyanın önemli suyollarından biri olan ve Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan Kızıldeniz, daha çok Süveyş Kanalı açısından tartışılmaktadır. Kızıldeniz, enerji transferindeki ve deniz ticaretindeki rolü ile jeoekonomik ve jeopolitik açıdan çok önemlidir. Bab'ül Mendeb Boğazı, Kızıldeniz yoluyla Aden Körfezi ve Arap Denizi'ni birbirine bağlarken Süveyş Kanalı yoluyla da Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan bir su geçididir. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte Bab'ül Mendeb, Avrupa ve Akdeniz, Hint Okyanusu ve Doğu Afrika arasındaki en önemli deniz geçitlerinden ve nakliye koridorlarından biri olmuştur. Arapça da inleme- feryat kapısı anlamına gelen Bab'ül Mendeb, ismini güçlü akıntılardan dolayı denizcilere yaşattığı zorluklardan almaktadır. 32 kilometre genişliğe sahip olan Boğaz, Perim Adası'nın konumu itibariyle iki geçiş yoluna bölünmüştür. İki yoldan birincisi Yemen ve ada arasında kalan 3 kilometre genişlik, ikincisi de Ada ve Cibuti arasında kalan 26 kilometre genişliğindeki yoldur. Birinci geçiş yolu çok fazla dar olduğu için büyük gemilerin geçebileceği yeterli derinliğe sahip değildir o nedenle temel geçiş yolu ikinci yoldur (Yılmaz, 2016: 112-113).

Bab'ül Mendeb boğazı her ne kadar Cibuti ve Yemen arasında kalan bir boğaz olsa da Kızıldeniz ile bağlantısı olan ve Hint Okyanusu ya da Aden Körfezine ulaşabilmek için Bab'ül Mendeb'i kullanacak olan bütün devletleri ilgilendirmektedir. Yemen ve Somali'deki istikrarsızlıklar, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz bağlantısındaki korsancılık hareketleri Kızıldeniz'in jeopolitik ve jeoekonomik önemi ile yakından ilişkilidir. Bab'ül Mendeb Boğazı'nın kontrolü ve güvenliği, bölgesel ve küresel aktörleri ciddi bir mücadele içerisine almıştır. Bölge ülkelerinin dış politika stratejileri, bölgesel ve küresel aktörler ile ilişkileri hatta bu ülkelerin iç siyasi gelişmeleri de Kızıldeniz odaklı rekabeti etkilemektedir ve rekabetten de etkilenmektedir. Bab'ül Mendep Boğazı, Mısır içinde büyük önem taşımaktadır. Süveyş Kanalı'ndan giren malların ve gemilerin yaklaşık % 98'i Bab'ül Mendeb Boğazından geçmektedir (Bunkerist Global Fueling and Lubricating Specialist, 2023).

4. YÜKSELEN GÜÇ ÇİN'İN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA DOĞU'NUN ARTAN ÖNEMİNİN JEOPOLİTİK ANALİZİ

4.1. ÇİN'İN ARTAN İHTİYACI: ENERJİ GÜVENLİĞİ

Sanayileşme ve sonrasında küreselleşmenin artması ile birlikte enerji ve ona bağlı olarak gelişen enerji güvenliği kavramları dünya da en çok konuşulan konular haline gelmiştir. Günümüz teknoloji çağında enerji olmadan hayat akışının devam etmesi neredeyse imkansız hale gelmiştir. İnsanoğlu hayatını idame ettirebilmek için gereken enerjiyi gıdalardan temin etmektedir. Devletler de insanlar gibi tükettikleri enerjiyi elde etmek için gayret gösterir ve buna yönelik enerji politikaları geliştirirler. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren ulus devletler, güç elde ederek güvenlik düzeylerini artırma çabası içinde olmuştur. Nitekim devletler ekonomik açıdan bağımsızlıklarını sağlama ve diğer devletler üzerinde egemenlik kurma istekleri gibi nedenler dolayısıyla hammadde kaynaklarına sahip olma ve yönetebilme çabası gütmüşlerdir (Ahışhalı, 2013: 13). 18.yy Endüstri Devriminde fosil enerji kaynakları keşfedilmiş ve devletlerarası güç mücadelesi, enerji kaynakları bakımından zengin coğrafyalara doğru kaymıştır. Günümüz uluslararası aktörlerinin politikalarında da fosil enerji kaynaklarının önemi giderek artan bir etkiye sahiptir (Akbaş ve Pala, 2018).

Enerji kaynağı açısından zengin olan ülkeler ve enerji ihraç eden ülkeler, enerjinin talep güvenliğine odaklanmaktadır. Enerji ihracı yapan ülkeler, fazla olan enerjiyi uluslararası pazarda kesintisiz ve yüksek fiyatlı bir şekilde ihraç etmek isterler ve enerji güvenliği politikalarını bu bağlamda uygularlar. Enerjiye bağımlı olan devletler ise enerji arzında yaşanabilecek olası bir kesinti ya da aksama ihtimaline karşı, enerjiyi daha güvenilir şekilde temin etmenin yolları üzerine stratejiler geliştirmektedir. Enerjiyi ithal eden ülkeler verimlilik, kullanılabilirlik, satın alınabilirlik ve çevre koruma unsurlarıyla enerji güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Enerji ihraç eden ülkeler, alıcı çeşitlendirmesini hedefler iken enerji ithal eden ülkeler ise kaynak çeşitlendirmesi yapmayı hedeflemektedir. Devletler, hem ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarını daha verimli ve etkin kullanmaya çalışırken hem de enerji kaynakları bakımından zengin rezervlere sahip olan diğer devletler ile askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirerek dış politika da enerji güvenliliğini oluşturacak araçların kullanılmasını sağlamaktadırlar. 1990 yılı sonrası, güvenlik meselelerinin siyasallaştığı ve çeşitlendiği dünyada enerji güvenliği somut olarak hissedilmiştir ve dış politika karar alma sürecinde yer almıştır (Kılıç, 2021: 16).

Çin, son dönemlerde önemli bir ekonomik büyüme ve kentleşme süreci yaşamıştır. Büyüme döneminde ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının tamamını yerli rezervleri ile karşılayamayan Çin, yurtdışı enerji pazarlarına açılarak enerji ithalatı yapma mecburiyetinde kalmıştır. Çin'in enerji güvenliğinin önemi, bilhassa geleceğe ilişkin enerji arz ve talebi arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Ulusal ve uluslararası projeksiyonlardaki senaryoların hepsi, Çin'deki ekonomik büyümenin gelecek yıllarda da sürekli artacağı yönündedir. Ekonomik büyümenin enerji kaynaklarına bakan yönü ise başta petrol ve doğal gaz olmak üzere ülkenin enerji talebinin giderek artacak olmasıdır. Çin'in enerji üretimi tüketimine göre daha sınırlı artmaktadır. Dolayısıyla üretim ve tüketim arasındaki makas giderek açılmaktadır, enerji ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan Çin'in enerji ithalatı daha da artmaktadır (Downs, 2000: 3).

Enerji sektörü bir ülkenin iktisadi ve siyasi bağımsızlığı ve güvenliği için çok önemlidir. Çin devlet yönetimi de enerji alanına yönelik ekonomik, siyasi ve hukuki tedbirlerini yönlendirmektedir. Çin'in enerji ticaretine, uluslararası arenada izlediği siyaset ve dış politikası açısından bakıldığında aslında Çin'in enerji güvenliği bir dış politika konusu olarak değil, ekonomik büyümesiyle ilgili bir iç sorun olarak ele alındığı görülmektedir. Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi merkezi Asya ülkeleri olan ülkeler ile boru hatları ve sınır bölgesindeki enerji kaynaklarıyla ilgili küçük konular haricinde Çin için enerji konusu dış politikası ve uluslararası politikasında çok önemli bir yere sahip değildir. Çin ilk defa 1993 yılında enerji konusunda kendi kendine yeterliliği sağlayamamış ve petrol ithal etmiştir. Çin devlet yönetimi ve kamuoyunda 1990'lı yılların sonuna kadar enerji güvenliğinin önemine dair yeterli hassasiyet oluşmamıştır. Çin, ekonomik gelişme, büyümenin hızlanması ve kentleşme ile birlikte 2008 yılında ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci petrol tüketicisi, dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olmuştur (Qui ve Li, 2012: 10678).

Çin enerji sektöründe 1978-1992 yılları arasındaki dönem, kendi kendine yeterliliğin esas olduğu bir dönem olmuştur. 1993-1999 dönemi Çin'in iç petrol piyasasını modernize ederek petrol ithalatına yönelik ilk bağlantıların kurulması ile geçmiştir. Çin devlet yönetimi, 2000-2008 yılları arasındaki dönemde "küresel davran !" sloganını kullanarak Çinli enerji firmalarını yurtdışına açılmaları konusunda teşvik etmiştir. Çin devlet yönetiminin 2008'den günümüze kadar ki süreçte kullandığı slogan, "Dışarı Git ve Satın Al !" şeklinde olmuştur (Jian, 2011: 3-6).

Petrol ihtiyacının arttığı 2000'li yılların öncesi ve ilk dönemlerinde Çin, enerji ihtiyacını karşılamak için daha çok Angola, Tayland, Papua Yeni Gine ve Sudan gibi ülkelere başvurmuştur. Çin'in uygulamak istediği bu politikaya karşı iki görüş, yorum olmuştur. Bunlardan ilki, Çin'in ABD'nin

çok fazla nüfuz etmediği ve ilgilenmediği bu ülkelerde gücünü artırarak uluslararası dengede ABD'ye karşı bir güç olmak, ABD'nin hegemonyasını kırmak istemesi yönündedir. İkinci görüşe göre de Çin özellikle bu ülkeleri seçmiş, ABD'nin uluslararası enerji piyasalarında nüfuzunun ve ticari ilişkilerinin güçlü olduğu ülkeler ile ilişki kurmayarak ABD'ye karşı saldırgan bir tavır izlemekten kaçınmıştır. Her iki ülkenin de fazlasıyla ilgi alanında olan ve uluslararası askeri, iktisadi, siyasi ve enerji stratejilerinin de oyun tahtası haline gelen Orta Doğu ile bu durum değişmiştir. Orta Doğunun yanında Venezüella da bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Venezüella, ABD'nin en büyük dördüncü petrol kaynağıdır ve Çin, ülkesine ait enerji firmalarının Venezüella topraklarında petrol arayıp çıkarması için anlaşma yapmıştır. Venezüella Başkanı Hugo Chavez, “ Artık özgürüz ve kaynaklarımızı büyük Çin için uygun hale getiriyoruz” şeklinde açıklama yapmış ve aslında ABD'ye de seslenmiştir. Orta Doğu bölgesinde hem ABD hem de Çin'in aktifliği birbirlerine rakip olmalarına neden olmuştur. Artan enerji ihtiyacı, Çin'in bölgedeki ticari ilişkilerini güçlendirmiştir ve Çin- Orta Doğu ülkeleri arasındaki ikili ilişkiler her geçen gün artmaktadır (Yi-chong, 2006: 278).

Dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olan ve günlük 10 milyon varilin üzerinde ham petrol ithal eden Çin, petrol tüketiminin % 50'sinden fazlasını yurtdışından sağlamaktadır ve bunun yarısını da Orta Doğu'dan tedarik etmektedir. Orta Doğu petrolünün çok büyük bir bölümü uzun deniz yolculuğu ile ve özellikle Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Süveyş Kanalı aracılığıyla getirilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasındaki ilişkilerin daha fazla arttığı günümüzde ülkelerin ve özellikle Çin gibi askeri, iktisadi ve demografik bir devin iç sorunlarının politikaları ve dış sorunlarının ayrı olarak düşünülmemeyeceği bir gerçektir. Çin'in sürekli artan enerji talebi, yalnızca bir iç sorun olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla Çin'in enerji güvenliği, sadece Çin'in komşu ülkeleri ile ya da ticaret yaptığı Orta Doğu ülkeleriyle sınırlı değildir, küresel düzeyde önemli sonuçlar doğurma potansiyeli olan bir durumdur. Günümüzde Çin'in enerji güvenliğini sağlaması, ülkenin geleceği ve ekonomik güvenliği açısından hayati öneme sahiptir. Çin'in ekonomik güvenliğin sağlanması, ulusal güvenliği ve geleceği için çok önemlidir. Çin için enerji güvenliği, ulusal güvenlik haline gelmiştir ve Çin, enerji ihtiyaçlarındaki artışı karşılayabilme hedefi için uluslararası yardımlar, savunma sanayi teknolojisi ve silah satışı gibi birçok alanda diplomatik faaliyetler sürdürmektedir (Kıncır, 2015: 77-80).

Çin'in 2000'li yıllarda enerji piyasasını domine etmesini bazı düşünürler, 1930'larda Japonya'nın uyguladığı politikalara benzetmektedir ve geleceğe yönelik olumsuz senaryolar ileri sürmektedirler. 1930'lı yılların başında Japonya, enerji ihtiyacını ve kaynaklarını güçlendirmek için saldırgan ve

yayılmacı bir politika izlemiştir. Bugün ise küresel arenada Çin yönetimi, hegemonyasını güçlendirmek için enerji ihtiyacını öne sürerek yayılmacı bir politika izlemektedir. Japonya'nın yayılmacı politikası ülkenin savaşa girmesine neden olmuştur. Başka bir Asya devi olan Çin'in petrole susamışlığının, Japonya gibi savaş ile sonuçlanma ihtimali olumsuz olarak seslendirilmektedir. Çin ve diğer dünya güçlerinin kıt olan enerji kaynaklarına hakim olmak için saldırgan ve çatışmacı bir politika mı ya da işbölümü ve ortaklığa dayalı bir politika izleyeceklerine göre uluslararası arenada bu ihtimal şekillenecektir (Yi-chong, 2006: 265-266).

4.1.1. Küresel Enerji Rekabetinde Ekonomik ve Stratejik Çıkarlar: Çin'in Enerji Güvenliği Politikaları

Çin Hükümeti'nin 2049 yılına kadar süper güç olma hedefi vardır ve Çin'in bu ideasının birincil şartı, iktisadi gelişmişliktir. İktisadi gelişmişliğin temelinde üretime dayalı bir ekonomi vardır. Çin, ekonomik gelişmişlik ile birlikte halk refahının artmasını ve ordunun modernizasyonunu da getirmeyi hedeflemektedir, bunların sağlayacağı en önemli etki ise Çin komünist rejiminin devamının olmasıdır. Çin, dış politikasında önceliği enerji kaynaklarına sahip ülkelere vermiştir. Çin'in "kazan kazan" prensibi ile yürüttüğü ilişkiler, daha çok gelişmekte olan Afrika ve Orta Doğu ülkeleri ile gerçekleşmektedir. Çin'in karşılıklı kurduğu bu ilişkiler uluslararası ortamda Çin'e yönelik "yeni yüzyıl sömürgecisi" eleştirilerinin yapılmasına neden olmuştur (İstikbal, 2019: 57-58).

Mao Zedung'un ölümünden sonra Deng Xiaoping iktidara gelmiştir ve başlattığı ekonomik kalkınma hamleleri ile uluslararası sistemde Çin'i önemli bir aktör haline getirmiştir. Çin rejiminin devamlılığını sağlayan en önemli unsur ekonomik gelişmişliktir ve ekonomik gelişmişlik düzeyini artırarak devam etme stratejisi, Çin yönetimini üretim kapasitesini artırmaya itmiştir. Üretim kapasitesinin artırılması enerji ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. Artan enerji ihtiyacı ile birlikte Çin'in önüne iki önemli kavram çıkmıştır; bunlar enerji jeopolitiği ve enerji güvenliğidir (Karaca, 2012: 94). Çin dış politikasında enerji güvenliği başat rol almıştır, iktisadi güç ve ulusal güvenlik ile beraber bir bütünsellik içerisinde incelenmektedir. Çin'in enerji güvenliği politikalarını tarihsel süreçte üç bölüme ayırmak mümkündür. İlk bölüm, 1949-1992 yılları arasında ki dönem kendine güvenen zihniyettir. İkinci bölüm, 1993-2002 arası dönem arz odaklı enerji kavramının olduğu yıllardır. Üçüncü bölüm, 2002 sonrası dönem kaynak bulunması, çeşitlendirilmesi ve enerji akışının kontrol edilmesi sürecidir (İstikbal, 2019: 52-56).

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde “Asya Kaplanları” olarak nitelendirilen Singapur, Hong Kong ve Güney Kore ekonomilerini hızla büyütüştür. Çin, Deng Xiaoping ile birlikte hızla büyümeye başlamıştır ancak diğer Asya ülkelerine kıyasla daha yavaş bir büyümeye sahiptir. 1959’daki Sovyet yardımı ve teknik personelin ülkeden çıkması, 1972 yılına kadar devam ettirilen ambargo ve 1979 yılına kadar Çin yerine Tayvan’ın tanınması gibi sebepler Çin’in ekonomik büyümesini etkilemiştir. Çin’in güney kesimlerinde 1978 yılında toprak reformu ile başlayan reform sürecinde başarı sağlandıkça devam ettirilmiş ve daha sonra Pazar ekonomisine geçilmiştir. Pazar ekonomisine geçilmesiyle birlikte köylerden kente olan göç artmıştır. Öncelikle ülke içinde altyapı ve fiziki şartlar iyileştirilmiş daha sonra ağır sanayi ve enerji sektörüne destek verilerek ihracat artırılmıştır (Ay Şeker, 2022: 22-23).

Çin, 1995 yılı itibariyle ürettiğinden fazlasını tüketen bir ülkeye dönüşmüştür. Çin’in enerji ihtiyacının bu kadar fazla olmasında Deng Xiaoping’in yenileşme stratejisinin payı epey fazladır. Xiaoping’in yenileşme stratejisi üç önemli adımdan oluşmaktadır ; ilk adım ekonomik güçlenmedir, ikinci adım uluslararası arenada önemli bir yere sahip olan Tayvan sorununun çözülmesi ve Uzakdoğu’da Japonya’nın önüne geçerek bölgesel güç olabilmektir, son adım ise ekonomik gücü ileri saflara taşıyarak “süper güç” olmaktır. 1997 yılı Asya Krizinde Çin, Asya’daki küçük ve gelişmekte olan devletlere karşı gümrük tarifelerinde indirim, ucuz hammadde temini, nakit para transferleri yaparak önemli bir pozisyona gelmiş ve Asya’da Japonya’yı geri de bırakmıştır (Karaca, 2012: 95-96).

Çin Hükümeti, 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne katılmıştır ve bu durum Çin’in dünya pazarına açılmasında önemli bir rol oynamıştır. Çin, 2011 yılı endüstriyel üretiminde ABD’yi geride bırakmış ve dünya liderliğine oturmuştur. GSYİH’ya sanayi sektörünün kattığı değer % 40 seviyelerine çıkması sağlanmıştır. İktisadi güçlenme hamleleri ve artan üretim faaliyetleri Çin’i enerji arzının üst sınırlarına dayandırmıştır ve bununla birlikte enerji güvenliği önemli bir dış politika başlığı haline gelmiştir. Çin, 1993’te petrol ithal etmeye başlamıştır, 2006 yılında net kömür ithalatçısı olmuştur, 2014 ve 2019 yılları arasında ki dönemde kömür talebinin tepe noktasına ulaşmıştır. 2019’da en büyük ham petrol ithalatçısı konumunda olan Çin’in, 2031-2035 yılları arasındaki dönemde petrol talep tepe noktasında olacağı beklenmektedir. Çin’in ekonomik büyüme hızının hedeflenen düzeylerde olması, petrol ve doğal gaz açısından zengin ülkelere yönelik uygulanacak politikalara bağlıdır. Çin petrol ve doğal gaz zengini olan ülkelere, ucuz Çin mallarını gümrüksüz şekilde satarak halkın bu malları alım gücünü artırmaktadır. Çin aynı zaman da ürettiği

malları ve silahları bu ülkelere satarak, karşılığında ülkenin enerji kaynaklarını almaktadır. Trough'a göre bu durum "kaldıraç" olarak tanımlanmaktadır (Harris, 2014: 61).

Orta Doğu bölgesinden çıkarılan her iki varil petrolden bir tanesi Asya'ya gönderilmektedir. Orta Doğu ve Çin arasındaki boru hatlarının yetersiz olması enerji naklinin deniz yolu aracılığı ile yapılmasını gerektirmektedir ancak deniz yolunun kontrolü ABD'nin elindedir ve bu durum Çin'in bir güvenlik açığıdır. 2021 yılında göreve gelen ABD Başkanı Joe Biden, verdiği bir demeçte Tayvan politikasına yönelik bir değişiklik yapılmayacağı ve tam bağımsız bir Tayvan olması gerekliliğine değinmiştir. ABD ve Çin arasında yaşanabilecek olası bir Tayvan krizi durumunda Çin'in enerji akışı kesintiye uğrayabilecektir. Güney Kore ve Japonya'nın giderek artan enerji ihtiyaçları ve ABD'ye olan yakınlıkları, Çin'in diğer Asya ülkeleriyle rekabetinin artmasına neden olmuştur. Çin yönetimi bu nedenle stratejik limanların işletmesini kontrol altına almayı hedeflemiştir ve Çin'in Gwadar limanını işleterek uygulamaya başladığı "inci dizisi stratejisi" bu duruma örnektir. Çin geliştirdiği bu stratejik uygulama ile Gwadar'dan Güney Çin Denizi'ne uzanan stratejik limanlar inşa etmeyi ve ABD'nin enerji yolları üzerindeki hakimiyetine karşı bir alternatif oluşturarak enerji güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır (Demir, 2022: 101-117).

Küresel enerji pazarının başat oyuncularından olan Çin, büyük bir oyuncu olarak uluslararası ortam da iyi bir statü ve muamele görmek istemektedir. Çin, dünya da bulunan enerji kaynaklarının paylaşılması ve uluslararası enerji masasındaki "hakkını" talep etmektedir. Enerji stratejileri belirlenirken Çin'in vurguladığı bu diplomatik ve siyasi hırslar çok önemli argümanlardır. Çin dış enerji stratejilerinin yönünü geliştirmiştir bunlar; Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika'dan alınan ham petrol oranının artırılması, Orta Asya ve Rusya'dan alınan petrol ithalat oranının artırılması, Çin'in enerji ithalatının çeşitlendirilmesi ve olası bir enerji akışının kesilmesini önlemek için ikili ve bölgesel enerji işbirliklerinin teşvik edilerek güçlendirilmesidir (Yi-chong, 2006: 272-274).

Sınır adalarda yaşanan anlaşmazlıklar konusu da Çin'i enerji güvenliğini tehdit eden diğer bir husustur. Güney Çin Denizi ile ilgili yaşanan problemler, Spratly ve Paracel Adalarının hakimiyet anlaşmazlıkları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Spratly ve Paracel adalarının enerji nakil koridorları noktasındaki stratejik konumu ve ada çevresinde enerji kaynaklarının keşfedilmesi Güney Kore, Japonya ve Çin'i karşı karşıya getirmektedir. Güney Çin Denizde yaklaşık 425 bin kilometrekare alana yapay adalar inşa eden ve üzerine askeri tesisler kurarak bölgeye güvenlik yatırımları yapan Çin, Güney Kore ve Japonya'ya karşı, Güney Çin Denizi ve Malakka Boğazı'ndaki stratejik ve ekonomik konumunu korumaya çalışmaktadır (Werner, 2020).

Çin Hükümeti'nin istediği büyüme hızına ulaşabilmesindeki en önemli faktör enerji güvenliğidir. Çin enerji güvenliği noktasında stratejik planlar, anlaşma ve projeler, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok işbirliği yapmaktadır. Xi Jinping'in açıkladığı Enerji Devrimi de yapılan çalışmalardan biridir ve uygulanan beş yıllık kalkınma planı hedeflerine ışık tutmuştur. Çin'in enerji elde edilmesindeki temel yaklaşımı; enerjinin temiz, sorunsuz, çeşitli ve güvenli olarak temin edilmesidir. 2012'de yayınlanan Çin'in enerji politikası raporunda, Çin'in uluslararası anlaşmalar ve işbirlikleri yaparak enerji arz güvenliği sağlamaya çalıştığı vurgulanmıştır. Karşılıklı "kazan kazan prensibini" amaçlayan Çin'in uluslararası enerji politikalarındaki önceliği karşılıklı fayda prensibi ve eşitliktir. 2019 yılında Çin, yayınladığı "Mili Savunma Strateji Kitabı" ile enerji piyasasındaki sorunları işbirliğiyle çözmek, ekonomik ve siyasi çatışmaların önüne geçerek uzun vadeli bir dış politika hedeflediklerini beyan etmiştir (Ay Şeker, 2022: 26).

Kurucu üyesi olduğu Uluslararası Enerji Forumu'nda ve uluslararası enerji örgütlenme de Çin, 2015'ten beri söz sahibidir. Özellikle OPEC ve Körfez Arap ülkeleri ile Çin'in uzun vadeli petrol ve doğal gaz anlaşmaları vardır. Enerjiye kesintisiz ve sorunsuz ulaşmayı amaçlayan Çin, deniz taşımacılığında yaşanan Güney Çin Denizi sorunu gibi uluslararası problemleri en aza indirmek için boru hatları ile enerji nakline yönelmiştir ve bununla ilgili çok sayıda uluslararası anlaşmaları mevcuttur. Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Çin için önemli bir uluslararası kuruluştur. Çin, ŞİÖ ile Asya'daki enerji anlaşmalarını güvence altına almış ve Uygur bölgesindeki hareketliliğe karşı Asya'dan gelebilecek desteklerin önünü kesmiştir (Arslan, 2019: 303-310).

Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nde sadece Afrika'ya 2020'de % 20'lik enerji yatırımı yapılmıştır çünkü Çin'in enerji ihtiyacını önemli ölçüde Afrika kıtası karşılamaktadır. Çin- Afrika İş Birliği Forumu (FOCAC) gibi kuruluşlar ile birçok fon kurulmuş, ekonomik ve sosyal kalkınma gibi pek çok alanda eylem planları hazırlanmıştır. 2019-2020 yılı "Çin Afrika İşbirliği Pekin Eylem Planı"nda kaynak ve enerji arama ile ilgili işbirliklerinin artırılması, AR-GE çalışmaları, enerji stratejilerini koordine etmek için planlar yapılması ve teknolojik alt yapının geliştirilmesinin altı çizilmiştir. Çin, benimsemiş olduğu pazar ekonomisi nedeniyle Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ülkelere yaptığı yatırımları artırmıştır. Kaynak arama, petrol ve doğal gaz boru hatlarının inşası, üretim istasyonlarının yapılması gibi konularda Çin'in ulusal şirketleri Endonezya, Malezya, Kamboçya, Vietnam, Myanmar ve Laos'a yatırımlar yapmıştır (Wang, 2020: 3-14).

Çin, gelişmekte olan ülkelerden temin ettiği enerji kaynaklarını güvenceye alarak, ihracatını ve jeostratejik etkisini artırarak, küresel güç mücadelesinde ABD'ye karşı avantajlı olmak için dış

politikasında uluslararası ilişkilere büyük önem vermektedir. Ulusal güvenliğini sağlamak isteyen Çin, kendine dört önemli güvenlik alanı oluşturmuştur. Bunlardan ilki, Çin'in Tayvan'ı da içine alarak oluşturduğu ulusal sınırdır. İkincisi, kendi sınırları ile temas halinde olduğu Merkez Asya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'yı kapsayan yakın çevresidir. Üçüncüsü Asya Pasifik'tir. Çin'e göre sonuncusu da dünyanın geri kalanıdır (Özkan, 2020: 133-134).

4.1.2. Başat Güç Olma Yolunda Çin: Enerji Bağımlılığı ve Artan Enerji Talebi

1965 - 1993 yılları arasında, enerji kullanımı açısından kendi kendine yeten bir ülke olan Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1970'li yıllar itibariyle üretim ve tüketim arasındaki fark açılmaya başlamıştır. Oluşan bu farkın en büyük sebeplerinden biri, Mao Zedong döneminde ülkenin tarım toplumuna çevrilmiş olmasıdır. Çin'in her ne kadar endüstriyel tesisleri olsa da, bu tesisler daha çok iç üretim için kullanılmıştır ve ülke ekonomisini dışa açabilecek mahiyette değildir. Zedong döneminde Çin Halk Cumhuriyeti'nin uyguladığı planlı ekonomi politikası ve Kültür Devrimi denemeleriyle istikrar sağlanmaya çalışılmıştır ancak hedeflenen büyüme ve refah artışında önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Deng Xiaoping'in iktidara gelmesi ile birlikte başlayan açılım ve reform hareketlerinin üretime yansımaları, ülkede ciddi değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Ülkeye daha fazla fabrika açılmasıyla birlikte köyden şehirlere ciddi oranda nüfus hareketliliği başlamıştır. Çin, sağladığı ucuz iş gücü ile bir taraftan ekonomisini güçlendirirken diğer taraftan da yabancı yatırımcılar için cazibe merkezi haline gelmiştir. 2001'de DTÖ üyesi olan Çin, ekonomisini küresel sistem ile uyumlu hale getirerek yatırımların önündeki engelleri kaldırmış ve ticaret fazlası vermeye olanak sağlamıştır. Dünya da ağır sanayi ürünlerin de katalizör olmaya başlayan Çin, giderek artan bir enerji arzı problemi yaşamaya başlamıştır (Turan, 2020: 93-94).

1990 yılı sonrasında Çin'in petrol ithalatı hızla artmaya başlamıştır. 1993'te ilk kez enerji ithal eden Çin, net bir ithalatçıya dönüşmüştür ve dünyada en fazla enerji ithal eden ülke haline gelmiştir. 1993 yılında petrol, 2007 yılında doğal gaz ve 2009 yılında kömür ithal eden Çin, fosil kaynaklar da dışa bağımlı bir ülke olmuştur. Çin, artık ürettiğinden fazlasını tüketen bir ülkeye dönüşmüştür. Deng Xiaoping döneminde başlayan hızlı ekonomik kalkınma ile birlikte 2006 yılında küresel enerjinin % 15'ini Çin tek başına tüketir hale gelmiştir. 2000 yılında günde 4,8 milyon/varil petrol tüketilirken, 2014 yılında 11,2 milyon/varil petrol tüketilmiştir. Çin Hükümeti, 1990'lı ve 2000'li yıllarda ortalama % 10'u geçen büyümesiyle 2009 yılında ürettiği petrolün iki katından fazlasını ithal etmeye başlamıştır. 2000'li yıllarda

Çin'in yaşadığı bu gelişmeler, enerji güvenliğinin ülke için temel bir güvenlik sorunu olmasına neden olmuştur (Karaca, 2012: 98).

Çin'in enerji ithalatı bağımlılığını azaltmak için alınacak önlemlerden biri de iç üretim yatırımlarını artırmaktır. Enerji ithalat bağımlılığını azaltmak için başka bir önlem de mevcut petrol ve doğal gaz kaynaklarının kapasitesinin artırılması, yeni enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve rüzgar, güneş, nükleer ya da hidroelektrik gibi alternatif enerji kaynaklarının artırılmasıdır. Çin'in başlıca petrol ve doğal gaz çıkardığı üretim merkezleri; "Daqing, Tarım, Doğu Türkistan, Qaidam, Shengli, Shaanxi- Gansu- Ningxia, Güney Çin Denizi ve Bohai Körfezi"dir. Çin'in enerji rezervlerinin büyük bir kısmı Tayvan Boğazı ve Güney Çin Denizi üzerinde yer almaktadır ancak bu sular üzerindeki egemenlik mücadelesi birden fazla devlet arasında soruna dönüşmüştür özellikle ABD donanmasının bölgedeki varlığı, Çin'in bu sulardaki enerji rezervlerinden yeterince faydalanamamasına neden olmuştur. Çin, bölgedeki donanma gücünü artırmaktadır ve Güney Çin Denizi üzerinde yapay adalar inşa ederek hakimiyet alanını genişletmeye çalışmaktadır. Mevcut statükonun Çin lehinde değişmemesi için ABD savaş gemileri bölgede devriye atmaktadır (Lewis, 2007: 10).

Çin'de artan endüstri üretimine paralel olarak büyüyen ekonomi süreci ile birlikte kişi başına düşen gelir artmış ve buna bağlı olarak insanların tüketimi de artmıştır. 1978 reformları sonrasında ülkenin yaşadığı dönüşüm ve ekonomik büyüme süreci Çin'i bir tarım ülkesi olmaktan çıkarıp sanayi gücü haline getirmiştir. Yaşanan bu süreç, Çin halkı içerisindeki sosyal gruplar ve sınıflar arasında değişikliğe neden olmuştur. Ülkenin yaşadığı bu zenginleşme süreci ile birlikte 2003-2013 yılları arasında yıllık araç satışı 9 kat artarak 2 milyon seviyesinden 18 milyon seviyesine çıkmıştır (Kıncır, 2015: 26-27). Araç yakıt tüketimi de günde 1 milyon/varil seviyesinden 2,2 milyon/varil seviyelerine gelmiştir. 2017 yılında Nisan ayı itibariyle Çin'de bulunan araba sayısı 300 milyonu geçerek neredeyse ABD nüfusuna yaklaşmıştır, dünyada trafiği en kalabalık olan 25 ilden 10 tanesi Çin'dedir (Zheng, 2017).

Kömür talebi ve üretim kapasitesi yüksek olan Çin'de küresel olarak kullanılan dört ton kömürden biri elektrik üretilmek için yakılmaktadır. Elektrik üretiminin çoğunu kömürden elde eden Çin, temiz enerji kaynaklarına da yatırım yapmaktadır. Çin rüzgar, nükleer enerji gibi yenilenebilir enerji kaynakları kullanarak doğal gaz kullanımını da sınırlandırmaya

çalışmaktadır. Çin bu bağlamda 2016 yılında ürettiği elektriğin % 19,2'sini hidroelektrikten, % 3,8 'ini rüzgardan, % 1,2'sini de güneşten elde etmiştir (IEA, 2018: 9-11).

Yenilenebilir enerji kaynaklarına dünya da en fazla yatırım ülke Çin'dir. 2014-2015 yılları arasında Çin'in yenilenebilir enerjiye yaptığı yatırım oranı % 17 artarak 102,2 milyar dolar olmuştur. Yenilenebilir enerji sektöründe yaşanan en büyük sorun finansmandır. Artan ekonomik gücü sayesinde Çin, öz kaynaklarını kullanarak ciddi yatırımlar yapmaktadır. Başta rüzgar ve güneş olmak üzere Çin, yenilenebilir enerjideki hemen hemen her sektörde dünya lideri olmuştur. Dünyadaki yenilenebilir enerji kaynaklarının yaklaşık 1/3'ünü Çin, tek başına üretmektedir ancak yine de ürettiği miktar, toplam tükettiği enerji de % 7'lik bir yer kaplamamaktadır. Çin, 2025 yılına kadar enerjisinin 1/3'ünü yenilenebilir enerji kaynaklarından üretmeyi hedeflemektedir. Çin'in toplam enerji tüketiminin yaklaşık % 80'i hala kömür ve petrolden temin edilmektedir (Taşbaşı, 2022).

Çin gibi enerji ithal eden ülkeler de yenilenebilir enerji kaynaklarına paralel olarak, elektrikten daha fazla tasarruf sağlayacak olan enerji verimliliğine yatırım yapılmaktadır. Enerji verimliliği ile birlikte enerji kullanımında sağlanan rekabet, ithal enerji yükünü azaltırken ucuz enerji sayesinde rekabet koşullarını da iyileştirmektedir. Enerji verimliliğini artırmak için uygulanan enerji etiket sistemi AB ülkeleri, ABD gibi 40'tan fazla ülke de uygulanmaktadır ve Çin, bu sisteme 2004'te dahil olmuştur. Enerji etiket sistemi ile ülkeler, bir taraftan enerji tasarrufu sağlayacak teknolojik ürünler geliştirmektedir diğer taraftan da tüketicilerin bu tür ürünleri tercih etmesiyle çevreye dost enerji ürünlerine bir standardizasyon getirilmiştir. Bilinçli tüketicilerin artmasıyla birlikte daha az elektrik tüketen elektronik ürünlere olan talepte artmıştır. Enerji verimliliği de en az yenilenebilir enerji kaynakları kadar önemlidir ve bu şekilde daha fazla fosil yakıtların tüketilmesinin önüne geçilebilir (Turan, 2020: 92).

Çin, ekonomik büyümesini devam ettirebilmek için her geçen yıl daha fazla enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Çin Ulusal İstatistik Bürosu (NBS) verilerine göre, 2023 yılı ocak- kasım döneminde Çin'in yıllık kömür üretimi % 2,9, ham petrol üretimi % 1,8 ve doğal gaz üretimi de % 6 artmıştır. 11 aylık dönemde kömür üretimi 4,24 milyar tona ulaşmıştır ve kömür ithalatı % 62,9 artarak 4, 27 milyar ton kömür ithal edilmiştir. Ham petrol üretimi 11 ayda 191, 25 milyon ton olmuştur, petrol ithalatı da 515, 65 milyon tona çıkmıştır. 11 aylık dönemde doğal gaz üretimi 209,6 milyar metreküp olmuştur, doğal gaz ithalatı ise 107, 4

milyon ton olmuştur. 2030 yılında Çin'in ham petrol ithalatının toplam talebin % 79'u seviyelerine çıkacağı tahmin edilmektedir ancak bu artış, dünya genelinde beklenen artışın çok üzerindedir (Morrow, 2023).

Enerji alanındaki en büyük yeniliklerden biri de LNG ve enerji depolama tesislerinin kapasitesinin artırılmasıdır. AB üyesi olan ülkelerin kendilerine en az 90 gün kadar yetecek enerji kaynakları depolama alanının olması zorunluluğu vardır. Çin de bu konuda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Devletler, özellikle savaş gibi olağanüstü durumlarda ülkedeki temel işleyişin devam etmesi için enerji depolama kapasitelerini artırmaktadırlar. LNG'nin de uygun bir depolama kaynağı olarak dönüştürülmesi, dünya da hızla yaygınlaşmıştır ve Çin, 2015 yılı itibarıyla bu alanda en fazla yatırım yapan ülkedir. 2017 yılında LNG depolama oranında Çin, Güney Kore'yi geçerek Japonya'dan sonra ikinci sıraya yükselmiştir. Uzun yıllar süren ve büyük masraflara yol açan boru hatlarından daha ucuza gelmesi, LNG'nin daha fazla tercih edilmesine neden olmuştur. Ayrıca olası bir gaz akışı kesintisinde, LNG depoları gerekli enerji sevkiyatında bir süre için önemlidir. Çin'in başlıca LNG ticareti yaptığı ülkeler, yakın bölgesindeki Avustralya, Malezya ve Endonezya'dır. Çin'in LNG ticareti yaptığı tedarikçi ülkelerin önemli kısmının Pasifik Denizinde olması, Güney Çin Denizi'ni Çin için daha stratejik hale getirmektedir (Turan, 2020: 100-101).

4.2. ENERJİ JEOPOLİTİĞİ EKSENİNDE ÇİN'İN ORTA DOĞU POLİTİKASI

Çin'in kuruluşundan ekonomisini dışarıya açtığı yıla kadarki olan süre, 1949-1978 yılları arasındaki dönemdir ve Çin ile Orta Doğu arasındaki ilişkiler bu geçen sürede hızlı bir gelişme süreci izlemiştir. Çin Devletinin ve Çin Komünist Partisi'nin kurucusu olan Mao Zedong, uluslararası ilişkilere dair ortaya koyduğu "intermediate zone theory" yaklaşımı ile dönemin dış politikasını şekillendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizler ve Fransızlar, Orta Doğu Bölgesindeki hakimiyetlerini kaybetmeye başlamış ve Orta Doğu yeni bir mücadele alanına dönüşmüştür. Mao, "intermediate zone" olarak tanımladığı bu alanı, ABD ve Sovyetler Birliği arasında oluşacak rekabetin coğrafi alanı olarak görmüştür. Çin'in bakış açısıyla o dönemlerden itibaren Orta Doğu Bölgesine verdiği önem görülmektedir dolayısıyla Mao liderliği döneminde Orta Doğu ile ilişkiler verilen önemle doğru orantılı olarak artmamıştır (Shichor, 1979: 2).

1955 yılında gerçekleştirilen Bandung Konferansıyla birlikte Orta Doğu ülkeleri ile ilk temaslar başlamıştır. Asya ve Afrika bölgesinden 29 ülkenin katıldığı bu konferanstan sonra

Suriye, Mısır, Yemen ve Irak ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur. 1960'lı yıllarda önemli değişimler yaşanmıştır ve bunların başında Çin ve SSCB'nin yaşadığı ideolojik ayrışma gelmektedir. İdeolojik ayrışma Çin'in Sovyetler Birliği yanlısı devletler ile kurduğu ilişkileri etkilemiştir ve Çin, Suriye ile Mısır gibi Sovyetler Birliğiyle müttefik olan ülkelere karşı daha mesafeli bir tutum sergilemiştir. Çin, 1966'da kapitalizmin etkilerinden tamamen kurtulmak için Kültür Devrimini başlaştırmıştır ve bu durum SSCB ile ilişkilerdeki değişimi körüklemiştir. 1971 yılında BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliğinin elde edilmesi sürecine kadar Çin'in Orta Doğu Bölgesi ile olan ilişkileri durağanlaşmıştır (Eрмаğan ve Üstünel, 2014: 24- 25).

Mao Zedong'un ölümü sonrası iktidara gelen Deng Xiaoping ile birlikte birçok değişim meydana gelmiştir. Kültür Devrim'inin de etkileriyle kötü bir ekonomiye sahip olan Çin'in ekonomisini aşama aşama modernleştirme amacıyla ulusal savunama, sanayi, tarım, bilim ve teknoloji konularını kapsayan "dörtlü modernleşme" kavramı ortaya çıkmıştır. Çin'in faydası ön planda tutularak alınan kararlarda pragmatik bir tutum sergilenmiştir. Orta Doğu ülkelerinin birçoğu ile diplomatik ilişkiler kurulmaktayken İran- Irak Savaşı başlamıştır ve bu durum Çin'in silah ticaretine başlamasına olanak sunmuştur. İran ile günümüze kadar devam eden ilişkiler kuvvetlendirilmiştir (Erçakar ve Yalın, 2019: 812-818).

1978 yılında Deng Xiaoping'in önderliğinde başlatılan reformlar ile birlikte gelişen, hızlı ekonomik büyüme sonucunda Çin, dünyanın ikinci büyük ekonomik gücü ve enerji tüketicisi durumuna gelmiştir. Çin'in hızlı sanayileşmesi sonucunda enerji hammaddesi olarak petrole olan ihtiyacı artmıştır. Artan hammadde ihtiyacını kendi kendine karşılayamayan Çin, enerji ithal etmek zorunda kalmıştır ve orta doğu'dan ithal ettiği petrol miktarında büyük artışlar olmuştur. 1998'de Çin'in petrol ithalatının % 61'i Orta Doğu ülkelerinden karşılanmıştır Çin'in Orta Doğu politikaları petrol üzerine dayalıdır. Çinli yetkililer, uyguladıkları bu politikayla Orta Doğu'daki aktifliklerini Dünya'daki ekonomik ve enerji güvenliği piyasasına da uygulamaya çalışmıştır (Çalışkan, 2018: 63).

Tarihsel açıdan bakıldığında Çin Hükümeti'nin Orta Doğu ülkeleri ile tarihsel bağları ve kökleşmiş uzun dönemli çıkarları çok da güçlü değildir. Çin'in daha önce Orta Doğu'da oynadığı rol, Maocu ideolojinin sınırlarında bağımsızlık yanlısı olan sol akımları destekleyici bir dayanışmadan ibaretti. Çin'in büyüyen ekonomisiyle birlikte Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerindeki bu durum tamamıyla değişerek enerji merkezli yeni bir görünüm kazanmıştır. Çin'in dış politikasını artık ekonomik öncelikler belirlerken, Orta Doğu ülkeleri ile olan

uluslararası siyasetinin merkezinde petrol yerini almış ve Çin siyasetini yönlendirmiştir. Yeni dönemde Orta Doğu ülkeleri, Çin için üç temel nedenden dolayı stratejik öneme sahiptir. Bunlardan ilki, Orta Doğu bölgesinde Çin'in ihtiyacı olan fazla miktarda enerji kaynakları bulunmaktadır. İkincisi, kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin 2/3'ünün Orta Doğu bölgesinde bulunmasıdır. Çünkü OPEC üyesi olan bu ülkeler, dünyadaki enerji piyasalarında giderek daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır. Sonucusu da Orta Doğu bölgesinden en ucuz ham petrolün çıkarılmasıdır (Sager, 2010: 1).

Çin, "enerji ortağı" olarak gördüğü Orta Doğu ülkeleriyle iktisadi ve ticari ilişkilerini güçlendirmektedir ancak bu ilişkiler yalnızca ekonomik ve ticari düzlemde değil, aynı zamanda uluslararası yardımlar ve savunma sanayi ilişkileri çerçevesinde askeri ve politik bağlamda da yürütülmektedir. Çin, petrol stratejisini her ne kadar birçok petrol kaynağından petrol elde etme ve elde ettiği bu petrol kaynaklarını çeşitlendirme şeklinde belirlemiş olsa da petrol ithalatında Çin, Orta Doğu'ya bağımlıdır. Orta Doğu bölgesindeki ülkeler ile Çin'in yakın ilişkiler kurması, ülkenin gelecek yıllarda enerji sıkıntısına düşmemesi için bir zorunluluk haline gelmiştir. Çin, bu şekilde bir sorunla karşılaşmamak için enerji güvenliği konusunda ana petrol üreticisi olan ülkelerle ikili ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Küresel olarak dünyayı yakından ilgilendiren enerji güvenliği, Çin için büyük önem arz etmektedir. Sanayileşme için gerekli olan petrol, güvenlik altına alınmazsa yüksek maliyetli petrol giderleri üretimin maliyetine yansır dolayısıyla Çin malları daha pahalı üretilir ve bu durum Çin'in ihracata bağlı olarak sanayileşmesinin krize girmesine neden olabilir (Altay ve Nugay: 27- 28).

Çin, enerji bağımlılığı nedeniyle Orta Doğu ile olan sanayi, ticaret ve kültürel yatırımlarını artırmaktadır ve bu sayede Orta Doğu ülkelerinin de Çin'e olan bağımlılığı artamaya devam etmektedir. Çin'in Orta Doğu'ya olan yaklaşımı askeri bir güç olarak değil, ekonomik bir ortaklık düzeyindedir. Orta Doğu'ya yaklaşımını sadece ticari olarak görmeyen Çin, bölgenin ihtiyaç duyduğu altyapı yatırımları ve eğitim yardımları yaparak bölgedeki etkisini de artırmaktadır (Çalışkan, 2018: 63-65).

Orta Doğu bölgesinde enerji politikaları uygulamaya çalışan Çin, birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Sorunların ilki ve en önemlilerinden bir tanesi yaşanan savaş ve krizlerdir. Çin'in bölgede yapmış olduğu ortaklıkları ve yatırımları savaş, kriz gibi durumlar riske sokmaktadır. Çin'in bölgede yaşadığı bir diğer sorun da terör örgütlerinin ulaşım

kanallarına ve petrol tankerlerine yaptığı saldırılardır. DAESH terör örgütünün Irak'ta oluşturduğu tehditler, Irak'ta bulunan birçok Çinli işletmenin işlerini askıya almasına ya da kapatmaya zorlamıştır (Çelik, 2020: 31- 46). Enerji politikaları için sorun oluşturabilecek bir faktör de Orta Doğu ülkelerinde görülen yolsuzluklardır çünkü bu durumun Çinli yatırımcıların çıkarlarına zarar vereceği düşünülmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Doğu'daki en büyük endişesi, enerji güvenliğinin ve kendi enerji yatırımlarının riske girmesi ya da zarar görmesidir (Yılmaztürk, 2019: 156- 170).

Çin'in Orta Doğu bölgesine olan ilgisi son yıllarda önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Artan enerji ihtiyacı ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin gereklilikleri doğrultusunda Pekin'in bölge ülkeleri ile olan ilişkileri gelişmiştir. Orta Doğu'nun iki önemli ülkesi olan Suudi Arabistan ve Irak, Çin için ana petrol tedarikçisi konumundadır. Bölge ülkeleri için de Pekin, ana ticaret ortağı statüsündedir ve Çin yatırımlarına yönelik olumlu bir yaklaşım söz konusudur. Katar ve Çin bu kapsamda ikinci büyük sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) tedarik anlaşması yapma hazırlığında olduklarını 20 Haziran 2023 tarihinde duyurmuştur. Enerji ihtiyacı yüksek bir aktör olan Çin, dünyanın en büyük LNG ithalatçılarından. Katar'ın bir yıldan kısa bir süre içerisinde Çin'in devlet kontrolündeki bir şirket ile LNG tedarik anlaşması yapmaya hazırlanması önemlidir. Çin, uzun vadede enerji güvenliğini güvence altına almak için Katar ile sıvılaştırılmış doğal gaz anlaşması üzerinde anlaşmaya varmıştır. QatarEnergy ve Çin Ulusal Petrol Şirketi (China National Petroleum Corp - CNPC) arasında 4 milyon ton/ yıl LNG satın alınımı yapılacağı ve 27 yıl Vadeli Büyük Ölçekli bir LNG anlaşmasının imzalanacağı gündemdedir. 2026 yılında LNG tedarikini başlayabileceği belirtilirken anlaşmaya göre Katar'ın Doğu Kuzey Sahası'ndaki genişleme projesinde yer alan üretim sahasında CNPC, % 5 hisseye sahip olacaktır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023).

4.3. YENİ İPEK YOLU PROJESİNİN ORTA DOĞU - ÇİN ENERJİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Çin Halk Cumhuriyetinin Orta Doğu Bölgesine olan ilgisi, Rusya ve ABD gibi küresel güçler ile karşılaştırıldığında yenidir. Çin aslında Orta Doğu ile İslamiyet kaynaklı ve yüzyıllarca yıllık geçmişi olan kültürel ilişkilere sahiptir. İpek Yolu deniz güzergahını da kullanan Müslüman tüccarlar Çin kıyılarına kadar giderek ticaret yapmışlardır. Çinli Müslümanların yaptığı hac ziyaretleri de ilişkilerin kurulmasında etkili olmuştur. ÇHC kurulduktan sonra çoğunlukla Orta Doğu'daki devrimci hareketler ile yakınlık kurulmuştur. Çin'in ekonomik

büyümesiyle birlikte Orta Doğu ile ilişkiler de gelişmeye başlamıştır. Orta Doğu ile kurulan ilişkilerin ana damarı, ekonomik konular ve enerji ilişkileri üzerine olmuştur (Alterman, 2017: 5-7).

Büyüyen enerji talebiyle birlikte 1993 yılında petrol ithalatçısı konumuna gelen Çin, petrol ihtiyacını ve arz güvenliğini sağlayabilmek için başta dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan Orta Doğu bölgesine yönelmiştir. Orta Doğu ile ilişkiler sadece petrol ithalatı ile sınırlı kalmamıştır. Çin'in bölge ülkelerine işlenmiş ürünler satması, bölge ülkelerinde inşa faaliyetleri ve altyapıya ilişkin elde ettiği sözleşmeler de ekonomik ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Gelişen ticari ilişkiler, hükümetler düzeyinde olmuştur ve Çin, açısından bu durum memnuniyet vericidir. ÇHC'nin memnuniyetinde üç temel neden etkili olmuştur bunlardan ilki, ticari işbirliklerinin hükümetler arası müzakereler ile yapılmış olmasıdır çünkü bu durum piyasa rekabetine girmeden kontratların elde edilmesini sağlamıştır. İkincisi, Çin'in iç işlerine karışmama politikasıdır bu durumda Çin'in hükümetler ile müzakeresinde kolaylık sağlamaktadır. Üçüncüsü ise demokratik ortamın ve serbest piyasanın yeterince gelişmediği ülkelerde özel sektör aktörleri yerine Hükümet ile doğrudan işbirliği yapmak Çin için daha güvenli görülmektedir (Yıldız, 2019: 39).

Orta Doğu Bölgesinden ithal edilen petrol ve Katar'dan ithal edilen LNG, gemiler aracılığıyla taşınan emtialardır. Basra Körfezinden çıkarak Çin'in limanlarına kadar ulaşan bu gemilerin güzergahları, zaman zaman çeşitli endişeleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle bu gemilerin Hürmüz Boğazını geçmesi gerekmektedir. Hürmüz Boğazı İran'a uygulanan yaptırımlar ve ABD-İran gerilimi, İran ve Suudi Arabistan arasındaki jeopolitik rekabet gibi nedenlerle çatışma ya da kapanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Hint Okyanusu'nu geçen gemilerin daha sonra Malakka Boğazı'nı da geçmeleri gerekmektedir. Hürmüz Boğazı ve Malakka Boğazı sadece Çin açısından değil, dünya petrol taşımacılığı için de kritik öneme sahiptir. Uzun yıllardır Malakka Boğazına olan aşırı bağımlılıktan dolayı Çin, rahatsızlık duymaktadır ancak petrol ithalatının 4/5'i Malakka Boğazı'nı geçmek zorundadır. Orta Doğu ve geçiş noktaları üzerindeki bu bağımlılığın enerji güvenliğini tehlikeye atmaması için Çin, iki temel strateji izlemektedir bunlar; Çin Donanmasının etkinliği ve limanlara olan erişimin artırılması, enerji ithalat yollarının çeşitlendirilmesidir. Xuming Qian'a göre Orta Doğu ülkeleri ile istikrarlı ilişkiler, Çin'in enerji güvenliği ve kalkınması için giderek önemli hale gelmektedir ve Kuşak-Yol Girişiminin temelinde de bu ilişkiler korunması vardır (Qian, 2016: 611-616).

Çin açısından Bir Kuşak Bir Yol Girişimi çok önemlidir ayrıca bunun yanında deniz ve kara boyutu ile hem küresel ekonomik büyümeyi pekiştiren hem de uluslararası ekonomik büyümeyi geliştiren bir girişimdir. ‘İpek Yolu Kuşağı’ karadan ve ‘21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu’ da denizden geçmektedir. Çin, ilk kez 2013 yılında açıkladığı bu projeye, ekonomik işbirliği aracılığıyla siyasi ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedir ancak ekonomik işbirliği yapılırken ülkelerin iç işlerine ve dış politikalarına müdahale edilmeyecektir. Bir Kuşak Bir Yol Girişimi, Çin’in hem jeoekonomik hem de jeopolitik çıkarlarını tatmin etmektedir ve bu proje 21. yy. da küreselleşmenin en büyük projesidir. Çin bu proje ile ekonomisini kuzey, güney ve batı yönlerinde üç ayrı kuşak ile Avrupa, Afrika, Latin Amerika, Doğu ve Güney Asya’ya eklemleyecektir. Girişim için Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 100. yılı olan 2049 yılına kadar 65 ülke de ‘dört trilyon dolarlık alt yapı yatırımı’ öngörülmektedir (Doster, 2018: 13-15). Proje ile çelik, kömür, güneş enerjisi gibi alanlarda yeni müşteri ağı oluşturan Çin, ABD doları ile olan bağımlı da azaltmayı hedeflemektedir. Kuşak Yol Girişimi, az gelişmiş bölgelere refah getirerek küresel barışa katkı sağlayacaktır ayrıca girişim, denizlere ve özellikle enerji ithalatında Malakka Boğazı’na olan bağımlılığı karaya çekerek Çin’in enerji güvenliğine de katkı sağlayacaktır (Gürdeniz, 2018: 74).

5 Haziran 2014’te ‘Çin- Arap Ülkeleri İşbirliği Forumu Altıncı Bakanlar Toplantısı’ düzenlenmiştir. Xi Jinping’in toplantıda yaptığı konuşma, Çin- Arap ülkeleri ilişkilerinde enerjinin merkezi rolü ve Kuşak Yol Projesinin Orta Doğu ile olan ilişkisi bağlamında önemlidir. Jinping, konuşmasının başlarında tarihi İpek Yolu bağlamında ilişkilerin geçmişine değinmiş ve sonra Bir Kuşak Bir Yol Girişimi hakkında şunları söylemiştir: “Bir Kuşak Bir Yol olarak adlandırılan İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu Projeleri, ortak kazanç ve karşılıklı yarar getiren projelerdir. Projenin hayata geçirilmesiyle birlikte güzergahlarda olan bütün ülkelerin ekonomileri arasında çok daha sık bir bağ oluşacak, altyapı inşasıyla birlikte yapı ve mekanizmalara yenilikler getirilecek, büyüme ve istihdamı artıracak yeni merkezler yaratılacak ve bütün ekonomilerin riske karşı koyma ve iç dinamizm yeteneği artırılacaktır. Tarihi ipek yolu sayesinde Çin ve Arap ülkeleri birbirini tanıdı ve dost oldular. Bir Kuşak Bir Yol Projesini hayata geçirirken uzak görüşlü ve ayakları yere sağlam basmalıyız. Uzak görüşlü olmak, tepeden tasarımı sağlıklı bir şekilde yaparak projenin gidişatını ve hedeflerini belirlemek ve ‘1+2+3+’ olarak özetlenebilecek işbirliği düzenini kurmaktır. 1, enerji işbirliğini ana eksen olarak görmektir. 2, altyapı inşası ile ticaret ve yatırımın kolaylaştırılmasından oluşan iki kanat anlamındadır. 3, nükleer enerji, uydu üretimi

ve uzayıcılık ile yeni enerjiler olmak üzere, Çin- Arap işbirliğini daha yüksek bir düzeye taşımak anlamındadır. Böylece Çin ve Arap ülkeleri arasında enerji alanında karşılıklı yarar, uzun vadeli dostluk ve güvenilirlik temeline dayalı stratejik işbirliği ilişkisi oluşturacağız”. Xi Jinping’in konuşması, enerji güvenliği ve petrol, doğal gaz gibi kaynakların Orta Doğu Bölgesi ile olan ilişkilerde ve Kuşak Yol Projesindeki rolünü açıklayan temel ifadeler içerdiği için önemlidir (Jinping, 2017: 361-367).

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından daha özede iki önemli belge yayınlanmıştır. Birinci belge, ‘Çin’in Arap Politikası Dokümanı’dır. 2004’te kurulan ‘Çin - Arap Devletleri İşbirliği Forumu’ ve Xi Jinping’in Kuşak Yol Projesi hakkında yaptığı konuşmada anlattığı, “1+2+3” işbirliği modeli de açıklanmaktadır. Dokümanın enerji işbirliğinin anlatıldığı kısmında petrol, doğalgaz alanında yatırım işbirliği, petrol sahaları, rafinaj gibi konular açıkça ifade edilmiştir. Arap Politikası Dokümanı yayımlandıktan sonra 21 Ocak 2016’da Jinping, Arap Ligi Toplantısına katılmıştır ve burada yaptığı konuşmasında sık sık Kuşak Yol Projesine atıf yapmıştır. ÇHC’nin Orta Doğu’ya tahsis edeceği kredilere de değinen Jinping, Katar ve BAE ile birlikte enerji, altyapı projelerinde kullanılması için 20 milyar dolarlık yatırım fonunun planlandığını ifade etmiştir. Çin’in yayımladığı dokümanda Kuşak Yol Projesine doğrudan yer vermesi, Çin ve Proje açısından Orta Doğu’nun önemini göstermektedir. Kuşak Yol Girişimi kapsamındaki işbirliği modeli olan “1+2+3”de gösterilen ‘1’ ile ‘enerji işbirliğini merkeze alma’ ifade edilmektedir bu durum Çin ve Kuşak Yol açısından enerjinin önemin göstermektedir (Yıldız, 2019: 53-54).

ÇHC’nin yayımladığı ikinci önemli belge, “ İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu’nun Birlikte Geliştirilmesinde Enerji İşbirliği Vizyon ve Eylemleri” belgesidir. Çin bu belgede ‘Kuşak ve Yol Enerji Kulübü’ önerisinde bulunmuştur bununla birlikte enerji güvenliğinin iyileştirilmesi, enerji işbirliğinin geliştirilmesi ve enerji piyasaları entegrasyonunun amaçlandığı belirtilmiştir. Pekin’de 18 Ekim 2018’de ‘Kuşak ve Yol Enerji Bakanları Konferansı’ yapılmış ve 24 Nisan 2019’da da “Kuşak ve Yol Enerji Ortaklığı” resmen kurulmuştur. Ortaklığa dahil olan 30 ülke arasında Türkiye de bulunmaktadır, Orta Doğu ülkelerinden ise sadece Kuveyt ve Irak yer almaktadır (Yu, 2017).

Bir Kuşak Bir Yol Girişimi bağlamında Çin’in enerji güvenliğini korumak için yoğunlaştığı bazı stratejiler şu şekildedir; Orta Doğu başta olmak üzere petrol ve doğal gaz rezervine sahip olan ülkelere yatırım yapmak ve ihtiyaç durumundaki kaynağın üretiminde Çinli şirketleri

etkin hale getirmek. Malakka ve Hürmüz Boğazı geçişine gerek kalmayacak ülkeler ile enerji ticaretini artırmak. Malakka Boğazı geçişi riskini azaltmak üzere alternatif güzergahlar geliştirmek. Çin donanmasının deniz yolundaki güzergahların güvenliği için limanlara erişimini ve seyir faaliyetlerini artırmak. Çin, Orta Doğu'ya olan ithalat bağımlılığını azaltmak istiyor olsa da dünyanın en büyük enerji tüketicisi ve enerji konusunda dışa bağımlı olan bir ülke için Orta Doğu bölgesi devasa petrol rezervleri ile çok önemlidir. Çin bu nedenle Orta Doğu'da petrol sahalarına ortaklık yaparak, kendi petrol şirketlerine ithal ettiği petrolün en azından bir kısmını üretirmek ve bölge ile ticaret, yatırımlar aracılığıyla karşılıklı bağımlılık kurmak istemektedir. Boğazlara olan bağımlılığını da azaltmak isteyen Çin, son yıllarda Rusya'dan petrol, Avustralya'dan da LNG ithalatını artırmıştır (Daojiong ve Meidan, 2015: 2-12).

4.4. ÇİN'İN ORTA DOĞU ÜLKELERİ İLE GÜÇLENEN İLİŞKİLERİ: ENERJİ DİPLOMASİSİ

Dünyanın en dikkat çeken coğrafyası, zengin enerji kaynakları nedeniyle Orta Doğu bölgesi olarak görülmektedir. Dünya da kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 65'inin Orta Doğu'da olması, kara ve deniz ticaret noktalarının kilit unsuru olması, üç kıtanın kesişiminin de yer alması, zengin kültürü ve tek tanrı inancı olan dinlerin bölge de doğuşu, Orta Doğu bölgesinin jeostratejik ve jeopolitik açıdan önem kazanmasının en temel faktörüdür. Orta Doğu'nun zengin doğal kaynakları, devletlerin çıkar çatışmasına neden olmuş ve silahlanma yarışını artırmıştır ayrıca kitle imha silahlarının denenmesi noktasında da bölge, ilk sırada yer almıştır (Cömert, 2001: 33).

Orta Doğu bölgesinin sahip olduğu zengin kaynakların, bölge devletlerini politik ve ekonomik olarak güçlendirmesi beklenirken, tam aksine İslam ülkelerinde siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar hakimdir. Bölgedeki kitlesel göçler demografik değişimlere neden olmuştur. Karaca'nın ifadesi ile 'Günümüzde önemli olan petrole sahip olmak değil, kaynağın güvenli ve ekonomik bir şekilde uluslararası pazara ulaştırılmasıdır'. Petrolün ulaştığı pazara kadar olan bütün geçiş güzergahı ve bölgeler stratejik öneme sahiptir. Çin, desteklemiş olduğu çok kutuplu dünya anlayışı nedeniyle bölgenin ABD ve Rusya etkisinden çıkması için kendisini alternatif olarak görmektedir. Çin'in Orta Doğu bölgesindeki amacı, politik ve stratejik amaçların dışında faydacı bir yaklaşım sergileyerek bölgedeki ticarete hakim olmak ve enerji arzını karşılamaktır (Karaca, 2006: 182).

Çin'in Orta Doğu politikaları zaman içerisinde farklılaşmıştır. Bölge ülkeleri ile olan ilişkiler, BM ve ABD ilişkileri ile paralellik göstermiştir ancak Deng Xiaoping ile Çin'in ulusal gündemi siyasetten ekonomiye kaymış ve ilişkiler yeniden gözden geçirilmiştir. ABD'nin I. ve II. Körfez Savaşları sonunda körfeze hakim olma isteği, Çin Hükümetini kaygılandırmış ve enerji ithalatının kesintiye uğrama ihtimaline karşı Orta Doğu ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmiştir. Çünkü Çin, açık bir şekilde Orta Doğu'daki enerji kaynaklarına bağımlıdır ve özellikle Suudi Arabistan gibi olan körfez ülkeleri bu konuda ön plandadır ancak bölgenin tek müşterisi Çin değildir. Çin'in bölgesel ve küresel rakipleri olan Hindistan ve Japonya gibi ülkelerde Arap ülkelerinin önemli müşterilerindedir. Ekonomisi enerji kaynaklarına bağlı olan Orta Doğu ülkeleri üzerinde ve dünya enerji piyasasında etki kurmak, Çin açısından önemlidir. Çünkü bu sayede enerji kaynaklarının kendisine akmasını sağlayan Çin, rakiplerine karşı güçlü bir koz elde ederek tekel olma imkanı elde edecektir (Erol ve Başaran, 2021: 416).

4.4.1. Petrol ve Ekonomik Çıkar Hesapları: Çin - Suudi Arabistan İlişkileri

Suudi Arabistan, Tayvan merkezli olan Ulusal Çin yönetimini destekleyen Amerika'nın yanında yer almış ve 1975 yılında kadar 1949 yılında kurulan Uzak Doğu'nun güçlü devleti, Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanımamıştır. 1990'lı yıllarda Suudi Arabistan ve Çin arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Hızlı ve sorunsuz bir gelişmeye sahip olan iki ülke arasındaki ilişkiler, zamanla bölgedeki en dinamik ikili ilişkiler haline gelmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2000 yılında 3 milyar doların biraz üzerinde iken 2020 yılında 67 milyar doların üzerine çıkmıştır. Çin ve Suudi Arabistan arasındaki toplam ticaret hacmi 20 yılda yaklaşık olarak 22 kat artmıştır. 2014 yılı itibarıyla Çin, Suudi Arabistan'ın en büyük küresel ticaret ortağı olmuştur. Aynı zaman da Suudi Arabistan'da Çin'in Orta Doğu bölgesindeki en büyük ticaret ortağıdır. Suudi Arabistan'ın ihracatı çok büyük ölçüde enerji ile sınırlı kalmaktadır. Çin'in ihracatı ise makine, inşaat, endüstriyel malzemeler ve elektronik gibi çok çeşitli tüketim mallarından oluşmaktadır (Demir, 2021: 82).

Dünyanın en büyük petrol ihracatçısı ve dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olan Çin ile Suudi Arabistan arasındaki artan ticari ilişkilerde enerji çok önemli bir yere sahiptir. 1999'da Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaretin odak noktası enerji olmuştur ve Suudi Arabistan'ın yerel petrol pazarına Çinli şirketlerin yatırım yapması karşılığında, Çin'in Suudi Arabistan şirketlerine rafinaj sektörünü açmasını sağlayacak 'Stratejik Petrol İş Birliği Anlaşması' imzalanmıştır. Suudi Arabistan'dan gelen

ham petrol için Çin rafinerilerinin donanımlı olmaması, anlaşmanın etkisinin görece önemsiz kalmasına neden olmuştur ancak anlaşma iki ülke arasında daha derin bir ekonomik bağımlılığın olacağına işaret etmiştir. Anlaşma aynı zamanda Çin ve Suudi Arabistan arasındaki enerji ilişkilerinin temel dinamiklerini de ortaya koymuştur (Fulton, 2016: 153).

Fujian'da (Quanzhou) bulunan eski bir petrokimya ve rafinaj tesisinin geliştirilmesini amaçlayan ortak sermaye girişimi için 1999 yılında iki ülke arasında yapılan 'Stratejik Petrol İş Birliği Anlaşması', Saudi Aramco'yu Sinopec (China Petroleum & Chemical Corporation) ile erken görüşmeler noktasında harekete geçirmiştir. 2004'te Sinopec, ExxonMobil ve Aramco arasındaki görüşmeler sonucunda "Fujian Rafineri ve Petrokimya Şirketi"nin (FRPC) kurulmasına karar verilmiştir. 2007 yılında da Sinopec, ExxonMobil ve Aramco'nun Fujian'da ortak girişimi olan 'FRPC ve Sinopec SenMei (Fujian) Petrol Şirketi (SSPC)' kurulmuştur. FRPC'nin % 50'sine Sinopec, % 25'ine ExxonMobil ve diğer % 25'ine de Aramco sahiptir. SSPC'nin de % 55'ine Sinopec, % 22,5'ine ExxonMobil ve kalan % 22,5'ine de Aramco sahiptir. FRPC ve SSPC ortak girişimlerinin toplam yatırımı, yaklaşık olarak 5 milyon dolar olmuştur ve bu ortak girişim, Çin'de yabancı katılımlı ilk tam entegre rafinaj, yakıt pazarlama ve petrokimya projesi olmuştur (Arabnews, 2007).

Çin ve Suudi Arabistan arasında 2004 yılında düzenli siyasi toplantılar başlamıştır ve Sinopec ile Aramco arasında ülkenin doğusunda bulunan Ghawar sahası yakınlarında doğal gaz kaynağı geliştirmek üzere 10 yıllık anlaşma imzalanmıştır. Sinopec anlaşma kapsamında Aramco ile keşif ve sondaj işletmesi için 'Sino-Saudi Gas Company' isimli bir ortak girişim geliştirmiştir. Oluşturulan bu şirketin % 80'i Sinopec, % 20'si Aramco'ya ait olmuştur. 2002'de Suudi Arabistan, Çin'in en büyük petrol tedarikçisi olmuştur. 2005 yılında Çin yönetimi, OPEC ile resmi görüşmeler gerçekleştirmiştir ve bunun en temel nedeni, Suudi Arabistan'dan tedarik edilen ithal petrolün artması olmuştur (Demir, 2021: 85-86).

2008 ve 2009 yıllarında iki ülke arasında "Enerji İş Birliği Anlaşması" ile "Tamamlayıcı Protokol" imzalanmıştır. 2008'de Pekin'in Suudi Arabistan'da ithal ettiği petrol miktarı 36,36 milyon ton iken bu miktar 2009'da 42 milyon ton olmuştur. Suudi Arabistan, Çin'in en önemli petrol tedarikçilerinden bir haline gelmiştir. 2011 yılında PetroChina ile Aramco arasında Çin'in güneyinde yer alan Yunnan'da 200.000 varil/gün kapasitesi olan bir rafineri inşa etme konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Dönemin Aramco Başkanı bu anlaşmanın, ulusal petrol şirketi olan CNPC ile genişleyen ilişkiler ve küresel downstream stratejisine

sahip olan Aramco bakımından önemli bir adım olduğunu açıklamıştır. Dönemin Çin Başbakanı Wen Jiabao, 2012 yılında Suudi Arabistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Wen Jiabao, ziyareti sırasında Suudi Arabistan ile olan ikili ilişkilerini, iki ülke ve halklarına faydalı olmak için pragmatik ve dostane bir iş birliği ile krallıkla birlikte çalışmaya istekli olduklarını belirtmiştir. Jiabao'nun ziyareti sırasında Sinopec ve Aramco arasında, Suudi Arabistan'ın güneyinde yer alan Yanbu'da 400.000 varil/günlük kapasiteye sahip olan bir rafineri inşası için ortak girişim anlaşması imzalanmıştır. "Yanbu Aramco Sinopec Rafineri Şirketi" (YASREF) kurulmuştur. Yasref petrol rafinerisi için 8,6 milyar dolar yatırım yapılmıştır ve Yasref'te % 62,5 Aramco'nun, % 37,5 Sinopec'in hissesi bulunmaktadır. Sinopec bu proje ile Çin'in dışında ilk petrol rafinerisi kurmuştur ve Yasref, Pekin'in Suudi Arabistan'daki en büyük yatırım projesi olmuştur (State-owned Assets Supervision and Administration Commission of the State Council, 2019).

Çin ve Suudi Arabistan arasında 1990'lı yıllarda stratejik petrol ortaklığı ile birlikte başlayan enerji iş birliği zamanla güçlenmiştir. İki ülke arasındaki enerji ilişkileri petrol ithalatını geçerek çeşitlenmiştir. Çin ve Suudi Arabistan arasında gelişen enerji ilişkileri sonucunda iki ülke arasında rafinaj, petrokimya, doğal gaz arama çalışmaları, stratejik petrol rezervleri, yenilenebilir enerji ve nükleer enerji alanlarında önemli yatırım anlaşmaları da imzalanmıştır (Demir, 2021: 90).

4.4.2. Küresel Güç Geçisi ve Enerji Sektörü Çerçevesinde Çin – İran İlişkileri

Tarih boyunca Çin ile İran ilişkilerinin iyi olduğunu söylemek mümkündür. MS 265 – 420 arası dönemde Jin ve Wei'nin hanedanlık dönemlerinde Çin ve İran'ın temasları olmuştur. 581 – 618 yılları arasında Sui hanedanlığı döneminde Sasani devleti göçebe akınlarına karşı birlikte mücadele etmişlerdir. Çin ile İran arasındaki kültürel ve ticari ilişkilerin gelişmesinde ipek yolu temel faktör olmuştur. 1949'da Çin'in SSCB, İran'ın da ABD yanlısı politikalar izlemiş olması bu dönemde ikili ilişkilerin durağan geçmesine sebep olmuştur. 1971'de Şah Rıza Pehlevi'nin kızları ilişkileri normalleştirmek adına Çin'e ziyarete gitmiştir. Ziyaret sonrasında Çin ve İran'ın yayımladığı ortak bildiri ile diplomatik ilişkilerin başladığı duyurulmuştur. 1974 yılında Çin, İran'dan ilk kez petrol almıştır. 1978'de ticaret hacmi yirmi kat artmış ve 118 milyon dolara ulaşmıştır. 1977'de İran'dan 6,164 varil/günlük petrol alınırken, 1989'da 41,096 varil/günlük olmuştur (Dorraj ve Carrie, 2008: 70).

Çin Halk Cumhuriyeti, 1970’li yıllardan beri İran ile Çin askeri modernizasyonu için silah ticareti yapmaktadır. İkili ilişkilerin asıl gelişimi ise İran- Irak savaşı esnasında ABD yaptırımları ile Sovyetlerin silah vermeyi reddetmesinden sonra olmuştur. ABD’nin İran’a ambargo uygulaması ve uluslararası arenada İran’ın yalnızlaştırılması, Çin ile yakınlaşmanın fırsatı olmuştur. İran, Sovyetlerin yıkılmasından sonra, Orta Doğu’da Çin’in en önemli ortağı olmuştur. İran, 1995’te petrol rafinerileri yetersiz olan Çin ile ihracatını artırmak için 25 milyon dolarlık yeni petrol rafinerisi kurmasına izin vermiştir. ABD, 1996’da İran ile Libya’nın petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik bir yılda 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan uluslararası Batılı şirketleri cezalandıracağını duyurmuştur. Çin için bu durum bir fırsat olarak görülmüştür ve 1997’de 70.000 varil/günlük alınan petrol miktarı 2000 yılında 100.000 varil/gün olmuştur. 2000’de İran’ın uranyum zenginleştirme projesi, uluslararası basında yer almış ve bununla birlikte oluşan baskı iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da yakınlaşmasını sağlamıştır (Alagöz, 2016: 68-70).

2004 yılında Sinopec ve CNPC, İran Ulusal petrol şirketiyle LNG satışı için 20 milyar dolar tutarında bir anlaşma yapmıştır. İran’da önceki dönemlerde Uluslararası Atom Enerjisi Başkanı olan Ali Aeber, bir röportaj da “Çin ve İran birbirini tamamlamaktadır. Çin’in sanayisi var bizim ise enerjimiz var” ifadelerini kullanmıştır. 2005 yılında ŞİÖ gözlemci statüsüne dahil olan İran, 2021 yılında ise tam üye olmuştur (Jun ve Lei, 2010: 44).

Dünyadaki petrol rezervlerinin % 10’una sahip olan İran, henüz bu rezervlerin % 60’ını kullanmamıştır. Aynı zamanda İran kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin de % 20’sine sahiptir bu nedenle İran, Çin için cazibesini korumaktadır. Çinli petrol şirketleri olan CNPC, Sinopec ve CNOOC, İran’ın Mescid-i Süleyman, Kaşhan, Yadavaran gibi önemli petrol yataklarında ortak projeler yürütülmektedir. Dünyadaki kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin % 8’ine sahip olan Güney Pars bölgesinin 11. Fazının geliştirilmesinde İran, Total şirketi ve CNPC konsorsiyum ile anlamıştır. Ayrıca 2009’da İranlı NIOC ve CNPC enerji şirketleri arasında Kuzey Azedagan petrol sahasının geliştirilmesi için 1,7 milyar dolarlık bir sözleşme imzalanmıştır. Çin, İran için sadece bir petrol alıcısı değil aynı zamanda çok önemli bir enerji yatırımcısıdır (Ay şeker, 2022: 107-109).

İran, Çin için enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği bakımında da önemlidir. Çin’in ithal etmekte olduğu enerjinin yaklaşık % 40’ı Basra Körfezinden gelmektedir ve Çin’in Orta Doğu bölgesinde ortaklık yapabileceği en yakın güç olarak İran’ın, jeopolitik önemi ön plana

çıkılmaktadır. Çin Jeoekonomi, jeopolitik güç mücadelesi ve enerji arzı açısından Basra Körfezi'ni tamamıyla ABD'nin kontrolüne bırakmak istememektedir. Çin'in ithal ettiği petrolün yaklaşık olarak % 60'dan fazlası Malakka Boğazından geçmektedir ve aslında bu durum ABD'nin, Çin'in ' Enerji İpek Yolu'nu kontrol etmesi demektir (Alperen, 2018: 10-14).

Çin'in projesi olan Kuşak Yol Girişimi'nin Avrupa'ya bağlanması noktasında İran, çok önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Basra Körfezi ve Hazar Denizi'ne sınırı olan İran'ın, önemli bir jeostratejik konumu vardır. 2016'da Çin'den kalkan ilk yük treni, deniz yoluna göre bir ay önce İran'a varmıştır ve iki ülke arasında yeni bir ticaret bağlantısı kurularak projenin ilk adımlarından biri atılmıştır. İran, Kuşak Yol Girişimi projesi sayesinde demiryolları, karayolları, limanlar ve enerji nakil hatları gibi altyapı hizmetlerinin gelişmesi için projelere dahil olacak ve finansal destek elde ederek ticaretini geliştirebilecektir. Çin'den kalkan yük trenlerinin İran üzerinden Avrupa'ya ulaşması, İran'ın hem Avrasya ticaretine daha çok entegre olması hem de transit ülke konumuna gelmesi planlanmaktadır bu durum İran'ın jeostratejik önemini daha da artıracaktır (Alagöz, 2016: 70).

2021 yılında Çin- İran enerji diplomasisinde önemli olan '25 Yıllık Kapsamlı İşbirliği Anlaşması' imzalanmıştır. İki ülkenin Dışişleri Bakanları olan Vang Yi ile Cevad Zarif'in uzun dönemli müzakereleri sonucunda imzalanan anlaşmanın maddelerinde teknoloji, eğitim, sağlık, turizm ve enerji gibi pek çok alanda derin bir işbirliği vaat edilmektedir. Çin bu anlaşmaya göre, İran'a 280 milyar dolarlık petrol, doğalgaz, petrokimya ve 120 milyar dolarlık altyapı, ulaşım, imalat sanayide kullanılması için toplamda 400 milyar ABD doları yatırım yapmasına karar verilmiştir. İran ise enerjiyi % 32 indirimli vereceğini ve yatırımların Yuan olarak ödenmesini kabul ettiğini söylemiştir. Çin, yeni petrol ve doğalgaz yataklarının keşfedilmesi için çalışmalar yapacaktır ve Maku ile Keşm Ervend gibi bölgelere yatırım da yapabilecektir. Çin'in Orta Doğu'daki Körfez ülkeleri ile yaptığı ticaret oranları göz önüne alındığında aslında Çin, Suudi Arabistan, İran ve BAE ile denge politikası izlemektedir. 2013'te Kuşak Yol projesinin başlamasından itibaren 2021 yılına kadar Çin, körfez ülkeleri ile 123 milyar dolarlık bir ticaret gerçekleştirmiştir. Çin, İran ile yaptığı anlaşmadan dolayı ABD ve körfez ülkelerinin tepkisini çekmiştir ancak Rusya'nın desteğini almıştır. Çin ayrıca İran'a yapacağı yatırımların güvenliğini sağlamak için de 5000 kişilik bir askeri güç konumlandırmayı hedeflemektedir bu durum yapılan anlaşmanın enerji ve ekonomik işbirliğinden askeri güce yönelmesine neden olmuştur (Ay şeker, 2022: 109-110).

4.4.3. Enerji Üzerine İş Birliği Anlaşmaları: Çin – BAE İlişkileri

Çin ve BAE arasındaki ilişkiler, köklü bir tarihe dayanmaktadır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, 1984 yılında tesis edilmiştir ve yıllar geçtikçe ortaklık güçlenerek devam etmiştir. 1990 yılında BAE'nin kurucu emirinin Çin ziyareti ile ikili ilişkilerin temeli oluşturulmuştur. 2012 yılında Çin ile BAE arasında stratejik ortaklık kurulmuş, ikili ilişkilerde hızlı ve kapsamlı bir büyüme yaşanmıştır. İkili ilişkilerin daha yüksek düzeylere çıkarılması, kapsamlı stratejik ortaklık kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır. 2015 yılında Çin ve BAE arasında yatırım ve ticaret akışındaki hızlı büyümeye paralel olarak ikili para takası (swap) anlaşması yapılmıştır (Holtmeier, 2023).

Birleşik Arap Emirlikleri, Çin'in önemli petrol tedarikçilerindendir ancak Suudi Arabistan, İran, Irak gibi yüksek seviyelerde petrol ihracatları gerçekleştirememektedir. 2011'de Çin'in BAE'den ithalatı % 3 iken 2013 ve 2014 yıllarında % 4 seviyelerinde olmuştur. BAE enerji sektöründe aktif olan başlıca uluslararası şirketler; Shell, BP, ExxonMobil ve Total'dir. Çinli enerji şirketlerinin Kuşak Yol Girişimden önce BAE'ne kayda değer bir yatırımı olmamıştır. Fakat CNPC iştiraklerinden olan CPECC 2008'de Abu Dabi ham petrol hattının yapımı işini kazanarak 2012'de boru hattını tamamlamıştır (Yıldız, 2019: 47-48).

BAE, Kuşak ve Yol Forumunun ilkine katılmamıştır ancak ikinci Kuşak ve Yol Forumuna Başbakan düzeyinde katılarak bu Forumlara katılan tek Basra Körfezi ülkesi olmuştur. Başbakan Muhammed bin Raşid el-Mektum, BAE adına foruma katılmıştır. 2016 yılında Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB)'na üye olan BAE, Kuşak ve Yol Enerji Ortaklığı'na katılmamıştır. Kuşak ve Yol Girişimi sonrasında Çin ile BAE enerji ilişkilerinde önemli gelişmeler olmuştur. 2014'de CNPC, ilk defa BAE'de bir sahadan hisse elde etmiş ve Çinli enerji şirketi El Yasat sahasının % 40'ına sahip olmuştur. 2017'de CNPC kara alanlardaki bir sahada % 8 hisse sahibi olmuştur. 2018'de PetroChina deniz alanlarındaki iki petrol sahasından % 10, CNPC'de başka bir sahadan % 10 hisse elde etmiştir. 2017'de CEFC China Energy isimli şirket bir sahadan % 4 hisse elde etmiştir, 2018'de bu hisse el değiştirmiş ve başka bir Çinli şirket olan Zhenhua Oil'e geçmiştir. Yapılan işbirlikleri sadece petrol sektörüyle sınırlı kalmamış santral yapımı, teçhizat üretimi ve elektrik üretimi gibi alanlarda çalışan Çinli enerji şirketleri çoğunlukla Suudi şirketi olan ACWA Power ile işbirliği ve ortaklıklar geliştirerek Dubai'deki santral inşa faaliyetlerinde önemli rol oynamışlardır (Yıldız, 2019: 64-65).

Çin için BAE, limanlar noktasında da önem arz etmektedir. Çin'in liman işletme şirketi olan Cosco, Abu Dabi'yi bölgenin merkezi olarak belirlemiştir ve 2018 yılında Khalife Port (Halife Limanı)'a yeni bir terminal inşa ederek açılışını da yapmıştır. Terminal ve Kuşak Yol Girişimi'nin arasında bağ olduğuna da atıf yapılmıştır. İkinci Kuşak ve Yol Forumuna katılan Dubai Emiri, ziyareti sırasında Dubai liman işletme şirketinin biri 2,4 milyar dolar diğeri de 1 milyar dolar olmak üzere toplam 3,4 milyar dolarlık anlaşma imzalandığı açıklanmıştır. Kuşak ve Yol Girişiminden sonra Çin'in ilişkilerini çok fazla geliştirdiği bölge ülkelerinden biri de Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. Çinli petrol şirketleri bu sayede BAE petrol sahalarına hissedar olmuşlardır ve Çinli enerji şirketleri de yüksek kapasiteli santral yapım faaliyetlerine katılmışlardır, limanlar konusunda da işbirliği geliştirmişlerdir (Abu Dhabi Ports, 2018).

4.4. 4. Çin – Irak İlişkilerinin Temel Dayanak Noktası: Enerji Ortaklığı

Irak'ın yakın tarihindeki yaşanan önemli olaylar Çin ile olan enerji ilişkilerinde etkili olmuştur. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve 1990-1991 yılı I. Körfez Savaşı'ndan sonra BM'nin Saddam Hüseyin rejimine karşı ambargo uygulamasından dolayı uzun bir süre Irak petrolünü satamamıştır. 2003'de İkinci Körfez Savaşı ya da ABD'nin Irak'ı işgali olarak bilinen bu süreçten sonra Irak'a yönelik uygulanan tüm uluslararası yaptırımlar kaldırılmıştır. Çin'in Irak'a olan ilgisi ambargolar sona ermeden öncesinde başlamıştır ve bu doğrultuda 1997'de Irak'ın Ahdab petrol sahasının geliştirilmesine yönelik CNPC ile Irak arasında bir anlaşma imzalanmıştır ancak uluslararası yaptırımlar sebebiyle anlaşma kapsamında herhangi bir faaliyet gerçekleştirilememiştir. 2006'da Irak Petrol Bakanı Hüseyin El Şehristani ve 2007'de de dönemin Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Irak'a yatırım çekmek için Çin'i ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmeler Ahdab petrol sahası üzerine olmuştur ve 2008'de CNPC ile Irak arasında Ahdab petrol sahasının geliştirilmesine yönelik yeni anlaşma imzalanmıştır (Yıldız, 2019: 43-44).

2009'da CNPC, BP ile konsorsiyum kurmuş ve Irak'ın önemli petrol sahalarından olan Rumaila'nın geliştirilmesi ihalesini almışlardır. 2009'da Sinopec, İsveçli bir enerji şirketi olan Addax'ı ve bu şirketin hissedarı olduğu Taq Taq sahasındaki hisseyi de alarak Irak'ın piyasasına müdahil olmuştur. 2010-2011 yıllarında Irak'tan yapılan ithalat, Çin'in toplam ithalatının içinde yaklaşık olarak % 5 civarında olmuştur ve 2013'de % 8'e kadar çıkmıştır. Irak'ta terör örgütü IŞİD'ten kaynaklı yaşanan istikrarsızlık, yeni anlaşmaların yapılmasını ve

petrol sahalarındaki çalışmalarını zorlaştırmıştır. Yaşanan bu durumlar, Irak'ın petrol üretim seviyesinde düşürlere neden olmuştur (Erol ve Kaya, 2023: 98).

2018 yılında CNPC ve Irak'ın bir iştiraki olan CPECC (China Petroleum Engineering&Construction) arasında Halfaya petrol sahasından çıkarılan gazın işlenmesi için 1,07 milyar dolar tutarında anlaşma imzalanmıştır. Sahadan çıkarılan doğal gaz, günlük yaklaşık 300 milyon standart fit küp olarak işlenecektir. "BAE'ye ait Crescent Petroleum, Çin'e ait Geo Jade Petroleum, Hong Kong'a ait United Energy Group (UEG) ile Diyala ve Basra" illerinde hem petrol hem de doğal gaz sahaları geliştirmek için çok fazla sayıda sözleşme imzalandığını Şubat 2023 tarihinde Irak Petrol Bakanı açıklamıştır (Menmy, 2023).

4.4.5. Medeniyetlerin Stratejik Ortaklığı: Çin – Mısır İlişkilerinin Jeopolitiği

Çin ve Mısır ilişkilerinin tarihi, dönemin Çin Başbakanı Zhou Enlai ile Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın dostluğun temellerini attığı 1955'teki Bandung Konferansına kadar dayanmaktadır. 1956 yılında Mısır, Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler kuran ilk Arap ya da Afrika ülkesi olmuştur. 1956'da Çin, Mısır'ın Süveyş Kanalı üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmeye yönelik Fransız ve İngiliz askeri müdahalesine karşı verdiği mücadeleyi desteklemiştir. Mısır Hükümeti "Arap Baharı" dolayısıyla çıkan çalkantıdan sonra kalkınma ve istikrar için mücadele verirken de Çin, ülkeye güçlü destek vermiştir. Mısır'da değişen siyasi sistemlere rağmen Çin ile ilişkiler, 2012 yılında Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesinden sonra da Mısır dış politikası açısından büyük önem taşımaya devam etmiştir (Maher ve Farid, 2023).

Xi Jinping'in iktidara gelmesi ve 2013'de Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nin başlatılmasından sonra Mısır'ın Çin ile olan ilişkileri daha da önemli hale gelmiştir. 2014'te iki ülke, ekonomi, teknoloji, savunma, terörle mücadele ve siber suçlarla mücadele alanlarında işbirliği vaat eden bir "stratejik ortaklık anlaşması" imzalamıştır. 2016'da Xi Jinping'in Mısır ziyareti sırasında, çeşitli projelere ilişkin Çin'in 15 milyar dolarlık yatırım yapmasına yönelik 21 anlaşma daha imzalanmıştır. 2017 yılından 2022 yılına kadar Çin'in Mısır'daki yatırımını % 317 artmıştır. Ayrıca bu beş yıllık dönemde Çin ve Mısır arasındaki ticarete eşi benzeri görülmemiş bir büyüme olmuştur. 2017 yılında Mısır'ın Çin'den ithalatı yaklaşık 8 milyar dolar iken 2022 yılında 14,4 milyar dolara yükselmiştir. Mısır'ın Çin'e ihracatı 2017'de yaklaşık 693 milyon dolar iken 2022'de 1,8 milyar dolara ulaşmıştır (Al-Anani, 2023).

Çin ve Mısır arasında ortak girişimler de söz konusudur. 2005'te Mısır Petrol ve Mineral Kaynakları Bakanlığı'nın yan kuruluşu olan Tharwa Petrol Şirketi ve Sinopec arasında bir ortak girişim olarak SinoTharwa kurulmuştur. Şirket, hissedarların ortak katılımı olan 18 milyon dolar sermaye ile başlamıştır ve 2017'de sermaye 40 milyon dolara çıkarılmıştır. Mısır Doğalgaz Holding Şirketi (EGAS) de daha sonra girişime ortak olmuştur. SinoTharwa'nın 2017'de 13'ü kara sondaj kulesi, 4'ü çalışma kulesi ve 1'i açık deniz kulesi olmak üzere 18 sondaj kulesine sahip olduğu ve işlettiği bilinmektedir. Sinopec'in ABD merkezli petrol ve doğal gaz üreticisi olan Apache Corp ile de ortak girişimi vardır. Aralık 2021 tarihinde Mısır'da daha fazla sondaj sondajın yapılması ve şirketlerin daha fazla nakit dönmesini gerçekleştirecek olan üretim paylaşım sözleşmesi (PSC) imzalanmıştır. Ortak girişim ile birlikte üretimin % 90'ı tek bir imtiyazda birleşecek ve geliştirme kiralama süreleri de 20 yıl uzamaktadır. Ülkedeki üretim kapasitesinin artırılması da ortak girişim kapsamında amaçlanmıştır. Modernize edilen PSC'yi Mısır Cumhurbaşkanı Abdul Fattah al-sisi, 27 Aralık 2022'de imzalamış ve yürürlüğe koymuştur (Erol ve Kaya, 2023: 99-100).

4.5. ÇİNLİ ENERJİ ŞİRKETLERİNİN KÜRESEL ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDEKİ ROLÜ

“CNPC (China National Petroleum Corporation), Sinopec (China Petroleum & Chemical Corporation), CNOOC (China National Offshore Oil Corporaiton)” Çin Halk Cumhuriyeti'nin üç ulusal petrol şirkettir ve aynı zamanda Pekin enerji piyasasının da üç büyük oyuncusudur. Çinli enerji şirketleri yaptıkları yatırımlar ile ulusal düzeydeki başarılarını uluslararası boyuta taşıyarak küresel enerji piyasalarının başat aktörleri arasında yer almışlardır. Çinli enerji firmaları 2010 yılı küresel ekonomik kriz döneminde de 29,3 milyar dolarlık yurtdışında enerji yatırımı yapmıştır. Çinli şirketlerin küresel krizin etkilerinin yoğun hissedildiği dönemde yurtdışı enerji yatırımları yapması diğer devletler için çok şaşırtıcı bir durum olmamıştır. Çünkü dünyadaki petrol talebi, 2009 yılında 1,24 milyon varil/günlük düşerken Çin'in petrol talebi ise 0,7 milyon varil/günlük yükselmiştir. Dünya doğal gaz talebi aynı dönemde % 2 düşüş göstermiştir ancak Çin'in doğal gaz talebi ise % 11 artmıştır. Kriz dönemlerinde dünya enerji talebinin düşmesine rağmen Çin'in artan enerji talebi, kriz olmayan yıllarda daha da fazla artmıştır. Enerji ihtiyacının artması ile artan enerji talebi küresel enerji piyasalarında Çinli şirketlerin daha fazla görünmesinin de başlıca nedenidir (Binzat, 2014).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin üç ulusal petrol şirketi ve diğer Çinli küçük şirketler, 2009 - 2010 döneminde 45,79 milyar dolarlık petrol ve doğal gaz varlığı satın almıştır. Hem satın alma hem de birleşme anlaşmaları için Çinli firmalar 18,2 milyar dolar tutarında harcama gerçekleştirmiştir. 2010 yılında Sinopec, yurtdışı yatırımları bakımından diğer ulusal şirketler arasında ilk sırada yer almıştır. Sinopec, İspanyol Repsol'un Brezilyalı iştirakinin % 40'lık hissesini satın almak için 7,1 milyar dolar ve Kanada'nın Syncrude firmasına ait % 9, 03'lük hissesini satın almak için 4,7 milyar dolar harcama yapmıştır. CNPC'nin şubesi olan PetroChina, Avustralya'nın kömür yatağı metan üreticisi olan Arrow Energy şirketine ait hisselerin tamamını elde etmek için Shell ile birleşmiştir. CPNC, buna ek olarak Shell'in Suriye'deki iştirakinin % 35 hissesine de sahip olmuştur. CNOOC, Arjantin'e ait olan Bidas Petrol Şirketi'nin % 50'sini satın almıştır (Jiang ve Sinton, 2011: 7).

2011 yılında Çinli enerji şirketlerinin yurtdışında birleşme ve satın alma anlaşmaları için harcadığı tutar 20,86 milyar dolar olmuştur. 2010 – 2011 yılları arasındaki dönemde sadece Sinopec, 14,8 milyar dolar para harcayarak toplam enerji yatırımlarının % 71'lik kısmını sağlamıştır. Çinli petrol şirketleri bu dönemde, genel olarak uluslararası büyük petrol şirketlerini satın almayı ya da onlarla birleşmeyi tercih ederek petrollü kum, kaya gazı, derin su sondajı gibi alışılmadık dışında petrol ve gaz projelerine yönelmiştir. Çinli petrol şirketleri, 2005-2013 yılları arasındaki dönemde, ABD'ye 8,5 milyar dolar, Orta Doğu'ya 34,18 milyar dolar, Afrika'ya 26,32 milyar dolar, Asya'ya 22,56 milyar dolar, Asya Pasifik'e 10,78 milyar dolar, Avrupa'ya 4,7 milyar dolar, Avustralya'ya 8,93 milyar dolar ve Amerika Kıtasına 42,58 milyar dolar yatırım yapmışlardır. Satın alma ve birleşme anlaşmalarına ek olarak 2009 – 2020 yılları arasında Sinopec ve CNPC, 90 milyar dolarlık petrol karşılığı kredi anlaşmaları yapmıştır (Jiang ve Sinton, 2011).

Sinopec'in 2022 yılında Şanghay Menkul Kıymetler Borsası'na gönderdiği bildirimine göre, Sinopec, 2021 yılına göre % 18 oranında artışla 31,10 milyar dolar (198 milyar Yuan) sermaye yatırımı yaparak 2013'de yapılan 181,7 milyar Yuan tutarındaki sermaye yatırımı rekorunu geçmeyi hedeflemiştir. Çin yönetimi, yükselen jeopolitik riskler ile birlikte ülkenin enerji güvenliğini sağlamaya çalışırken yıllık ham petrol üretimini de 200 milyon tonda tutmak ve doğal gaz üretimini ise 2025 yılına kadar 230 milyar metreküp seviyesine çıkarmayı hedeflemektedir. Sinopec ve Qatar Energy arasında uzun vadeli alım-satım ve 27 yıllık LNG anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Qatar Energy, Sinopec'e 27 yıl boyunca 4 milyon ton/yıl LNG sağlayacaktır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2022).

Çin, özellikle petrol kaynağının temini için 2010'lu yıllar itibariyle Suudi Arabistan'a bağımlı hale gelmiştir. Çin'in yurtdışından ithal ettiği petrolün neredeyse % 25'lik kısmı Suudi Arabistan'dan alınmaktaydı. Hem siyasi istikrarsızlıklar hem de ülke de giderek artan enerji ihtiyacı ve petrol talebi, Çin yönetiminin enerji güvenliği politikaları ve stratejileri üzerine daha fazla yoğunlaşmasına neden olmuştur. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin 2012 yılı 16. Parti Kongresi'nde, 'yapılacak olan ekonomik alışverişlerin ve ortaklıkların aslında Çin'in ulusal ekonomik güvenliğinin sağlanmasını gözeteceğini' belirtmiştir. 2014 yılında Xi Jinping de aynı şekilde Çin'in enerji devrimi yapması gerektiğini söylemiştir ve bu enerji devriminin teknoloji, üretim, talep, küresel piyasalar, kurumsal yönetim olmak üzere bu beş unsurun merkeze alınarak enerji güvenliğinin sağlanması için uzun vadeli bir strateji izlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Çin, enerji güvenliğini sağlamak için dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan Orta Doğu bölgesi ve bölge ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerini sürekli artırmıştır. Kurulan ilişkilerin artması veya değişiklik göstermesi küreselleşen dünyada yalnızca Çin ya da Çinli şirketler ile sınırlı kalmamıştır ve özellikle ABD, Almanya, Rusya, Fransa, İngiltere, Çin gibi büyük güçler için ticari faaliyetler hiçbir zaman iktisadi boyutu ile kalmayarak siyasi niteliklere de sahip olmuştur (Damien, 2015: 1).

5. SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti, artan ekonomik gelişmesi ile birlikte dünyanın ikinci büyük ülke ekonomisi haline gelmiştir. 1990'lardan itibaren büyüme rekorları kıran Çin'in büyümesi dünya tarafından ilgiyle takip edilmektedir. Ancak bu büyüme kontrollü mü kontrolsüz mü bu durum bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik olarak büyüyen Çin'in enerji ihtiyacı da giderek artmaktadır. 1990'lardan günümüze kadar güç dengesi siyaseti izleyen Çin, itidalli politikalarıyla birlikte yumuşak gücünü ortaya çıkarmıştır. Artan enerji ihtiyacıyla birlikte yumuşak gücünü tamamlayıcı sert güç politikaları uygulama ihtimali bulunmaktadır.

Çin'in gelişen ekonomik hamlelerinin sürdürülebilmesinde enerji arz güvenliği ve üretim kapasitesinin artırılması kritik öneme sahip olmuştur. Enerji talep ve arz güvenliğini sağlamak isteyen Çin, uluslararası alanda enerji diplomasisine daha fazla önem vermektedir. Enerji arz güvenliğini, uluslararası ortamda uzlaşmacı bir tavır ile çatışmalardan kaçınarak sağlamaya çalışan Çin, enerji talep güvenliğini de yüksek oranda altyapı yatırımları ile güvence altına almayı hedeflemektedir. Çin'in küresel güç olma yolundaki hedefinin devam ettirilebilmesi için ihracat ve yüksek üretim yapmaya, üretim için de enerjiye ihtiyacı vardır. Çin'in ekonomik gelişmesi enerjiyi, bir ihtiyaçtan ziyade güvenlik meselesi haline getirmiştir. Enerji bağımlılığı ise ülkenin iç ve dış politikasını birbirine bağımlı hale getirmektedir.

Çin'in ekonomik gelişimindeki en önemli başlık enerji diyalogudur. Çünkü 1990'lardan beri büyüme rekorları kıran Çin'in enerji ihtiyacı her dönem güncellenmekte ve giderek artmaktadır. Çin yönetimi, artan enerji ihtiyacını enerji güvenliğini sağlayarak ve kaynakları çeşitlendirerek sağlamaya devam edecektir. Çin'in enerji arz güvenliği için Kuşak Yol Girişimi projesi tasarlanmıştır. Proje de öncelik devletler ile sosyal ve siyasal koordinasyonun sağlanması, tesislerin inşaatı ve altyapı gelişimiyle engelsiz ticaretin oluşturulması ve finansal uyumdur. Çin, elektriğin fazla olan kısmını komşularına bağlayarak kendisine bağımlı hale getirmeyi amaçlamıştır. Çin, enerji zengini ülkelerin kaynaklarını kullanarak, kendi iç pazarını açmak için ucuz Çin mallarıyla ihracatını artırarak kendisine bağımlı hale getirmektedir.

Enerji yükselen bir fenomendir ve tüm dünyada artan enerji ihtiyacı özellikle çalışma kapsamında incelediğimiz Çin Halk Cumhuriyeti'nde büyük bir enerji darboğazına doğru

ilerlemiştir. Çin'in enerji tüketiminde küresel enerji paradigmasında önemli bir yere sahip olan kömür, petrol ve doğal gazla olan enerji bağımlılığı gittikçe artmaktadır. Ekonomisini büyütme devam eden Çin, enerji darboğazına doğru da ilerlemektedir ve bu noktada Orta Doğu'ya yönelik stratejilerini güncellemek zorunda kalmıştır. Çünkü artan enerji darboğazı, Çin'in Orta Doğu ülkelerine daha fazla önem atfetmesine ve bu doğrultuda ekonomik, siyasi, ticari ilişkilerini geliştirerek Orta Doğu'da daha fazla risk almaya yönlendirmiştir.

Enerji güvenliği, Çin dış politikasında önemli rol oynamaktadır. Çin'in süper güç olma hedefi gerçek olana kadar sürdürülebilir iyi bir ekonomik kalkınma hedefi için enerji arz güvenliğinin sağlanması gereklidir. Kendi enerji güvenliğini sağlamak isteyen Çin, hem kaynak coğrafyası hem de transport coğrafyası konumunda olan Orta Doğu'ya bakışında merkezi noktada enerji kaynakları yer almıştır. Orta Doğu'daki enerji kaynaklarından daha fazla istifade etmek isteyen Çin, Orta Doğu da daha fazla rol oynayan stratejik planlar ve stratejik ortaklıklar oluşturmaktadır. Çin, Orta Doğu bölgesi ile olan ilişkilerini artırırken petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarını araçsallaştırmaktadır. Ekonomik büyümesine paralel olarak gittikçe artmaya devam eden enerji ihtiyacı nedeniyle Çin, yeni enerji pazarlarına girebilmek için stratejiler ve politikalar belirlemektedir bu doğrultuda hem Orta Doğu'da hem de dünya da aktif bir enerji diplomasisi yürütmektedir.

Uluslararası platformda söz sahibi olmak ve ulusal çıkarlarını korumak isteyen Çin, Şangay İşbirliği Örgütü, BRICS, Avrupa Ekonomi Topluluğu gibi uluslararası organizasyonlar aracılığıyla kaynak zengini ülkeler ile işbirliğini artıracaktır. Çin, enerji ihtiyacının karşılanmasında kritik öneme sahip olan kaynak zengini ülkelere yumuşak gücünü kullanarak Amerika Birleşik Devleti'nin oluşturduğu yalnızlaştırma politikaları ile ambargolara kendi enerji güvenliğini sağlamak için karşı çıkacaktır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimi önümüzdeki dönemlerde artması beklenen Çin'in yerel kaynağı olması nedeniyle kömür kullanımı ilk sırada olmaya devam edecektir. Ancak bu durum Çin'i Dünya iklim güvenliğinin sağlanmasında olumsuz etki eden ülkeler arasında konumlandıracaktır. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarına dünya da en fazla yatırım yapan ülkelerden biri olan Çin'in yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yönelimi, enerji ithalat politikasında önem arz etmeye devam edecektir.

Çin, başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere enerji ithalatı yaptığı ülkelere daha fazla yatırım yapmaktadır ve Çin, enerji ilişkisi kurduğu bu ülkelerdeki toplumsal, ekonomik, siyasi

olaylara karşı barışçıl ve uzlaşmacı politikalar izlemeye devam edecektir. Dünya Bankası verilerine göre, dünyanın en büyük alacaklısı Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Stratejik öneme sahip olan bölgeleri kredi, borçlandırma yöntemi ile ele geçiren ya da hisse elde eden Çin, uyguladığı bu politika için önemli miktarda finansman sağlamıştır. Çin'e karşı borçlanan devletlerin bağımsızlıklarını sağlamaları ve ülkelerine ait kaynakların Çin tarafından kullanılmasının önüne geçilmesi noktasında Çin'in hegemonyasını artırmak için izlediği yaklaşımlara yönelik daha etkin ve dikkatli bir politika izlemeleri gerekmektedir. Çalışma doğrultusunda öne çıkan bulgular göstermektedir ki, Çin Halk Cumhuriyeti için artan enerji ihtiyacı doğrultusunda enerji kaynakları hayati derece de önemlidir. Dünyanın en güçlü orduları listesinde üçüncü sırada yer alan Çin'in kritik öneme sahip olan enerji güvenliğini sağlayabilmek için askeri gücünü daha fazla artıracığı tahmin edilmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Abu Dhabi Ports. (2018). *COSCO SHIPPING Ports Partners with Abu Dhabi Ports to Create Regional Trading Hub and Middle East Gateway for Belt and Road*. <https://www.adports.ae/cosco-shipping-ports-partners-with-abu-dhabi-ports-to-create-regional-trading-hub-and-middle-east-gateway-for-belt-and-road/> adresinden 28 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- ADNOC. (2018). *Awards 4 pctinterest in onshore concession to China's Zhenhua Oil*. <https://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFL8N1YF082> adresinden 27 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ahışhalı, M. A. (2013). Kaya Gazı: Dünya Enerji Düzenine Etkileri ve Türkiye Potansiyeli. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1).
- Akbaş, Z. & Pala, E. (2018). ABD'nin Küresel Hakimiyet Rekabetinde Kaya Gazının Yeri: Engeller ve Avantajlar. *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildiriler*.
- Alagöz, E. A. (2016). Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 1(47).
- Alakel, M. & Yıldırım, A. S. (2014). 11 Eylül Sonrası ABD'nin Irak İşgali Sürecinde Hegemonya-Emperyalizm Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8).
- Alan, A. (2022). *Dünya Doğal Gaz Rezervleri - En Çok Doğal Gaz İhraç Eden Ülkeler, ihracat ithalat bilgi platformu*. <https://www.ihracat.co/2022/11/dunya-dogal-gaz-rezervleri-en-cok-dogal.html> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Al-Anani, H. (2023). *Egypt's Strategic Partnership with China: Opportunities and Implications*. <https://arabcenterdc.org/resource/egypts-strategic-partnership-with-china-opportunities-and-implications/> adresinden 02 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Allen, C. R. (2013). "Energy Transitions in History: The Shift to Coal". *RCC Perspectives*, 2.
- Alperen, Ü. (2018). Reel Politik Düzlemde İran - Çin İlişkileri. *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*.
- Altay, H. & Nugay, U. (2013). Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3).
- Alterman, J. B. (2017). *The Other Side of the World: China, the United States, and the Struggle for Middle East Security*. *Washington: Center For Strategic and International Studies*.
- "Aramco In \$5bn China Deal". (2007). <https://www.arabnews.com/node/296629> adresinden 25 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

- Aramco. (2022). *Jafurah: the jewel of our unconventional gas program*. <https://www.aramco.com/en/magazine/elements/2022/jafurah-the-jewel-of-our-unconventional-gas-program> adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Arslan, İ. (2019). Şanghay İş Birliği Örgütü: Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı. *Güvenlik Stratejileri*, 15(30).
- Ay Şeker, G. (2022). “Enerji jeopolitiği bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikasının İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü. Ankara.
- Azimy, G. (2021). Energy Geopolitics of Iran. *Anadolu Economics*, 3(1).
- Bahtiyar, K. (2022). Geçmişten Günümüze Jeopolitik Teoriler. *Hava Kuvvetleri Dergisi*.
- Bailey, R. & Wellesley, L. (2017). Chokepoints and Vulnerabilities in Global Food Trade. Chatnam House Report. *The Royal Institute of International Affairs*.
- Balcı, G. (2020). “Yükselen Bir Güç Olarak Çin Halk Cumhuriyeti’nin Enerji Güvenliği”. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş.
- Bayatlı, Ç. & Tabakoğlu, A. (2019). Enerji Politikaları Bağlamında Katar ve Suudi Arabistan Karşılaştırması. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, (2).
- Bayraç, H. N. (2009). Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1).
- Bayraç, H. N. & Çemrek, F. (2022). Orta Doğu Enerji Kaynaklarının Bölge Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2).
- Baysal, K. (2012). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Petrol Analizi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35.
- BBC. (2022). *EU signs US gas deal to curb reliance on Russia*. <https://www.bbc.com/news/business-60871601> adresinden 16 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Biçeroğlu, E. & Canik, M. E.- Dursun, A. (2023). *Middle East plays vital role in global oil production, Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/en/economy/middle-east-plays-vital-role-in-global-oil-production/2965593> adresinden 09 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Binzat, G. (2014). *Yükselen Süper Güç Çin’in Enerji İhtiyacı ve Çinli Petrol Firmalarının Yurtdışı Yatırımları*. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. <https://21yyte.org/tr/merkezler/yukselen-super-guc-cinin-enerji-ihciyaci-ve-cinli-petrol-firmalarinin-yurtdisi-yatirimleri> adresinden 28 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Bunker Ports News Worldwide. (2023). *The Strait of Hormuz is the world’s most important oil transit chokepoint*.

- Çınar, M. (2022). *Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Çin Savunma Bakanlığı. (2022). *Military and Security Developments Involving The People's Republic Of China 2020*. <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-Dod-China-Militarypower-Report-Final.Pdf> adresinden 14 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Damien, M. (2015). *Rebalancing China's Energy Strategy*. Chicago. *Paulson Institute*.
- Daojiong, Z. and Meidan, M. (2015). *China and the Middle East in a New Energy Landscape*. Chatham House. *The Royal Institute of International Affairs*.
- Defay, A. (2005). *Jeopolitik*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Demir, A. (2014). İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 13(1).
- Demir, M. F. (2010). *Enerji Oyunu*. İstanbul: Ayrım Yayınları.
- Demir, R. (2021). "Çin'in Enerji Güvenliğinde Suudi Arabistan'ın Yeri". Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Demir, Y. (2022). Çin'in Deniz İpek Yolu Projesi: Gwadar Limanı, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55.
- Diriöz, A. O. (2012). Hürmüz Boğazı ile ilgili Jeopolitik Riskler. *Ortadoğu Analiz*, 4(42).
- Dodds, K. (2007). *Geopolitics: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Doğanay, M. Z. & Atun, A. F. (1994). *Orta Doğunun Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Değerlendirilmesi Körfez Harbi ve Alınan Dersler*. TUSAŞ, Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.
- Dorraj M. & Carrie L. C. (2008). Lubricated with Oil: Iran China Relations in a Changing World. *Middle East Policy Council*, 11(2).
- Doster, B. (2018). Çin'in Yükselişi ve Bir Kuşak Bir Yol Girişimi. *China's West Asia Strategies and Belt and Road Initiative: Proceedings Book*. İran Araştırmaları Merkezi.
- Downs, E. S. (2000). *China's Quest for Energy Security*. California: RAND.
- Ediger, V. Ş. (2007). Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki. *Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu*. Ankara.
- Elmas, M. (2019). Petrol Endüstrileri ve Petrol İhraç Eden Ülkeler. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3).
- Elmas, B. (2012). "Ortadoğu'daki Enerji Kaynaklarının Önemi ve Türkiye Üzerinden Taşınması ile Türkiye'nin Kazandığı Jeopolitik Konum". Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

- Erçakar, M.E. & Yalın, T. (2019). Çin'in Ekonomik Kalkınmasında Mao Zedong Dönemi Öncesi ve Sonrasına Bir Bakış. *II. International Conference on Empirical Economics and Social Science*.
- Erkul, N. (2019). *Iran discovers 540 bcm in new natural gas field*. <https://www.aa.com.tr/en/energy/natural-gas/iran-discovers-540-bcm-in-new-natural-gas-field-/26969> adresinden 21 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Eрмаğan, İ. & Üstünel, E. (2014). Çin'in Orta Doğu Politikaları, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Erol, M. S. & Başaran, D. (2021). Afgan Sorunu Bağlamında Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Ortadoğu Açılımı. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2).
- Erol, M. S. & Kaya, E. (2023). Enerji Güvenliği Bağlamında Çin'in Arap Dünyası'na Yönelik Enerji Politikası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 7(1).
- Erol, M. S. & Tunç, Ç. (2003). "11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya". *Avrasya Dosyası*, 19(3).
- Euronews. (2022). *AB, Rus doğal gazına ne kadar bağımlı; alternatif ülkeler ve kaynaklar hangileri?*. <https://tr.euronews.com/2022/08/29/ab-rus-dogal-gazina-ne-kadar-bagimli-alternatif-ulkeler-ve-kaynaklar-hangileri> adresinden 16 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- European Commission. (2006). *Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*. https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf adresinden 06 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- European Commission. (2007). *An Energy Policy for Europe*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A127067> adresinden 06 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- European Commission. (2014). *European Energy Security Strategy*. <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf> adresinden 07 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- European Commission. (2015). *A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe101aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF adresinden 08 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
- Fulton, J. (2016). *China's Relations with the Arab Gulf Monarchies: Three Case Studies*. Published Ph.D. Thesis, University of Leicester, Leicester.
- Gürdeniz, C. (2018). Küreselleşme ve Teknoloji Yarışı. *İpekyolu Dergisi*, 3.
- Harris, S. (2014). *Çin Dış Politikası*. İstanbul: Matbuat Yayınları.
- Harrop, J. (2000). *The Political Economy of Integration in the European Union*. Thirt Edition. Edward Elgar. Cheltenham 2000.

- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik*. İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.
- Hatipoğlu, E. (2019). Enerji Güvenliği. *Güvenlik Yazıları Serisi*, 44.
- Herrin, J. (2010). *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Holtmeier, L. (2023). *UAE's admission to BRICS spurs economic dynamism, greater cooperation with China. Investment Monitor*. <https://www.investmentmonitor.ai/sponsored/uae-brics-china-bilateral-ties/> adresinden 01 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? . *Foreign Affairs*, 72(3).
- Hussein, A. A. (2018). *Proved Oil Reserves Distribution: 1997, 2007 and 2017*. <https://oilindustryinsight.com/oil-gas/insight-analysis/proved-oil-reserves-distribution-1997-2007-and-2017/> adresinden 07 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- IEA, Coal Information: *Overview Production*. <https://www.iea.org/reports/coal-information-overview/production> adresinden 17 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- IEA. (2018). Key World Energy Statistics 2018 .*International Energy Agency*.
- International Trade Administration. (2021). *Iraq - Country Commercial Guide Oil and Gas Equipment & Services*. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/iraq-oil-and-gas-equipment-services> adresinden 24 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- İlhan, S. (1999). *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Independent. (2022). *OPEC: Küresel gelişmelerin petrol piyasalarına etkileri*. <https://www.indyturk.com/node/542746/d%C3%BCnyadan-sesler/opec-k%C3%BCresel-geli%C5%9Fmelerin-petrol-piyasalar%C4%B1na-etkileri> adresinden 29 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- International Energy Agency. (2014). *Energy Supply Security: The Emergency Response of IEA Countries 2014*. <https://www.iea.org/reports/energy-supply-security-the-emergency-response-of-iea-countries-2014> adresinden 18 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı (IRNA). (2023). *Dünyanın en büyük gaz sahasından 360 milyar dolar elde edildi*. <https://tr.irna.ir/news/84699306/D%C3%BCnyan%C4%B1n-en-b%C3%BCy%C3%BCk-gaz-sahas%C4%B1ndan-360-milyar-dolar-elde-edildi> adresinden 22 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- İstikbal, D. (2019). Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Politikaları. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1).
- İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2).

- İzol, R. (2020). ABD-Rusya-Çin Ekseninde Enerji Güvenliğinin Uluslararası Sistemdeki Artan Önemi: Ortadoğu Petrolleri Örneği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1).
- Jian, Z. (2011). Chinas's Energy Security: Prospects, Challenges and Oppoertunities. *Brookings Institution*.
- Jiang J. & Sinton J. (2011). *Overseas Investments By Chinese National Companies. Assessing the Drivers and Impacts. International Energy Agency*. http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/overseas_china.pdf adresinden 26 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Jinping, X. (2017). *Çin'in Yönetimi*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Jun L. & Lei W. (2010). Key Issues in China-Iran Relations. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies in Asia*, 4(1).
- Kakışım, C. (2019). Enerji Krizlerinin Etkisiyle Şekillenen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2).
- Kanapiyanova, Z. (2017). İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar. *Ege Akademik Bakış*, 17(4).
- Karabulut, B. (2023). *Strateji ve Jeopolitik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karaca, R. K. (2006). *Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Doğu, Orta Asya Politikaları ve Bu Politikaların Türkiye'ye Muhtemel Etkileri*. Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi Yayınları.
- Karaca, R. K. (2008). *Güç Olma Stratejisi Çin*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karaca, R. K. (2012). Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-210). *Uluslararası İlişkiler*, 9(33).
- Kaştan, Y. (2007). Orta Doğu'da Arap- İsrail Mücadeleleri ve Türkiye. 38. *ICANAS*. Ankara. Turkey.
- Kaya, H. E. (2015). Uluslararası Örgütlerin İşlevleri: OPEC örneği. *IBANESS Congress Series*. Edirne.
- Khalili, L. (2021). *Sinews of War and Trade Shipping and Capitalism in the Arabian Peninsula*. New York: Verso Books.
- Khalili, L. (2022). How the (closure of the) Suez Canal changed the world. <https://thegamming.org/2014/08/31/how-the-closure-of-the-suez-canalchanged-the-world/> adresinden 02 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Kılıç, D. (2008). Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1).
- Kılıç, M. (2021). "Soğuk Savaş Sonrası Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği ve Türkiye". Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi. İstanbul.

- Kıllıoğlu, M. E. (2021). 1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkisi. *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2).
- Kıncır, F. (2015). "Çin'in Enerji Güvenliği Politikalarının Orta Doğu Ülkeleri İle İlişkileri Üzerine Etkileri". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Klare, M. T. (2005). *Kaynak Savaşları: Küresel Çatışmanın Yeni Alanları*. (Ö. İnciler, Çev.) 1.Baskı. İstanbul: Devın Yayıncılık.
- Koday, Z., Koday, S. & Kaymaz, Ç. K. (2017). Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3).
- Kuşoğlu, B. (2012). Libya: Arap Baharı'na NATO "Katkısı". *Yasama Dergisi*, 22.
- Kutlu, O. (2020). *Anadolu Agency, Saudi Aramco gets approval for major natural gas field*. <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-projects/saudi-aramco-gets-approval-for-major-natural-gas-field/28462> adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Lewis, B. (2005). *Ortadoğu: Hristyanlığın Başlangıcından Günümüze Ortadoğu'nun İki Bin Yıllık Tarihi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lewis, S. W. (2007). "Chinese NOCs and World Energy Markets: CNPC, SINOPEC and CNOOC". *The James A. Baker III Institute for Public Policy*, Rice University.
- Li, M. & Evet, E. (2023). *China's natural gas consumption to grow 5.5%-7% in 2023, reverse 2022 decline: NEA*. <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/lng/072623-chinas-natural-gas-consumption-to-grow-55-7-in-2023-reverse-2022-decline-nea> adresinden 16 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Maher, M. & Farid, M. (2023). *The Growth of Chinese Influence in Egypt: Signs and Consequences*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/growth-chinese-influence-egypt-signs-and-consequences> adresinden 01 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Mehdi, S. Z. (2023). *Iran opens last phase of world's largest offshore gas field*. <https://www.aa.com.tr/en/energy/world/iran-opens-last-phase-of-world-s-largest-offshore-gas-field/38807> adresinden 22 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Menmy, D. T. (2023). *Iraq Signs Contracts with UAE and Chinese Companies to Invest in Gas Fields*. <https://www.newarab.com/news/iraq-signs-gas-investment-deals-uae-chinese-companies> adresinden 29 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Meyer, C. (2021). *Suez Canal blockage exposes vulnerabilities of global trade flows Previous*. <https://www.arabnews.com/node/1832536/business-economy> adresinden 14 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Montgomery, L.S. (2014). *Enerjiye Yön Veren Güçler 21.Yüzyıl ve Sonrası*. (E. Şenol, Çev.) Ankara: Tübitak Yayınları.

- Morrow, S. (2023). *China records annual increases in fossil fuel production and imports*, AA Energy. <https://www.aa.com.tr/en/energy/finance/china-records-annual-increases-in-fossil-fuel-production-and-imports-/39816> adresinden 23 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Mut, R. (2010). Orta Doğu'da Ekonomi - Politik Bir Kırılma Noktası: 1973 Petrol Krizi. *Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü*.
- Mütercimler, E. (1997). *21.Yüzyıl ve Türkiye - Yüksek Stratejisi*. İstanbul: Erciyes Yayınları.
- NS Energy. (2019). *Top five countries with the largest oil reserves in the Middle East*. <https://www.nsenergybusiness.com/features/countries-oil-reserves-middle-east/> adresinden 09 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Offshore Technology. (2023). *Top ten crude oil-producing fields in Middle East*. <https://www.offshore-technology.com/data-insights/top-ten-crude-oil-producing-fields-in-middle-east/> adresinden 09 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Özcan, M. S. & Öten, C. (2022). Enerji Kriz Girdabı Kavramsallaştırması Bağlamında Ortadoğu'da Petrol Krizleri. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 6(1).
- Özdem, A. G. (2016). Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, X(2).
- Özer, M. A. & Yıldırım, S. (2023). Türk Kamu Yönetiminin Değişim Sürecine Uluslararası Kuruluşların Etkisi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5).
- Özkan, H. G. (2020). "Çin Enerji Arz Güvenliğinin Uluslararası İlişkilerde Güç Geçiş Teorisi Çerçevesinde Analizi". Yüksek Lisans Tezi. Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü. Ankara.
- Öztürkler, H. (2009). Ortadoğu Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Öneminin Ekonomi-Politik Bir Değerlendirmesi. *Ortadoğu Analiz*, 1(7-8).
- Öztürk, S. & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri Ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12).
- Perthes, V. (2004). America's Greater Middle East and Europe: Key Issues for Dialogue. *Middle East Policy*, 11(3).
- Rahr, A. (2007). Russie - Allemagne : La Relation Spéciale Et La Présidence De l'Union Européenne. *In Politique étrangère*.
- Sager, A. (2010). GCC-China Relations: Looking Beyond Oil-Risks and Rewards. China's Growing Role in the Middle East: Implications for the Region and Beyond. Eds. A. Sager & G. Kemp içinde, *China's Growing Role in the Middle East: Implications for the Region and Beyond*. Washington DC: The Nixon Center&Gulf Research Center Publication.
- Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar*. İstanbul: Bilgesam.
- Selçuk, S. F. (2023). Uluslararası İklim Değişikliği Anlaşmaları ve Türkiye'nin Tutumu. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(6).

- Serbest, M. B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4).
- Sevgi, C. (1988). Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye'nin Stratejik Konumu. *Ege Coğrafya Dergisi*, 4(1).
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 26(7).
- Sevim, C. (2020). Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış, *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2).
- Sevim, C. (2022). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Shichor, Y. (1979). *The Middle East in China's Foreign Policy: 1949-1977*. London: Cambridge University Press.
- Soner, H. (2021). "Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Güney Çin Denizi ve Orta Asya Enerji Politikaları". Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Trabzon.
- Sorkhabi, R. (2012). *The Great Burgan Field, Kuwait, Geoexplor*. <https://geoexplor.com/the-great-burgan-field-kuwait/> adresinden 11 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- State-owned Assets Supervision and Administration Commission of the State Council. (2019). *SINOPEC Releases Sustainability Report in Saudi Arabia Document is first sustainability report issued by a Chinese company in Saudi Arabia*. http://en.sasac.gov.cn/2019/08/16/c_2091.htm adresinden 26 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Strausscenter for International Security and Law. (2023). *Strait of Hormuz*. <https://www.strausscenter.org/strait-of-hormuz-about-the-strait/> adresinden 14 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Şeker, Ş. (2022). İran ve Suudi Arabistan Dış Politikasında Enerjinin Etkisi. *Ortadoğu Etütleri*, 14(1).
- Taşbaşı, D. (2022). *Yenilenebilir enerjide önde gelen 11 ülke, Temiz Enerji*. <https://temizenerji.org/2022/08/15/yenilenebilir-enerjide-onde-gelen-11-ulke/> adresinden 22 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı- İran Masası. (2023). *Petrol ve Doğalgaz*. <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sectorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/> adresinden 21 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2023). *Doğal Gaz*. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezienerjidoalgaz#:~:text=2021%20y%C4%B1%C4%B1%20verilerine%20g%C3%B6re%2C%20d%C3%BCnya,s%C4%B1ralamas%C4%B1nda%20ilk%20s%C4%B1rada%20yer%20almaktad%C4%B1r> adresinden 15.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2023). *Petrol*. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerjipetrol#:~:text=%C5%9Eekilde%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC%C4%9F>

%C3%BC%20%C3%BCzere%20d%C3%BCnya%20genelinde,7'si%20di%C4%9Fer%20ama%C3%A7larla%20kullan%C4%B1lmaktad%C4%B1r adresinden 08 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.

- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *Çin'in Doğal Gaz Üretimi Nisan Ayında %7 Oranında Arttı*. <https://ticaret.gov.tr/blog/sector-haberleri/cinin-dogal-gaz-uretimi-nisan-ayinda-7-oraninda-artti> adresinden 17 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. Ticaret Araştırmaları ve Risk Değerlendirme Genel Müdürlüğü. (2023). *Çin ve Katar 27 Yıl Vadeli Büyük Ölçekli LNG Anlaşması İmzalayacak*. <https://ticaret.gov.tr/blog/sector-haberleri/cin-ve-katar-27-yil-vadeli-buyuk-olcekli-lng-anlasmasi-imzalayacak> adresinden 22 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- The C. (2023). *Iran independently completes new phase in world's largest gas field*. <https://new.thecradle.co/articles-id/7253> adresinden 22 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- The Energy Year. (2023). *Qatar: Advantages in Adversity*. <https://theenergyyear.com/market/qatars-energy-industry/> adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- ThemediaLine. (2023). *Iraq Signs Deals With UAE To Develop Natural Gas Reserves*. <https://themedialine.org/headlines/iraq-signs-deals-with-uae-to-develop-natural-gas-reserves/> adresinden 24 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tim H. (2019). *Petrol nasıl bu kadar önemli oldu: Bağımlılığın tarihi*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49838331> adresinden 19 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Turan, İ. (2020). *Çin'in Enerji Güvenliği Politikası - Kuşak Yol İnisiyatifi ve Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun"*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Turekulova, Z. & Baitureyeva, K. (2020). The Suez Canal and Its Role in Formation of New International Political and Economic Relations in The XX Century. *BRILL*, 93-105.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2022). *Çinli Sinopec Firması Tarihinin En Büyük Sermaye Yatırımını Gerçekleştirmeyi Planlıyor*. <https://ticaret.gov.tr/blog/sector-haberleri/cinli-sinopec-firmasi-tarihinin-en-buyuk-sermaye-yatirimini-gerceklestirmeyi-plan> adresinden 28 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022). *Uluslararası Enerji Ajansı*. <https://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-enerji-ajansi.tr.mfa> adresinden 30 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO). (2020). *Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*.
- Uğurlu, Ö. (2009). *Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- UNCTAD. (2022). <https://unctad.org/news/ports-global-liner-shippingnetwork-understanding-their-position-connectivity-and-changes-over> adresinden 12 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

- United Nations. (2006). *World Urbanization Prospects: The 2005 Revision*. New York. *United Nations Department of Economic and Social Affairs*.
- Ural, A. (2009). ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi. *Akademik Orta Doğu*, 3(2).
- Uret Brülör. (2021). *World Oil Reserves*. <https://uret.com.tr/en/world-oil-reserves/> adresinden 09 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uslu, K.& Sözen, İ.& Çelik, A.A. (2007). Enerji Kaynaklarından Petrol ve Doğalgazdaki Tekel Oluşumları. *Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences*, 1(1).
- Ünal, S. (2016). *Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği*. Ankara: Türkiye Enerji Vakfı (TENVA).
- Wang, C. N. (2020). Chinas's Investments in the Belt and Road Initiative (BRI) in the first half of 2020 during the Covid-19 pandemic, *International Institute of Green Finance, CUFU*.
- Werner, B. (2020). *New Air Bases, Baby Cabbage Key to Chinese Long- Term Claims in South China Sea, U.S. Naval Institute*. <https://news.usni.org/2020/06/03/new-air-bases-baby-cabbage-key-to-chinese-long-term-claims-on-south-china-sea> adresinden 14 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yanar, R. (2017). Opec ve Petrol Fiyatları. *Ortadoğu*, 9(78). 74-77.
- Yergin, D. (1999). *Petrol*. (K. Tunçay, Çev.) Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Yergin, D. (2003). *Petrol Para Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*. (K. Tunçay, Çev) İstanbul:İş Bankası Kültür yayınları.
- Yergin, D. (2006). Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*, 85(2).
- Yergin, D. (2011). *The Quest: Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*. New York: The Penguin Press.
- Yergin, D. (2013). Global Energy Security and Its Risks. *In International Energy and Sustainability Conference, IEEE*.
- Yıldız, Ç. (2019). “Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Çin – Orta Doğu Enerji İlişkileri”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yılmaztürk, H. H. (2019). Başat Güç Olma Yolunda Çin: Enerji ve Pazar İhtiyacı Bağlamında Afrika Politikaları. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2).
- Yılmaz, H. İ. (2016). Orta Doğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Orta Doğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 3(1).
- Yi-chong, X. (2006). Chinas's Energy Security. *Australian Journal of International Affairs*, 60(2).
- Ying, W. (2021). *Suez Canal block may cause export delays, China Daily*. <https://global.chinadaily.com.cn/a/202103/27/WS605e7c9da31024ad0bab1f5a.html> adresinden 13 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

- Yu, K. (2017). The Geopolitics of Energy Cooperation in China's Belt and Road Initiative, *The National Bureau of Asian Research*.
- Yüce, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul: Ötüken Yayını.
- Zheng, S. (2017). "China now has over 300 million Vehicles... that's almost America's total population". <https://www.scmp.com/news/china/economy/article/2088876/chinas-more-300-million-vehicles-drive-pollutioncongestion> adresinden 21 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Qatar Embassy in Bucharest-Romania. (2023). *Oil and Gas Sector*. <https://bucharest.embassy.qa/en/qatar/economy-today/oil-and-gas-sector> adresinden 23 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Qian, X. (2016). The Belt and Road Initiatives and China's Middle East Energy Policy. *International Relations and Diplomacy*, 4(10).
- Qui, X. & Li, H. (2012). Energy Regulation and Legislation in China, *Enviromental Law Reporter*.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: BEYZA ARIDİL

Yabancı Dili: İngilizce

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Y. Lisans	Uluslararası İlişkiler	Düzce Üniversitesi	2024
Lisans	Uluslararası İlişkiler	Sakarya Üniversitesi	2020
Lise	Sayısal	Gemlik Anadolu İmam Hatip Lisesi	2016